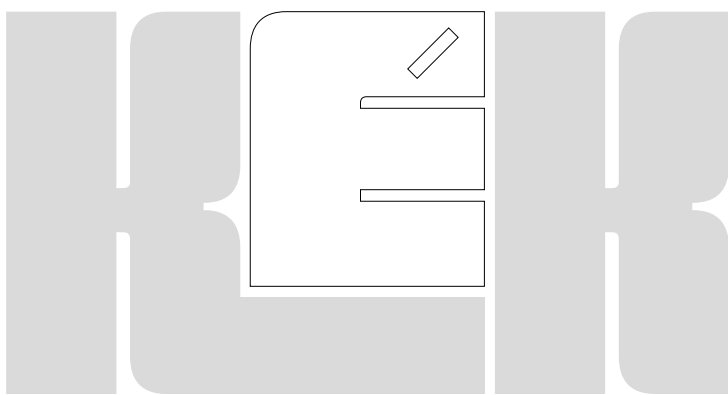

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Line of sight – online?

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Számunk összeállítása Tibori Tímea és A.Gergely András munkája – e szám szerkesztésében Fekete Mariann és T. Kiss Tamás segített.

Számunk képanyagához köszönettel használtuk a Heti Fortepan válogatását...

<https://hetifortepan.capacenter.hu/> Borítókép: Fortepan / Semmelweis Egyetem Levéltára

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai: A.Gergely András, Bögre Zsuzsa, Czibere Ibolya, Fekete Mariann, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás.

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika könyvtáros, Koncz Gábor PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann.

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

foszerkeszto@kulturaeskozosseg.hu

szerk@kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

T. Kiss Tamás: <i>A távoktatás történetéről</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.1	5
Kembe Irene: <i>USA vs. UTA</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.2	15
Bugyi Anett – Varga Zsombor: <i>Online oktatás és tapasztalatai a Szegedi Tudományegyetemen</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.3	21
Kerpel-Fronius Balázs: <i>Átányi Csillagpont, egy tanoda tapasztalatai a vírus alatt</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.4	33
Misius Magdolna: <i>Távoktatás a COVID idején</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.5	39
Boga Bálint Dr.: <i>Az emberi test analógiája és metaforája a társadalomtudományi művekben</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.6	41
Csáji László Koppány: <i>Hasznosítható-e az „értelmezés hatalma”?</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.7	49
Krasztev Péter: <i>Emlékek egy városról és egy város emlékezete</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.8	69
Kavecsánszki Máté: <i>A hagyományos táncműveltség antropológiája</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.9	79
SZEMLE	
Ábrahám Nóra: <i>A 20. századi néptáncművészet táncantropológus szemmel</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.10	89
A.Gergely András: <i>Föl! Föl! Föl!</i> DOI 10.35402/kek.2020.4.11	101
Szerzőink.....	117
TIT-programok.....	118
Filmvilág-oldal	119

Fortepan / Kotnyek Antal
(Sztálinváros), Sztálinvárosi Balettiskola.

A TÁVOKTATÁS TÖRTÉNETÉRŐL

[DOI 10.35402/kek.2020.4.1](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.1)

Absztrakt

A szakirodalom szerint a távoktatás csaknem kétszáz éves múltra tekint vissza, és az idők folyamán egyre változatosabb intézményi feltételek között és mind kifinomultabb módszerek segítségével segítette az ismeretek elsajátítását, a hallgatók tanulását. A tanulmány – külföldi kitekintéssel – vázlatosan próbálja számba venni, hogyan jött létre, majd alakult ki a 20. században a hazai távoktatás intézményrendszere és miként fejlődött rohamosan a 21. század első évtizedeiben. A távoktatás gondolata Magyarországon már a rádió 1924/25-ben történő megjelenésekor felmerült. A valóságos rádiós távoktatásra azonban csak az 1960-as évek közepén, 1964-től került sor. A Magyar Televízió kísérleti adásai is 1964 februárjában kezdődtek. A képi és hanganyagok elektronikus úton való tárolási és továbbítási módszerei mellett megjelenő internet felgyorsította a fejlődést, lehetővé tette az e-learning tanfolyamok, online képzések széleskörű elterjedését.

Abstract

According to related literature, distance education has a history spanning over almost two centuries. Over time, it has helped to educate students under an increasingly varied institutional framework and by more and more sophisticated methods. The study – with an international overview – attempts to outline how the institutional structure of Hungarian distance education was created in the 20th century and how it went through a rapid development in the early 21st century. In Hungary, the idea of distance education was first raised when radio broadcasting started in 1924/25. However, actual distance education via radio broadcast only took place from 1964. The experimental education programs on Hungarian Television also started in February of 1964. Besides the means of electronic storage and transmission of audio-visual information, the emerging Internet accelerated progress and made the widespread availability of online training and e-learning courses possible.

A szakirodalom szerint a távoktatás csaknem kétszáz éves múltra tekint vissza, és segítségével az idők folyamán egyre kifinomultabb módszerekkel tanulhattak a hallgatók. Az USA-ban már a 18. században megkezdődött a nyomtatott alapú levelező tanulás. 1840-ben Nagy-Britanniában Isaac Pitman levelezőlapon tanította a gyorsírást. A 19. század közepén Európában is megjelent a *távoktatás*. Langen Scheidtsche német és Charles Toussaint francia professzorok Berlinben, 1856-ban közösen írt kiadványt is megjelentettek. Még ebben az évben a berlini BERLIN-SCHÖNEBERG LANGEN SCHEIDTSCHER VERLAGSBUCHHANDLUNG kiadó 13 országban védette le nyelvoktatásra készített oktatóanyagait és terjesztette Európa-szerte, köztük Magyarországon is. A tanulmányt Karl Schmidt a berlini Kaiser-Wilhelms Reálgimnázium tanára 1905-ben átdolgozta.

Az első levelező iskolát Charles Toussaint alapította Berlinben 1856-ban. Ugyanebben az évben a Londoni Egyetem olyan diákokat is felvett, akik levelező módszerrel sajátították el a szükséges ismereteket, majd természetesen az iskola falai között levizsgáztak.

A 20. század elejére Európában már általánosan elterjedt a *távoktatás*. Az 1920-as években az új találmány, a rádió is bekapcsolódott a távoktatásba. 1927-ben a BBC először tesz kísérletet rádióan keresztül sugárzott iskolarádiós műsorokra, de kiegészítő jellegű marad az adás. 1939-ben az USA-ban telefon segítségével oktatják a mozgássérülteket és otthonfekvőket, Európában pedig a franciák megalapították az első Országos Távoktatási Központot. Az 1960-as évek második felében, Franciaországban a rádiós adások bekapcsolódnak az egyetemi szintű levelező oktatásba, majd az 1960-as és 1970-es években a televízió is belép a távoktatási eszközök soraiba. Az 1980-as, illetve 1990-es években a számítógépek elterjedése a háztartásokban kiterjeszti a távoktatás eszközrendszerét. 2020-tól robbanásszerűen elterjedt az online használata.

Rádiós távoktatási kísérletek Magyarországon a két világháború között. A kezdetekről

A távoktatás gondolata Magyarországon, már a rádió 1924/25-ben történő megjelenésével együtt felmerült. Amikor Kéthly Anna a szociáldemokraták parlamenti képviselőjének „kulturális referense” 1925-ben interpellációt nyújtott be az iskolán kívüli népművelés tárgyában, Klebelsberg Kuno¹ kultuszminiszter feleletében azt hangsúlyozta, hogy a Rádió – szerinte – „egy nagy tanteremmé tudja alakítani az országot. Budapestről az egész országnak lehet előadást tartani, mert a Rádió folytán egész Magyarország jóformán egy tantermet képez, s az oktatásnak oly lehetőségei nyílnak meg, melyeket elődeink nem ismertek”. Néhány évet azonban várni kellett, hogy a Magyar Rádió tevékeny részt vállaljon az oktatásban. 1928 januárjában Nevelés Gyula miniszteri tanácsos tájékoztatta² Kozma Miklóst, a Magyar Rádió elnökét, hogy Klebelsberg Kuno miniszter *Szabad Egyetem* címen a falusi lakosság részére műsort állítat össze. Kozma hosszú levélben válaszolt a miniszternek, melyben elismerte a fontos kultúrpolitikai programot, de hetenként kizárólag – délután – kétszeri adást javasolt a következő indokkal: „Az esti időpontokat nem tudjuk rendelkezésre bocsátani, mert a rádióknak mégis elsődleges feladata, hogy zenét szolgáltatson a fizető publikumnak, akiknek napközben elfoglaltságuk nem engedte meg, hogy zenét hallgassanak”.

Kozma nem fogadta örömmel Klebelsberg „ötletét”, mert a *Szabad Egyetem*től nem remélt sikert, egyúttal az előfizetők csökkenésétől is tartott. Nem utasíthatta vissza miniszter kezdeményezését, hiszen Bethlen István után a második embernek számított a kormányban, és nem is akarta megsérteni az általa nagyra becsült kultuszminisztert, így hát némi kompromisszummal engedett a kérésnek. Klebelsberg a rá jellemző módon minden tőle telhetőt megtett az általa meghirdetett program sikeréért, hogy a rádiós szabadegyetemet minél többen hallgathassák. Több száz rádiókészüléket adományozott a falusi és tanyai népiskoláknak. Kozma a Naplójában írja: *A program úgy néz ki, hogy a tisztelt parasztnak énekel Basilides Mária egyet,*

utána beszélnek a trágyázásról, azután jön valami a Walkürből, és a végén egy előadás arról, hogyan kell a pöcegödrt rendben tartani.³ A minisztériumban e célra alakult szakbizottság olyan előadókat hívott meg, akik közül egyesek új fogalmak és az idegen szavak halmazával tették élvezhetetlenné az adásokat. A másik véglet az emberek képességeinek lebecsülése, a magától értetődő dolgok felesleges magyarázgatása volt.

Szöts Ernő, a Magyar Rádió ügyvezető igazgatója referátumában⁴ kifejtette, hogy a műsor címével sem ért egyet, mivel a program elsődlegesen parasztnak, tanyákon élőknek szólt, akiknek érdeklődése, gondolat- és érzésvilága más, mint a példaképpel felhozott, az angol BBC-ben elhangzó *Szabad Egyetem* adásait hallgató, ottani ipari munkásságé. Szerinte az ismereteket ennek megfelelően kellett volna kiválogatni. Hibáztatta a műsorszerkesztés egyenlenségét; szerinte a félig szórakoztató, félig közművelődési sorozat nincs központi gondolat köré csoportosítva; így a hallgatók néha meglepő asszociációkkal találkozhattak. Pl. Poldini: *Farsangi lakodalom* c. operájának részlete után „a háziállatok okszerű táplálkozását” ismertették. Csernák kesergője után gúnyosan hatott a következő tájékoztatás: „Hogyan lehet az adóívből megállapítani a kivezetés helyességét?”

Szöts Ernő egyszerűbb, közvetlenebb stílust, logikus szerkesztést, a dolgok gyakorlati megvilágítását követelte. A *Szabad Egyetem* című, ún. magazinszerű műsor – Klebelsberg halála után – 1932-ben megszűnt. Felváltotta a *Közművelődési Előadás-sorozat*, mely kimerítően egy témát tárgyalt; irodalmi, természettudományi, történelmi, földrajzi stb. ismereteket.

Németh László is nagy lehetőséget látott a Magyar Rádió nyújtotta távoktatásban.⁵ „A Magyar Rádió feladatai” és „Célok és emberek” c. tanulmányaiban, melyek a Tanú 1934. novemberi és decemberi számában jelentek meg, foglalkozott

1 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1927., és Glatz F. 1988 *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987*. Budapest, Kossuth Kiadó, 179–224.

2 A Magyar Rádió hőskora (1925–1932) – MEK, <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/497.html> (Letöltés: 2020.06.16.)

3 T. Kiss T. 1987–1988 *A tömegkommunikáció helye és szerepe Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájában*. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Tudományos Közleményei, Szeged, 79–85.

4 *A Magyar Rádió hőskora (1925–1932)* MEK, <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/497.html> és Balás B. D. 2009 *A távirótól a rádióig - A rádiótechnika története az 1800-as évektől a II. Világháborúig*. Budapest, Ad Librum kiadó.

5 Németh L. 1934 *A Magyar Rádió feladatai*. Kecskemét, Tanú.

részletesebben az új műsorok bevezetésével. Abból indult ki, hogy a rádió részben néplap, részben előkelő revue, az előbbi funkcióját Bp. I., az utóbbit Bp. II. tölti be. Mivel a műsorok különböző műveltségű és felkészültségű embereknek szólnak, úgy kell szerkeszteni, hogy azok mindenki számára közérthetőek legyenek, a műveltek ne tartsák „selypítésnek”, az egyszerű emberek érthetetlenek. A népművelés érdekében a *Rádióegyetem* gondolatát vetette fel, amely gyökeresen különbözött volna Klebelsberg féle *Szabad Egyetem*től.⁶

Németh László szerint az akkori műsorszerkesztés koncepciótlanságának a hibája volt, hogy ebben a 30 perces összeállításban logikátlanul, minden vezérfonál nélkül legkülönbözőbb témákkal foglalkoztak (trágyázásról szakelőadás; Ave Maria éneklése; színdarab részlet stb.). A műsor heterogén szerkesztése pofonként érte a hallgatókat, szétaprózta figyelmüket, maradandó élményt nem nyújtott. Németh László a maga alkotta Rádióegyetemét úgy képzelte el, hogy egy témakörön belül több előadásra is sor kerüljön. Nem iskolás oktatásra, folytatásos lecke feladásra gondolt, hanem egy-egy korszak jellemző jegyeit akarta kiragadni, és több előadáson belül sűríteni megfelelő szemelvényekkel (pl. görög irodalom, vagy régi magyar irodalom tárgyalása stb.). Súlyponti kérdésekre való koncentrálással az összeállítások mind külön-külön egy kerek egészet, önálló műsört alkottak volna. A *Rádióegyetem*, mint önálló műsor, nem jött létre.

Rádiós távoktatás Magyarországon az 1960-as évektől

A valóságos rádiós távoktatás Magyarországon az 1960-as évek közepén, 1964-től indult.⁷ A *Rádióiskola* tantárgyai: gazdasági földrajz, asztro-nautika, történelem, irodalom és zene. Az ifjúság számára szerkesztett *Iskolarádió* tematikája művészettörténettel, irodalmi és zenei melléklettel bővült. 1965 szeptemberétől műsört kaptak az iskolai napközi otthonokban tartózkodó gyerekek. Sugárzásra került a *Rádióiskola*, a *Rádióegyetem*, a *Rádió Szabadegyetem* és a *Munkásakadémia* is.

Az 1966-os *Iskolarádió-tanév tananyaga* a 20. századi történelem, orosz társalgás, új francia

nyelvsorozat és a kisiskolásoknak szóló vers-mese műsorok adásával bővült. A program 1967-ben Hegedüs Géza új történelmi-irodalmi sorozatával, a *Magyar Századokkal* egészült ki. A *Rádiólexikon* 1967-től vidéken is tartott nyilvános felvételeket, melyek során a hallgatók kérdéseket is feltehettek a különböző helyszíneken megjelent tudósoknak. A felnőttek oktatását szolgáló *Rádióiskola* évada kémiával és zenei ismeretekkel gazdagodott. A *Rádióegyetemen* 1968-tól irodalomtörténetet is oktattak. A tudományos rovat riportere 1969 júniusában szív műtétet közvetített az Országos Kardiológiai Intézetből. Ettől az évtől magnószalagon is árusították az *Iskolarádió* filmesztétikával is bővült adásait, valamint a *Diákszemmel a jövő iskolája* c. sorozatot. 1970-ben Ortutay Gyula megkezdte *Kis magyar néprajz* c. sorozatát.

Az *Iskolarádió* az osztályfőnöki órákat és a családi életre nevelést segítette, beszéd- és stílusgyakorlatokat tartott; oktatott 19 századi irodalmi hangképeket oroszul és modern újságnyelvet angolul. 1976-ban két új műveltségterjesztő program indult: a *Könyvpárbaj* c. vetélkedő és a művészettel, tanulással, életmóddal foglalkozó *Művelődés* c. sorozat. 1976-ban nagy jelentőségű műsorvállalkozás kezdődött, az általános iskolát be nem fejezett felnőttek tanulását segítő *Mindenki iskolája*. 1977-ben a *Mindenki iskolája* keretében magánvizsgára előkészítő tanfolyamokat szerveztek művelődési házakban és munkásszállásokon. Olyan vizsgavetélkedőt is kezdeményezett a rádió ifjúsági osztálya, amely után hallgatói akár a teljes középiskolai végzettséget is megszerezhették.

A távoktatás a magyar televízióban

Dunavölgyi Péter (Kelemen Endrével készített interjúja) historikus pontossággal tekinti át a televízió 1970-es években kezdődött távoktatás-történetét.⁸ Kelemen Endre szerint a döntés 1963-ban született, a főhatósággal folytatott egyeztetések és a viták azonban elhúzódtak. A vita elsősorban arról folyt, hogy ki legyen az induló Iskolatelevízió gazdája? A minisztériumban néhányan azt szerették volna, ha közvetlenül a főhatóság szakemberei készítik és felügyelik a műsorokat, mint Franciaországban.

6 Tertinszky Edit 1967 Németh László kultúrpolitikai szerepe a Magyar Rádióban. Tiszatáj, 1:79-85. http://tizajat.bibl.u-szeged.hu/83/1/tizajat_1967_001.pdf

7 A Magyar Rádió 1956-tól – MEK mek.oszk.hu/html/letoltve:2020.06.16.

8 MTV-történet. Mi mindig valahol a periférián voltunk, de hittünk céljainkban. Jubileumi beszélgetés Kelemen Endrével. http://www.filmeshaz.hu/mtvtortenet/interjuk/int_K/int_KelemenEndre.htm (Letöltés: 2020.05.25.)

A vita során azonban világossá vált, hogy ennek a modellnek a követése kevésbé lenne szerencsés. A kísérleti adás 1964 februárjában, Lugossy Jenő művelődésügyi miniszterhelyettes köszöntőjével indult.

Az igazi távoktatási tanév azonban szeptemberben kezdődött, a tantárgyak: környezetismeret, földrajz, orosz, élővilág, tanulmányi kirándulás az általános iskolának, fizika, kémia a dolgozók középiskolájának, angol nyelvtan a középiskolák nappali tagozata számára.

A tanárok egy része lelkesen fogadta az *Iskolatelevíziót*, főleg a rossz körülmények között dolgozó és a jobbat akaró pedagógusok, akik felismerték az Iskolatelevízióban rejlő lehetőséget, de voltak, akik tartózkodtak, mert úgy gondolták, ha a program állandósul, akkor rájuk már nem lesz szükség. A kép aztán idővel árnyalódott. A városi iskolákban olyan vélemény kezdett kialakulni, hogy a jó tanár nem adja át órájának egy részét az *Iskolatelevízió*nak.

Nagy Andor – az egri Tanárképző Főiskola tanára⁹ és a távoktatás lelkes híve – úgy fogalmazott: az Iskolatelevízió egyik problémája, hogy az iskolákban gyakran televízióznak, és nem televízióval tanulnak. Sok tanár ugyanis inkább szórakoztató eszközként tekintett a televízióra. A tanulók előkészítés és feldolgozás nélkül nézték az adásokat. A problémák felvetették a tv-pedagógia kidolgozásának szükségességét, amely nyomán módszertani műsorok, kiadvány-sorozatok készültek.

A technikai lehetőségek korlátozottak voltak. Kelemen Endre szerint a hazai adások minőségben nem közelítették meg a nyugati televíziók hasonló műsorainak színvonalát. Az adások pedagógiai szempontból viszont előnnyel rendelkeztek, a jó színvonalú televíziós didaktika és a kötelező tantervekhez igazodás miatt. Az iskolák előre nyomtatott információkat, sok ezer műsornaptárat, a műsorokhoz ismertető füzeteket és módszertani útmutatást kaptak. A kultúrpolitika is elégedett volt az eredményekkel, erről tanúskodik Mihályfi Ernő

9 Nagy A. 1979 *Az iskolatelevízió műsorainak optimális hatásfokkal történő beépítése a pedagógiai folyamatba*. Az Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat, 15. köt.) *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* (Nova series, Tom. 15.) Eger. Ho Si Minh Tanárképző Főiskola, és Nagy A. 1969 *Az oktatás technikai eszközei a szovjet tanárképzésben*. Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat, 7. köt.) *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* (Nova series, Tom. 7.) Eger. Egri Tanárképző Főiskola, 417-424.

felszólalása az országgyűlésben.¹⁰ *„A televízió által előidézett, s talán még nem is eléggé tudatos kulturális forradalmon belül beláthatatlan jelentőségű az iskola-televízió megindulása. Ebben a tanévben már hetente négy napon jelentkezik az iskola-televízió. Ennek és az ehhez kapcsolódó ismeretterjesztő munkának, a természettudományok népszerűsítésének óriási a jelentősége, hatalmas lehetőségeket ad a nevelésre, a minden színvonalon való művelődésre. Megállapíthatjuk, hogy a televízió minden elismerésre méltóan oldja meg nagyon nehéz feladatát, amelynek módszereit is sajátos viszonyainkra, a közönség széles skálájú rétegződésére való tekintettel, menet közben kell kidolgoznia. Nagy öröm a képviselőnek, hogy ilyen eredményekről számolhat be”*.

Mihályfi felszólalása nem említette a problémákat, melyek a hátrányos helyzetben élőket érintették. Elsősorban a tanyasi iskolákról van szó, ahol kezdetben sem áram, sem televízió-készülék sem volt. A televízió hiába sugározta az Iskolatelevíziós órákat, pontosan azokhoz nem jutott el az üzenet, akik a legjobban rá voltak szorulva. A probléma orvoslása érdekében meghirdetésre került a *Televízió minden iskolának* mozgalom, amivel elindult egy országos akció. A munkahelyeken a szocialista brigádok sorra jelezték, hogy a „kommunista műszakuk” után járó bérüket televíziók vásárlására ajánlják fel. A mozgalomhoz üzemek, intézmények csatlakoztak, még az OMEGA Együttes is. A tanyasi iskoláknak pedig, ahová így jutott tv-készülék, gyakran vásároltak aggregátort, hogy a készülékhez legyen áram. Az 1970-es évek közepére minden iskolában lett televízió.

A szakemberek szerint az *Iskolatelevízió* történetét két, többé-kevésbé elkülöníthető korszakra lehet osztani. Az első, amikor a televízió megpróbál az oktatási tantervekben szereplő tananyagokhoz mozgóképes háttéranyagot biztosítani. A második korszak, amikor a szerkesztőket a minisztérium már a tantervek elkészítésébe is bevonja, tehát a televízió lehetőségei integrálódhatnak a tantervekbe, amely lehetővé tette az iskolákkal való jó együttműködést. Az 1980-as években az általános iskola szinte valamennyi tantárgyában voltak adások. A középiskolai tananyagok sugárzása mellett egyre több idegen nyelvi óra is közvetítésre került. A televíziós nyelvoktatás sikerességét az osztályban lévő tanár aktivitása nagyban befolyásolta. Sok helyen az adást hangmagnóra is rögzítették, később mikor már volt VHS, akkor arra vették fel. A szerkesztőség, hogy

10 *Országgyűlési Napló*, Az Országgyűlés 21. ülése 1966. január 27-én

segítse a távoktatást, a nyelvoktatási műsorokhoz is adott ki kísérőfüzeteket.

A hazai televíziós távoktatás történetében külön fejezet illeti a *Mindenki iskolája* programot. Jelentős gondot okozott, hogy főleg vidéken sok olyan ember élt, aki nem fejezte be az általános iskolai tanulmányait. Ezek az emberek még olyan szakmához sem tudtak jutni, mint gépkocsiveető, vagy traktoros. A politika a statisztikák alapján nehezményezte, hogy kevés munkás-parasztszármazású fiatal jut be az egyetemekre. Igényként fogalmazódott meg, hogy induljon olyan oktató műsor, amely segíti felzárkóztatni ezeket a fiatalokat. Meg is született a program *Irány az egyetem!* címmel, amely igazán ott volt eredményes, ahol a tanár is segítette az ismeretek feldolgozását.

Pedagógia-elméleti felkészültséggel és gyakorlati tapasztalatokkal is rendelkező Kornidesz Mihály lett 1983-ban a Magyar Televízió elnöke, aki elődeihez képest jobban felismerte a televízió távoktatásban betöltött szerepét. Jóllehet az MSZMP Pártközpontból érkezett, de oktatott a Budapesti Felsőfokú Tanítóképző Intézetben, neveléstörténészként pedig elsősorban a II. világháború utáni iskolapolitika történetével, a középiskolai reformok politikai, gazdasági és szervezeti kérdéseivel és a középfokú oktatás cél- és feladatrendszerének vizsgálatával foglalkozott.

Kornidesz Mihály a távoktatást „távol kívánta tartani” az MSZMP határozataitól és intelmeitől, de az 1980 közepén született döntést nem tudta megváltoztatni, hogy a televízió műsorait, amelyeket este sugároznak a két műszakban dolgozó munkásoknak – akik este nem tudták nézni éppen –, délielőttönként meg kell ismételni. A döntés negatívan hatott az Iskolatelevízió kialakult műsorrendjére. Az adások tömörítve egy blokkban kerültek sugárzásra. Igaz, hogy ebben az időszakban jelent meg a VHS képmagnó, lehetőség nyílt a műsorok esetleges rögzítésére, de erre csak kevés iskola volt képes.

Kelemen Endre úgy érezte, hogy előrelépés akkor következett be, amikor az Iskolatelevízió szerkesztősége és az *Országos Oktatástechnikai Központ* között együttműködés jött létre. A szakemberek vállalták, hogy sokszorosítják az Iskolatelevíziós műsorokat, jóllehet kapacitásuk nem tette lehetővé, hogy országos igényeket tudjanak kielégíteni. A szerkesztőség a probléma orvoslására integrált programokat készített és indított a Televízió Hármasszertornáján, ami nem igényelte, hogy az adásokat a diákok és pedagógusok együtt nézzék az osztályteremben, de később jól lehetett használni a

látottakat. Ilyen ún. „horizonttágító” műsorok voltak: *A látás hatalma, Deltácska, Juli Suli, Közlekedj okosan!, Képmagnósok figyelem!, Anyák iskolája, Ki miben tudós, Nemzeti értékeink...*

A magyar *Iskolatelevízió* az 1970-es évek elején bekapcsolódott a távoktatás nemzetközi „vérkeringésébe”. A szerkesztőség által készített filmek az EBU bázeli szemináriumain, majd a tokiói Japán Díj nemzetközi iskolatelevíziós versenyen is részt vettek, néhány közülük néhány díjat is kapott. A sikerek nyomán *Nemzetközi Oktató televíziós Szeminárium* került megszervezésre Egerben, amely azt a célt szolgálta, hogy a magyar pedagógusok és a televíziósok is profitálhatnak abból, ha közvetlenül kicserélik tapasztalataikat. A konferenciát az Organisation Internationale de Radiodiffusion et de Télévision (OIRT) biztatása nyomán nemzetközivé sikerült bővíteni. Az volt az alapvető cél, hogy a hazai Iskolatelevízió szerkesztői találkozzanak olyan szakemberekkel, akik nyugaton és más kontinenseken szerkesztenek Iskolatelevíziót.

Az 1990-es évek elején a távoktatás figyelme a felsőoktatás irányába fordult. Az informatika területén sikeres program volt a TV-BASIC, amelynek segítségével – tankönyv és konzultáció kiegészítéssel – több ezren tettek eredményes vizsgát és kaptak oklevelet. Ilyen volt még a DIGIT-ALK, a PC ABC, az *Európai Üzleti Asszisztens* és a *Számítógép Jogostványra* felkészítő műsor is.

A Magyar Televíziónál Hankiss Elemér, az MTV elnöke produceri irodákat hozott létre, ezek egyike volt a *Studium* produceri iroda, vagyis az Iskolatelevízió. Nahlig Gábor ügyvezető, a televízió elnöke létrehozta az *Oktatási és Családi Műsorok Stúdióját*. Sikeres alkotómunka folyt a szerkesztőségben, amely lehetőséget kapott a hazai és a külföldön forgatott műsorokra, támogatást kapott az angol OPEN UNIVERSITY-től is. Az Iskolatévé időszaka 1994 második félévében lezárult.

Távoktatási kísérletek oktatási intézményekben

A távoktatás gondolata a hazai oktatási rendszerben az 1960-a években kezdett meghonosodni az *Országos Pedagógiai Intézet* felnőttoktatási részlege jóvoltából. Az OPI „műhelyként” dolgozó munkatársak az ún. *levelező oktatás* didaktikai bírálatoként indították meg az 1970-es években a kísérletekkel egybekötött kutatásaikat. A hazai felnőttoktatás hallgatóinak mintegy fele ugyanis olyan

képzési formában, ún. *levelező oktatásban* részesült, amelynek egyrészt nem voltak meg a megfelelő módszerei, másrészt sokszor az oktatás legelemibb tárgyi és személyi feltételei is hiányoztak. Már maga a levelező oktatás elnevezés is megtévesztő, ugyanis semmiféle „levelezésre”, levelezgetésre nem került sor. A postának egyáltalán nem volt szerepe az oktatásban.

Az 1972–1980 közötti magyarországi oktatási rendszerben megvalósult kezdeményezéseket és próbálkozásokat, a távoktatásról alkotott gondolkodásmódot és szemléletet foglalja egybe Kovács Ilma, egy évtizeddel később, 1992-ben megjelent, szerkesztett válogatása.¹¹ A szerzők közül írásával kiemelkedett a neveléstudomány (andragógia) jeles alakja, Csoma Gyula, aki (napjainkban is) következetesen kiáll és érvel a távoktatás mellett. Csoma Gyula lényegre törően mutatja be és foglalja össze a távoktatási kezdeményezéseket, azok alakulását 1980-as évek végéig. A szerző nemcsak tagja, de „motorja” is volt az Országos Pedagógiai Intézet, 26 éven keresztül – különböző szervezeti formában – létező felnőttoktatási egységének. A „szellemi műhelyként” működő munkacsoport munkája az 1945-óta szervezett *dolgozók iskoláinak* korszerűsítésének igényével kezdődött. Az OPI szakemberei úgy vélték, hogy a feladatnak csak úgy felelhetnek meg, ha tisztázásra kerülnek a távoktatás, általános, elméleti vonatkozásai, majd átgondolva a felnőttoktatás iskolai keretek közti alkalmazását, kísérleteket is tudnak indítani.

A *Tihanyi Távoktatási Konferencia* 1974-ben, az OPI műhelyének előterjesztésében megtárgyalta a távoktatás értelmezését, a tanulási-tanítási didaktikai sajátosságokat, azok hazai alkalmazásának lehetőségeit. A következő fontos *Távoktatási Szakértői Tanácskozás* megszervezésére 1976-ban, Sopronban került sor, ahol különös figyelem irányult a távoktatás kiterjesztésének lehetőségére az iskolán kívüli felnőttoktatás területeire, különös tekintettel a rádió és a televízió részvételére. A vita során nyilvánvalóvá vált, hogy tévesek azok a nézetek, melyek a távoktatásban a rádió és a televízió kizárólagos, vagy a távoktatást távoktatássá tévő, domináns szerepet tételeztek fel, illetve megoldani vélték a távoktatást a megfelelő műsorok sugárzásával. A tanácskozás hozzájárult ahhoz, hogy az OPI felnőttoktatási műhelye kapcsolódott a rádió-televíziós

¹¹ *Távoktatás Magyarországon 1970–1980*. Vál. és szerk. Kovács Ilma 1992 Budapest, Felsőoktatási Koordinációs Iroda.

Mindenki iskolája című program kidolgozásába. Az OPI álláspontja az volt, hogy a programot nem lehet távoktatásként meghatározni, s nem volt várható tőle, hogy a távoktatás által ellátható feladatokat teljesítse, arra azonban alkalmas, hogy meghatározott rétegek számára segítse a művelődést, hozzájáruljon az alpműveltséghez. A konferencia ugyanakkor elismerte, hogy a rádió- és televízió-műsorok alkalmasak lehetnének távoktatási programnak is, ha Magyarországon erre alkalmas, ezt megkívánó távoktatási programok lennének.

Az 1978-ban Budapesten megrendezett *III. Országos Távoktatási Tanácskozás*on gyakorlatias témakörök tárgyalására került sor, többek között a pedagógusok továbbképzésére alkalmas távoktatási továbbképzési programok kidolgozásának szükségességéről és a megvalósításukban kulcsszerepet játszó megyei pedagógiai intézetekről esett szó.

Az elméleti viták mellett az 1972 és 1980 között több távoktatási próbálkozásra is sor került, melyek anyagi fedezetét az MSZMP 1972-es párthatározata biztosította. Mintegy 50 pécsi oktató és közel 50 külsős megbízott vett részt a kutatómunkában. *A kutatók abból indultak ki, hogy a középfokú képzés a szakmunkásképzés és a felsőoktatás terén folytatott a levelező oktatás hatékonysága fokozható korszerű didaktikai módszerek, eszközök, felnőttoktatási rendszerek bevezetésével.*

A pécsi *dolgozók gimnáziumában* végzett kísérlet távoktatási modelljének lényege az volt, hogy a hallgatók a tankönyv, a konzultáció mellett a munkalapok (tanulási egységcsomagok) és a részletes tanulási útmutató alapján sajátítják el egy-egy tantárgy tantervi anyagát. Az eredmények mellett a pécsi dolgozók gimnáziumában folyt kísérlet azt bizonyította, hogy a működő oktatási mechanizmus a töle idegen, újszerű elemeket nem, vagy csak nehezen fogadja be. A gyors és gyökeres változások gyorsan rombolnak, és lassan építenek. A kísérlet eredményei a szervezési kapacitások és a pénzügyi keretek szűkössége következtében eltávolodtak a „kvázi” távoktatás modelljétől és a hagyományos levelező oktatási elemekkel dúsított változatává alakultak át.

Kísérlet indult a *szakmunkásképzés és a mezőgazdasági ágazat* felnőttoktatása terén is. Az utóbbi lényegesen különbözött az iparban folyó képzésektől, ezért a személyi és tárgyi feltételeket a területileg elszórtan és viszonylag kisebb létszámú munkaerővel működő termelőüzemek, speciális továbbképzési követelményeinek függvényében lehetett meghatározni. A két felnőttképzési területen ugyan kidolgozásra kerültek az egyéni tanuláshoz összeállított

módszertani útmutatók, amelyhez a képi és hangosított eszközök is társultak, azonban domináltak a (bentlakásos) tanfolyamok keretében folyó konzultációk, a számonkérés, az új anyag elméleti és gyakorlati feldolgozásának osztály-tanóra szerkezetben történő kivitelezése, a hallgatók beküldött dolgozatainak értékelése.

A Pécsi Tanárképző Főiskolán is politikai döntés értelmében indult képzési kísérlet, mintegy tíz tanszék közreműködésével. A szakmai irányítást a főiskola, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont és a tanárképző által létrehozott Kabinet látta el. A főiskola – kísérletben részt vevő – oktatói, a pesti kutatók kérésének megfelelően, ún. változtatásokat hoztak létre a működő levelező tagozati képzés helyi gyakorlatában. A kísérlet célja a főiskolai tanárképzés területén olyan oktatóanyag, írásos, hangosított (hangszalag) és képi (diasor) oktatási módszer, útmutató (tanulásiirányítási, módszertani javaslatok, ötletek...), valamint pedagógiai modell kidolgozása, amely elsősorban az egyéni tanulást kívánta vezérelni, irányítani és biztosítani az ellenőrzést. A tulajdonképpen zárt didaktikai rendszerű távoktatási kísérlet oktatási folyamatát, néhány napos foglalkozás vezette be, amelyet időnként az oktató-hallgató személyes találkozásával is segíteni kellett. Az oktatók és kutatók *szakértői segítségével* megfogalmazták a *tantárgyak tartalmától elvonatkoztatható és általánosítható* távoktatási jellegzetességeket, módszereket és szerkezetet. A kutatást politikai döntés kezdeményezte és az is szüntette meg. A felettes szervek úgy vélték, hogy a hatékonyság úgy is elérhető, ha a szervezeti keretek érintetlenül maradnak. A döntés azzal járt, hogy új „fogaskerekeket” kellett beépíteni egy megkövesedett rendszerbe.

A távoktatási törekvések a rendszerváltás utáni években erősödtek fel ismét. Az 1990-es évtizedben megszorodó publikációk jelezték, hogy szükség van „új útra az oktatásban”, amire Kovács Ilma 1997-ben megjelent könyvének¹² címében és tartalmában is felhívta a figyelmet. A Művelődési és Közoktatási miniszter, Andrásfalvy Bertalan – a nemzetközi távoktatási közösség kezdeményezését is figyelembe véve, a hazai távoktatási tevékenység ösztönzésére, támogatására és koordinálására

12 Kovács I. 1997 *Új út az oktatásban? A távoktatás.* (első kiadás). Budapest. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem és a Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 264 p. A papíralapú könyv első kiadásának elérhetőségei: <http://www.regi.lib.uni-corvinus.hu/docs/tavoktatás.pdf> ; www.mek.oszk.hu/02500/02584

– 1991-ben létrehozta a *Nemzeti Távoktatási Tanácsot* (NTT). A Tanács feladata a nemzetközi távoktatási együttműködések kialakítása és koordinálása, a távoktatással összefüggő szakmai tevékenység ösztönzése, a távoktatás képviselőit ellátása a kormány és az érintett szaktárcák vonatkozásában. Megalakultak regionális távoktatási központok is. A Magyar Köztársaság 1027/1992.-es (V. 12.) Kormányhatározata alapján, alapítványi intézményként megkezdte működését a *Gábor Dénes Informatikai és Műszaki Főiskola*.

Az e-learning képzésekről

Az 1990-es években a technológia sokat lendített a távoktatáson, különösen az internet, amely felgyorsította a fejlődést, lehetővé tette az e-learning tanfolyamok, online képzések szervezését.¹³ A képi és hanganyagok elektronikus úton való tárolási és továbbítási módszerei újabb lehetőségeket kínálnak a távoktatásban, vagyis az e-learning tanfolyamokon, online képzéseken résztvevők számára.

A *multimédia csomagok* nemcsak a szükséges tananyagot, hanem a megfelelő szemléltetőeszközt is biztosították az e-learning tanfolyamok, online képzések résztvevőinek, vagyis tényleg úgy érezhetik magukat a tanulók a virtuális világban, mintha egy igazi iskolában sajátíthatnák el ismereteiket. Külföldi példák álltak a rendelkezésre, az online tananyagok (tartalmak) előállításához a tudásbázis megteremtésére, az eszköz-ellátottság biztosításához, az oktatási, tanulási módszerek változtatásához.

Az e-learning leginkább elfogadott megfogalmazása azt emeli ki, hogy az elektronikus tanulás (e-learning) az ismeretszerzésnek egy olyan módja, amely technológiai támogatással (számítógép útján) és digitális tananyagok segítségével működik. Az e-learning tehát az információs társadalmak által életre hívott olyan tudatos oktatási rendszer, mely az információs és kommunikációs technológiák újszerű formáit ötvözi a gyakorlatban, a tanulás és az oktatás terén.

Az elektronikus tanulást sokféleképpen lehet csoportosítani. A következő típusait lehet egyértelműen elkülöníteni: tanuló által irányított képzés (a tanuló a böngészőt használja és csak az oktatóanyag

13 *Az e-learning szerepe a felnőttoktatásban és képzésben.* 2003 Szerk. Harangi László – Kelner Gitta, olv.szerk. Csoma Gyula. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság Felnőttnevelési szakosztálya.

alapján dolgozik); elősegített e-learning (a tanuló más tanulókkal / facilitátorral léphet kapcsolatba és kérhet segítséget, de az oktató személye itt sem jelenik meg); beágyazott e-learning (a segítségnyújtást egy számítógépes program biztosítja); oktató által irányított e-learning (valós idejű kommunikáció, valamilyen csatornán keresztül); telementoring és e-coaching (mentori/konzulensi kapcsolat).

Az e-learning képzéseket lehet csoportosítani úgy is, hogy a konkrét képzés esetében a tanár és a tanuló egy időben részt vesz-e a folyamatban, azaz kialakul-e közvetlen interakció a szereplők között. A szinkron képzés esetében ez megtörténik, így a tanulóknak lehetősége van azonnali kérdéseket feltenni, azonban ebben az esetben számolni kell az időbeli kötöttségekkel is. A másik típus – az aszinkron képzés – esetében pedig, az elektronikus oktatás előnyeit kihasználva, ténylegesen megvalósulhat a felek közötti időbeli és térbeli elkülönülés.

Kovács Ilma szerint¹⁴ „az e-learning „kaland”, amely 1990 körül kezdődött, 2000-ben már gigantikus (multikulturális) méretű szolgáltatásokként jelentkezett. A szerző írásában egy „felőtt-képzési világ-térkép” vázolt fel. A képzések először az angolszász országokban – Kanada, Egyesült Államok, Ausztrália, Egyesült Királyság – indultak meg, Európa, Latin-Amerika és Oroszország egyetemei csak 1994/1995 után követték az előbbieket példáját. De nem lehet megfeledkezni Japánról, vagy Új-Zélandról sem. 2000-ben Vancouverben tartották meg az Első Oktatási Kiállítást és Vásárt (WEM). Ez a korszak a nagy hírverések és remények korszaka volt, amit a magánszféra túlsúlya jellemezett. A sajtó az Auralog céget emelte ki, amely 1992 óta alkalmazta az internetet, és 1995-től már nemzetközi szolgáltatásokat is nyújtott. 2002–2003-ban 2 millió embernek biztosított off-lines on-line képzési szolgáltatást. 2000. április 27-én a francia *Libération* című napilap a „tudás 6 órájának neten való egyesüléséről” tesz említést. Olyan amerikai oktatási és kulturális intézményekről tudósít, amelyek fizetős és ingyenes kurzusokat egyaránt ajánlanak az interneten (Université de Columbia [ami mára már be is zárta kapuit], British Library, New York Library, London School of Economics, Cambridge University Press és a Musée d'histoire Naturelle de Smithsonian Washington). A társulás jelentősége: védekezni próbáltak a piacot uraló magáncégek túlsúlya ellen. Ebben az időszakban születtek meg a virtuális egyetemek – mint önálló szervezetek – az e-learning belől.

14 Kovács I. 2011 *Az elektronikus tanulásról a 21. század első éveiben*. Budapest. Magánkiadás. 91 o.

Kovács Ilma statisztikákra hivatkozva is bemutatja a virtuális egyetemek „világ-térképét”. A statisztika szerint, 1996-ban 7, 1999-ben már 33 virtuális egyetemet számláltak a világon. Közülük 49 százalék az Egyesült Államokban, 17 százalék Európában (ebből 7% Franciaországban, 3% az Egyesült Királyságban) működött. Állami intézmény 54%. Az állami és a magánszféra egyesülése folytán 44 százalék, 24 százalék oktatási intézmények egyesülése révén született. Mintegy 23 százalék dolgozott partneri kapcsolatok nélkül. Magánszektorba csupán 9 százalék tartozott. Észak-Amerikában a virtuális egyetemek 70 százaléka oktatási intézmény, Európában ez az arány 82,5 százalék. Ugyanakkor Ázsia és Dél-Amerika 100 százalékot mutat. Afrika és Izrael 50 százalékban jelez állami oktatási és 50 százalékban magánintézményt. Napjainkban mintegy 200 amerikai egyetem kínál on-line szolgáltatást.

Az on-learning kommunikációs kultúra Magyarországon fokozatosan nyert polgárjogot.¹⁵ Robbanásszerű elterjedésére 2020-ban – külső körülmények/kényszerek hatására – került sor. A Covid-19 vírus okozta világjárvány huzamos ideig karanténba zárta a polgárokat. A rendkívüli kormányzati (1102/2020. (III. 14.) *Korm. hat.*) intézkedések alapján a koronavírus terjedésének lassítása érdekében 2020. március 16-tól az általános iskolás és a középiskolás tanulók nem látogathatták a közoktatási intézményeket, a tanítást távoktatás segítségével kellett megoldani. A távoktatásnak Magyarországon volt ugyan kialakult gyakorlata, melyet elsősorban a felsőfokú képzésben, a felnőttképzésben és a továbbképzési rendszerben alkalmaztak, a közoktatásban azonban nem volt hagyománya és formája. Jóllehet az iskolák döntő többségében megfelelő mennyiségben és technikai színvonalon rendelkezésre álltak azok az informatikai és kommunikációs eszközök, amelyek segítségével a távoktatás megszervezhető volt.

A körülmények kényszerei miatt Magyarországon az oktatási rendszer teljes spektruma kényszerült átállni egyik napról a másikra az e-learning úton történő tanításra/tanulásra, gyökeresen átalakítva ezzel a klasszikus iskola világát. A COVID-19 járvány idején a tanulók, tanárok és oktatók a digitális tanrendre történő átállása és a digitális tanítás, tanulás segítése érdekében az Európai Bizottság egy *online eszköztárat hozott létre*, ahol kifejezetten az online és távoktatást segítő *internetes eszközöket és segédanyagokat* gyűjtötték össze, hogy minden egy helyen legyen elérhető. Az online oktatási anyagok

15 Kovács I. 2005 *Új út az oktatásban? A távoktatás*. (második bőv. kiad.) Budapest, OKKER Kiadó, 290 p.

magyar nyelven is elérhetővé váltak. (Koronavírus: online oktatási segédanyagok. Oktatás és képzés *ec.europa.eu* › *Európai Bizottság* › *Oktatás és képzés*)

A pedagógusok szinte kivétel nélkül rendelkeztek saját tulajdonú számítógépekkel vagy az iskolai munkájukhoz saját használatukra rendelkezésre álló laptopokkal, amelyek az internetkapcsolat segítségével lehetővé teszik a távoktatási módszerek azonnali alkalmazását. A diákok esetében ez a számítógépes ellátottság már igencsak „egészséghiányos” volt. A hátrányos, illetve a különösen hátrányos helyzetű családok nem, vagy csak alig rendelkeztek számítógépekkel. Ők kimaradtak a távoktatásból. Számukra eseti eljárásokat és módszereket kellett alkalmazni.

A „karantén oktatás” nemcsak a pedagógusoknak és a diákoknak, hanem a szülőknél is kihívást jelentett, ugyanis egyik napról a másikra olyan élethelyzetben találta magát mindenki, amire nem volt felkészülve, és nem volt egységes elvárásrendszer sem a folytatással kapcsolatban. *Gyorsan kiderült, hogy a távoktatás lényege nem a „távolság” és a közvetítő eszköz, hanem az alkalmazott didaktikai módszer és egy új, tanári/tutori szerep ismerete, amelyre az oktatói kar nem volt felkészítve/felkészülve.* A speciális szakmai tanári felkészültség hiányára utal akaratlannal is egy iskolaigazgató – bár a jóindulatú tanári lelkesedésről szóló – interjúrészlete. Gadóné Kézdy Edit, a Deák Téri Evangélikus Gimnázium igazgatónöje nyilatkozta: „*Engem meghat az az igyekezet, amellyel mindenki, a 60 év feletti tanárok is, bármilyen szakosok, a digitális analfabéták, sőt, a gyerekek is igyekeznek dolgozni... A közvélekedéssel ellentétben, a tanárok rengeteget dolgoznak, napi 10-12 órát is a gépeknél ülnek. Egyikünk sem gondolta előre, hogy a távtanítás ilyen megterhelő lesz... Ebben a távtanításban mind kezdők vagyunk, hiába vagyunk a pályán akár 25-30 éve*”.¹⁶

A kialakult helyzet tetszett a *piaci alapokon nyugvó távoktatásnak*. A felnőttoktatás széles és színes választékkal jelentkezett. Az interneten e-learning tanfolyamok, online képzések sokasága kínálta magát. Felerősödött a *nem-formális* oktatás fontos változata, a kiegészítő magánoktatás egyik fajtája, a személyre szabott *árnyékoktatás*.¹⁷ az egyéni konzultáció, vizsgára, felvételre felkészítés, korrepetálás, ismeretbővítő, tudásgazdagító, tanulási és

vizsgatechnikákat fejlesztő, iskolai nyelvtanulással párhuzamos képzési forma...

Az oktatás világa színesedett, korszerűsödött, a karantén kényszere „gyümölcsöt eredményezett”. A kialakult helyzet azonban kérdéseket is megfogalmazott. Tényleg lecserélhető-e az osztályterem az e-oktatóteremre? Tényleg átadható-e az összes szükséges információ pusztán email váltással, chat ablakokban hozzászólással és „feltöltéssel”? S végül a legfontosabb kérdés, jogosult-e, s ha igen, milyen téren és mértékben az online oktatás?

16 <https://www.penzcentrum.hu/karrier/megszolalt-a-pesti-elitgimnazium-igazgatoja-igy-megy-naluk-a-digitalis-oktatas.1091824.html>

17 Gordon Györi J. 2008 Tömegoktatás és kiegészítő magánoktatás-ipar. *Educatio*, 2:263-274.

*Fortepan / Juráncsik Norbert
Kútvoölgyi úti Központi Állami Kórház (ma Semmelweis Egyetem Kútvoölgyi Klinikai Tömb)*

Kembe Irene

U3A vs. UTA

Francia idősképzés-visszatekintő¹

[DOI 10.35402/kek.2020.4.2](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.2)

Absztrakt

Mindig cél kell legyen, és sohasem stagnálhat a fejlődőképesség, pontosabban annak folyamatos újratermelése. A tanulás végső célja, értékmércéje a fejlődő képesség (ha lehet: bővített) újratermelése; a fejlődés nem öncél, mindig az ember és a világ kölcsönhatásának alakulása határozza meg. A lifelong education programját felváltó lifelong learning jelző felerősítette egyfelől a tanulás és az education teljes szétválaszthatóságának, másfelől a tanulás megismerésre szűkíthetőségének látszatát. Tanítás nem lehetséges tanulás nélkül, de tanulás sem tanítás nélkül. Valójában a lifelong learning nem lehetőség, hanem tény, amely nem várt a pályázatokkal teremthető lehetőségekre. Az egész életen át tartó tanulás lehetőségeinek megteremtése (UNESCO 1985) involválja a humán és szociális rendszerek, valamint környezetük kétirányú kölcsönhatási folyamatainak, az e folyamatokban bekövetkező változásoknak az elméleti és empirikus feltérképezését.

Abstract

LLL & Digital Technology

The evolving ability – or more precisely the continuous reproduction of the evolving ability can always be a goal and can never stagnate. The ultimate goal and measure of learning is the reproduction of the evolving ability (if possible: extended); development is not an end in itself, it is always determined by the evolution of the interaction between man and the world. The concept *lifelong learning*, which replaced the *lifelong education* program, reinforced the emergence of a complete separation between learning and education on the one hand, and the narrowing of learning to cognition on the other hand. Teaching is not possible without learning, but neither

is learning without teaching. In fact, lifelong learning is not an opportunity, but a fact that did not wait for opportunities to be created through applications. Creating opportunities for lifelong learning (UNESCO 1985) involves the theoretical and empirical mapping of the two-way interaction processes between human and social systems and their environment, and the changes that take place in these processes.

Már 1960-as években a franciák azt tapasztalták, hogy a hatvanöt- és afölötti korosztály létszáma erősen megnövekedett és ez az új jelenség szociális problémát generált, amelyre megoldást kellett találni. Ezen új jelenség mellett általános problémaként maga a nyugdíjas kor okozott igazi kihívást: az öregség, amely idővel a szenilitással és a szűkölködéssel járt együtt. 1962-ben Pierre Laroque (1907–1997) magasrangú állami funkcionárius, a francia társadalombiztosítás megalkotója, jelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy át kell gondolni az öregséggel kapcsolatos politikát, főleg az életminőség javításában, és az idős emberek egészsége érdekében. Rémi Lenoir (1943–) francia szociológus, szociális ügyek államtitkára pedig kiemelte, hogy foglalkozni kell a teljes szegénységbe süllyedt emberekkel, és vissza kell integrálni őket a társadalomba. Ebben az értelemben született meg először a *harmadik kor* mint kategória. A harmadik kor kategória létrejöttével hozta a képviselői politika átgondolását/módosítását, mely a nyugdíjasok világával kapcsolatos. A cél, amely vezérelte őket, az volt, hogy az öregségre úgy gondoljanak, mint egy periódusra, amely „*mentesítve van a negatív elhasználódás értelmétől és a szociálisan értelmezett elmagányosodástól*”.

Az idősképzés fontosságát a franciák közel ötven éve felismerték. Idősképző központok, nemzeti és nemzetközi szervezetek születtek. 1972-ben, a Toulouse-i Nyári Egyetemen Pierre Vellas (1924–2005) professzor vezetésével kísérleti idősképzési program – az idősoktatás területén mérföldkő – indult el, melynek sikerét látva egy évvel később a helyi egyetem elindította az első Harmadik Kor

¹ Visszatekintés az informatikai forradalmat követő XXI. század elejéről a Franciaországban Minden Korosztály Egyeteme alapításának koncepciójára.

Egyetemét, aminek strukturális alapjai a mai napig léteznek. Egy évvel később létrehozta a Toulouse-i Egyetemen az UER-t (Urban Exploration Resource et Études Internationales et Developpement), a Városkutatási forrás-, Nemzetközi és Fejlődés-tanulmányok néven azt a gyakorlati kutatást, amely az idősök egészségével és az életkörülményeik javításával foglalkozott. Ezt a programot U3A (Université de Troisième Age, azaz Harmadik Kor Egyeteme) programnak nevezték el, amit más szóval *Vellasi programként* is nevezünk. A toulouse-i U3A megnyitója „alkotó tett”-ként lett aposztrofálva. A program fő célja az idősök számára kialakított egyetemi típusú tripla funkciók struktúrája volt: orvosi, szociokulturális és szociális. Az egyetemi intézmény gerontológiát tanít a humán tudományok szakra beiratkozott diákoknak és orvostanhallgatóknak; szakembereknek, akik az idősökkel foglalkozó területeken dolgoznak és végül a nyugdíjas időszakra felkészítő tanfolyamokon. Ez a kutatási program, amely az idősödésről és ezeknek a problémáiról, az idős emberek szociális helyzetéről szól, egyben egy vélemény-érzékenyítő program is volt, valamint kétségbevonhatatlan célja az az oktatás/kutatás volt – ami minden oktatásnak és kutatásnak célja –, hogy az agy öregedését pszichésen/pszichológiai- ilag megátolják. *„Ami fontos, az nem az, hogy valaki élő nyelveket tanuljon, hanem az a fontos, hogy tudjuk, hogy az agy stimulálása/ösztönzése gátolja az agy öregedését”*. Később különböző témák adódtak még a Vellasi programhoz: az idős emberek orvosi esetté válása, hévizes kezeléseik, a harmadik korúak irányában kifejtendő érzékenyítés és annak újra életre keltése, turizmus, valamint maga a harmadik kor. Továbbá a kutatás, az alapoktatás, a folyamatos képzés, a folytonos oktatás, az idősöknek szóló folyamatos egészségügyi oktatás területeket jelölte ki még Vellas. A program elnevezése sem volt véletlen, inkább tudatos, a világ egyeteméibe való bekerülése végett. Csakugyan, az egymás mellé rendelt szavak „egyetem”, és „harmadik korosztály” átalakítja azt az elképzelést, ami az egyetemre járást jelenti (mintha a fiatalokra lenne szabva) és a visszavonultságot. Arról van szó, hogy egyszerre adják át az idős embereknek a társadalmuk kulturális gazdagságát és ugyanakkor kihasználják a tradicionális egyetemek különböző tudományokban folytatott kutatásainak potenciáljait, mint például az orvostudományban. Mi több, a Harmadik Kor Egyeteme hálózat egy önszervező szervezet is olyan emberek számára, akiknek megszűnt a munkaviszonya. Napjainkban Uniós szintű célkitűzések között szerepel a

munkavállalói státuszt megőrző, tevékeny időskort támogató lehetőségek javítása és bővítése. Végül is gall földön bevezették az egyetemekre az U3A-kat és mellé a jogi státuszt is megkapták.

A Harmadik Kor Egyeteme (U3A) 1990-es évektől kezdve jelen volt a régi és az újonnan alapított struktúrákban is, bár egyre inkább érezhető jelei voltak az elnevezés-változásnak, ami a „harmadik kor” elnevezés eltörlésére törekedett. A kérdés az, mit jelentenek ezek az elnevezés-változások. 1970-es 80-as években, az U3A-k kizárólag az idős embereket fogadták. Azok közül a struktúrák közül, amelyek 1990-es évek folyamán jöttek létre, mint például a lille-i és az aubagne-i, már az új elnevezés mellett – UTA (Université de Tout Age, Minden Korúak Egyeteme) – döntöttek, és a nagy publikum előtt nyitottak. Ezek a struktúrák, amelyek az új elnevezést kapták, mindenki számára nyitottakká váltak, akik szabad idővel rendelkeztek, függetlenül attól, hogy hány évesek és diplomások-e. Ha feltétel nélkül elfogadjuk ezt a tézist, megértjük, hogy a névcsera a Harmadik kor elnevezés elvetésével párosult. Ha a statisztikát vesszük alapul, azt tapasztaljuk, hogy még mindig a nyugdíjas közönségről van szó. A kutatások azt is kimutatták, hogy az UTA-k diákjai erősen lebecsülik ezt a szempontot és azt látják, hogy áthasonulás van az öregedés kategóriájában. *„Sok ember azt mondja, hogy a 3. kor csak az öregeket látja, tehát elképzelik azt, hogy az, de közben nem az. Mi fiatalok vagyunk!”* – így egy diák; a Strasbourgi UTL titkár véleménye pedig: *„Mélységesen felháborít a 3. kor elnevezés engem, ez egy ronda jelentésű szó számomra, a vén trottyal rokon értelmű kifejezés”*. U3A elnevezés elvetése úgy is értelmezhető, hogy az új nyugellátásban részesülők az UTA-ba iratkoztak be, mert nem akarják magukat az 1970-es évekbeli szociális szerkezetben működő idősökhöz hasonlítani: tehát az egészségi állapot javulása és a hatvanasok életvitelének változásai – továbbá a kezdeti évek nyugellátásában részesülők képviselője – által terjesztettek ellentétben állnak avval a tradicionálisan kialakított képpel, ami az idős emberképhez társul, és hogy a 3. kor elmélete egyre inkább kétértelmű, és egyre kevésbé talál megelégedésre. Az UTA-k fejlődése az idősök átalakuló kategóriáinak fejlődését helyettesíti, és az új nyugellátásban részesülők elvárásainak módosítását tükrözi a struktúraváltás szempontjából. A kezdeti UTA-k a Vellasi modellt alkalmazták, egyrészt az U3A elnevezéssel, másrészt pedig programjaik tartalmát illetően. A strasbourgi UTA nagyon hasonlított a Vellasi modellre, mivel az idősödésről

szóló oktatási ciklusokat javasolt, az idősödéssel együtt járó kockázatok ismertetését tűzte zászlajára, valamint a megelőzésekről szóló tájékoztatást. Ezek az UTA-k integrátor szerepet játszottak az idősödő emberek felszabadult idejének hasznos eltöltésében. Segített világlátásuk kiszélesítésében és velük együtt ápolta a kapcsolatot az új világ felé, valamint egy új szociális kapcsolat megteremtését biztosították számukra; szerepük szintjén pedig pozitív benyomásokat keltett, és ezt közvetítette is a társadalom felé. Tették ezt számos társadalmi munkán és önkéntességen keresztül, ami jelentős motivációt, lökést adott, hogy nyugdíjas diákok lépjenek be a rendszerbe. Azok, akik a Vellasi modellt választották – sorra átalakultak az egyetemi típusú struktúrákká azzal a céllal, hogy az időseket egyszerre tanítsák és integrálják. Létezik egy UTA forma, ami teljesen különbözik a többi UTA-tól, semmilyen kapcsolata nincs a hagyományos egyetemekkel, az oktatók sem feltétlenül egyetemi előadók. Ez a struktúra önkormányzati szolgáltatásként értelmezték, melyet mint szolgáltatást 1995-ben hoztak létre, ami a nyugdíjellátásban részesülőknél kínált szociális-kulturális programokat. Ezért, ami ezt az UTA-t illeti, az egyetemi megnevezés nem igazán helyénvaló: „Egyetemről beszélünk, de sajnos igazából nem az”. Kezdetben működésük választ adott a társadalomban az idősek szociális problémáira, valamint az idősek életmódjának és egészségének javítására, amivel nagyban hozzájárultak az idős emberek társadalomba történő integrálásához. Ezeket a fejlődési folyamatokat figyelembe véve a struktúrák alkalmazkodtak az új elvárásokhoz, és teljesen visszautasították az idősekről alkotott csak „fogyasztó szerep fogalmát”. Az idősek ugyanis nem szeretnék olyan hamis szerepben feltűnni, mint akik nem aktív közreműködői napi szinten a szociális és kulturális élet változásainak. Teljes értékű állampolgárként szeretnék meghatározni magukat, akik érdemben hozzájárulnak a társadalom működéséhez éppen a szabadon vállalt munkatevékenységük által.

2007-ben az Egyetemi Reformtörvény hatályba lépésével a francia egyetemek autonómiát nyertek. A Lyon2 Egyetem 2011 decemberben megszavazta a saját autonómiáját. A Lumière Lyon2 Egyetem több mint 28 ezer diákot fogad a két campus területén. Az élethosszig tartó képzés az egyetemen belül megtalálható: rendelkezik egy általános szolgáltatással is, nevezetesen a Minden Korúak Egyetemével, az UTA-val. Az UTA arra hivatott, hogy minden felnőtt számára lehetőséget biztosítson az ismeretek

és a tudás megszerzésére, bármilyen végzettséggel is rendelkezik. Az egyetem küldetése a tudományok terjesztése az egyetemen belül és kívül, valamint a küldetése keretein belül az egyetemhez tartozó több multidiszciplinán átívelő és keresztező működést biztosítva, előnyben részesítve a szociális kapcsolatokat. A működési szabályzatának megfelelően az UTA megszervezi a konferenciák ciklusait, a műhelymunkákat, a kurzusokat illetve minden további olyan tényezőt, ami elősegíti a tudás terjesztését és a diffúzióját. Az UTA az aktivitását az egyetemen belül gyakorolja, valamint a környezetében lévő önkormányzatokban. UTA oktatásokon úgy lehet részt venni, hogy be kell iratkozni az UTA-ba és a kiválasztott képzésekre. Az UTA-ba beiratkozott személyek UTA hallgatói státusszal rendelkeznek. Az UTA általános működési szabályzatát minden hallgatónak el kell fogadnia és be kell tartania. Zömében külsős oktatók, akik élénkítik az UTA oktatásokat, és a Lumière Lyon2 Egyetem előadó tanárai – akik a Lumière Lyon2 Egyetem különböző fakultásain diplomát szerző hallgatókat is oktatják – tartják a képzéseket. Ők tehát tanárokkutatók, tanárok, kurzusfelelősök, vagy kutatók az egyetemen belül és kívül. A vendégoktatók közül (akik más felsőfokú intézmény tanárai) egyesek a saját kutatási területük specialistái, szakavatott professzorai, számos egyéb felsőoktatási intézményi diplomával.

Napjainkban világszintű hálózattal működik az 1975-ben Franciaországban megalapított AIUTA (Association Internationale des Universités du Troisième Age), a Harmadik Kor Egyetemeinek Nemzetközi Szervezete. Ennek az idősoktatással foglalkozó szervezetnek a hatására, először Európában, később a világ számos országában kialakult a Harmadik Kor Egyetemei hálózat. Az AIUTA fő célja: szövetségbe tömöríteni a világon működő Harmadik Kor Egyetemeit, beleértve azokat a szervezeteket is, amelyek különböző elnevezések alatt hasonló célokért dolgoznak, valamint a világ egyetemeinek támogatásával létrehozni az élethosszig tartó tanulás és kutatás nemzetközi keretrendszerét az idősekért, illetve velük együtt; valamint a tudástranszfer fejlesztése és megvalósítása az idősebb generációk által, az egész társadalom javára.

Manapság a világ jelentős részén sokrétű és jól szervezett idősoktatási rendszerek működnek, melyek felölelik a geronto-educáció céljainak teljes vertikumát az egészségmegőrzéstől az életminőség javításán és az aktív társadalmi részvételen át a generációk közti tudásmegosztás elősegítéséig. A

különböző speciális oktatási csoportok közé először az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének Közgyűlésén (Nairobi, 1976.) sorolták az időseket. Ekkor négyféle oktatási feladatot fogalmaztak meg, melyre az idősktatás során koncentrálni kell: 1. a nyugdíjas kor előkészítése, 2. a szabadidő értelmes (és egészséges) eltöltése, 3. a fizikai és szellemi képességek megőrzése és a közösségi életben való részvétel, valamint 4. az új nemzedékek és az aktuális problémák jobb megértése. Az informatikai forradalom előre haladtával, a XX. század végi robbanásszerű technológiai változások következtében a digitális és kommunikációs technológiák, az IKT (információs és kommunikációs technológia) eszközök birtoklása és használata a munka világába való belépés előfeltételévé vált. Az új találmányok területein a fiatalok – úgynevezett digitális bennszülötteként – sokszor hamarabb és rugalmasabban képesek helytállni, ezáltal gyakran fölénybe kerülnek a korosodókkal szemben. Ennek következtében az időződő társadalmi korosztályok úgy érezhetik, hogy tapasztalataik az élet sok területén már nem számítanak értéknek. Az IKT eszközök felhasználói szintű ismerete és napi használatának lehetősége alapvető feltétele annak, hogy az időződő korosztályok is helyt tudjanak állni a munka világában. Nagyon fontos viszont tudatosítani, hogy az idő előre haladtával a korosztályok közti digitális szakadék egyre kevésbé lesz releváns.

A tudásalapú társadalomban kiemelt szerepe van az oktatásnak, következésképpen a felnőttoktatásnak – beleértve az idősktatást – is. Nemzetközi szervezetek, mint például Európai Bizottság, Világbank, OECD/INFE a nemzeti stratégiák kialakításához nemcsak ajánlásokat adnak az egyes országoknak, hanem pénzügyi forrásokat is biztosítanak számukra. Az eLearning néven összefoglalható fejlesztések, programok, tananyagok a tanulásszervezés, tanulásirányítás és tanulástámogatás olyan formáit jelentik, amelyek három, jól körülírható forrásból merítenek: 1. a számítógéppel segített tanulásból, 2. az internetes tanulásból és 3. a távoktatásból. Az eLearning a széles értelmű oktatás-képzés leggyorsabb tempóban fejlődő ágazata és a modernizáció egyik fontos eszköze. *A számítógép alkalmazásával támogatott tanulás* legfontosabb célja egy olyan képességrendszer kialakítása, amely egyaránt megkönnyíti életünket a tudásalapú gazdaság és szabadidő világában. A hagyományos alapkészségek mellett megjelent az informatikához kapcsolódó, digitális kompetencia fogalma (digital literacy) és szükséglete, amely az

Európai Tanács dokumentuma szerint – az alábbiakat tartalmazza: informatikai képesség (IT skills), idegennyelv ismerete, technikai (technológiai) kultúra (technological culture), vállalkozási képességek (entrepreneurship skills), társas (szociális) kompetencia (social skills); az egész életre kiterjedő tanulás igénye és képessége, stb. Az eLearning alapú oktatást módszerei szerint két fő típusra osztják: 1. szinkron és 2. aszinkron módszerekre. *A szinkron módszer* gyakorlatilag egy virtuális osztályterem, ahol a tanulók és a tréner/oktató egyszerre vesznek részt, különféle telekommunikációs eszközökkel – video-konferencia, közös rajztábla, chat, stb. – kommunikálhatnak. Azonnal megbeszélhetnek problémákat, eseteket, így ez a módszer nagyobb interaktivitást ad a felhasználóknak. A szinkron módszernek vannak azonban árnyoldalai is: elvész az az előny, hogy bármikor elérhető legyen a képzés, a valamint az a csoporttól függően egy meghatározott tempót vesz fel, ráadásul a személyre szabás sem könnyen megvalósítható. *Az aszinkron módszer* a hagyományos távoktatáshoz hasonlítható, csak itt nem könyvekből, jegyzetektől, hanem elektronikus formában, az interneten rendelkezésre álló interaktív tananyagokból tanulhat az érdeklődő. Mivel ezek az anyagok nem feltételeznek „élő” kapcsolatot, azokat mindenki akkor, olyan tempóban, olyan részletességgel, mélységben dolgozhatja fel, amely számára a legmegfelelőbb. Azonban hátrányok természetesen itt is vannak. Mivel nincs meg az azonnali, közvetlen emberi (tanári, instruktori) beavatkozás lehetősége, magával a tartalommal, annak szerkezetével, rugalmasságával szemben magasabb követelmények vannak: a szerkesztés, az oktatási módszer, a különféle tanulási stílusokhoz való alkalmazkodás mind fontos tényező az aszinkron oktatási anyagok fejlesztésében. *Az elektronikus tanulás* az önképzésen alapuló módszerek egyike. Az ezredforduló újradefiniálta az Internet szerepét. *A távoktatás*, mint lehetséges tanulási módszer szoros összefüggésben áll az internettel, hiszen internet nélkül nincsen távoktatás. Távoktatás pedig nem létezik internet nélkül! 2017-es statisztikai adatok alapján (16-74 éves népesség százalékában) Európai Unió 28 tagállamában 84% (kettővel több az előző évihez képest) használ/rendelkezik internettel, míg Magyarországon 77% (kettővel kevesebb az előző évihez képest). Norvégiában ez a szám 95%, Svédországban 93, Dániában és Luxemburgban 92%, Finnországban 90%. Az Internet megsokszorozza a rendelkezésünkre álló, a tanulásunkat elősegítő valós környezetet. Lehetőség van arra, hogy

beavatkozunk tőlünk távoli eseményekbe, kísérleteket végezzünk (virtuális laboratórium), frissen kifejlesztett csúcstechnológiákat tanulmányozunk. A technológiai fejlődés eredményeként a jó minőségű multimédia online átvitele ugyan megoldott, de a távoli események valós idejű nyomonkövetése ma még jórészt kihasználatlan lehetőség.

Az idősek általában a non-formális és informális tanulási lehetőségeket helyezik előtérbe a formális oktatással szemben. A harmadik generáció tagjaira a tanuló-centrikusság jellemző, a résztvevő-központú tanulást részesítik inkább előnyben. Az egészségügyi okok szintén fontos szerepet játszanak az idősek életében, ugyanis ennek a kornak velejárója az egészségi állapot romlása, még ha mindenkinél más-más mértékben is. Ilyenkor felkelthetik az érdeklődést azok a lehetőségek, amikor gyógyászati segédeszközök használatát sajátíthatják el, vagy esetleg diétás étkezéshez szükséges főzési technikákat, recepteket tanulhatnak. Időskori tanulás esetén elsősorban a belső motivációkról beszélhetünk. A külső (*szekunder, extrinzik*) motiváló erők ebben a korban már nem annyira jelentősek, mint fiatalabb, aktív korban, de ide tartoznak például a családi vagy munkahelyi elvárások is. A belső (*primer, intrinzik*) motivációk már sokkal meghatározóbbak az időskori tanulás tekintetében. Belső motivációnak számít a kommunikációs szükséglet. A szépkorúakat nagy számban érinti az elmagányosodás, és fokozott igényük van a másokkal való kapcsolattartásra, új kapcsolatok, barátságok kialakítására. Ezekre nyílik lehetőségük a különböző oktatási alkalmakon, közösségi programokon is, amely számukra elsősorban kommunikációs színtérként jelenik meg, és ahol a tanulás már inkább a második helyre csúszik a fontossági sorrendben. Egy másik, de lényeges motivációként megjelenik az új technikai eszközök használatának megtanulása is. Az egyre gyorsabban fejlődő világban gyakran találkoznak olyan eszközökkel, dolgokkal, amelyek használata számukra problémát okozhat, amelyeket korábbi ismereteik segítségével nem tudnak kezelni, például a mobiltelefon, digitális fényképezőgép, az internet, e-mail üzenetek írása és fogadása, ügyfélkapu, e-bank, stb. Az idősekkel való foglalkozás egyik hatékony formája lehet a távoktatás, amelyben különösen a vidéki (falu, tanya), illetve a nehezen mozgó, és az ágyhoz kötött betegeknek, időseknek kínálkozik lehetősége aktívan részt venni a tanítási-tanulási folyamatban. Jelenleg ez a forma még nem minden részletében alkalmas az életes korúak fogadására, azonban a benne rejlő lehetőségeket érdemes kiaknázni. Összekapcsolva a

számítástechnika vívmányaival, valamint az internettel, egyedülálló eszköz lehet az idősek oktatásának, művelődésének területén.

Mindig célja a képzéseknek, és sohasem stagnálhat a képességfejlesztés, pontosabban a fejlődőképesség folyamatos újratermelése. A tanulás végső célja, értékmérceje a fejlődőképesség (ha lehet: bővített) újratermelése; a fejlődés nem öncél, mindig az ember és világ kölcsönhatásának alakulása határozza meg. A lifelong education programját felváltó lifelong learning jelszó felerősítette egyfelől a tanulás és az education teljes szétválaszthatóságának, másfelől a tanulás megismerésre szűkíthetőségének látszatát. Tanítás nem lehetséges tanulás nélkül, de tanulás sem tanítás nélkül. Valójában a lifelong learning nem lehetőség, hanem tény, amely nem várt a pályázatokkal támogatott lehetőségekre. Az egész életen át tartó tanulás lehetőségeinek megteremtése (UNESCO 1985) involválja a humán és szociális rendszerek, valamint környezetük kétirányú kölcsönhatási folyamatainak, az e folyamatokban bekövetkező változásoknak az elméleti és empirikus feltérképezését.

Felhasznált irodalom

- Aline, Chamahiana 2006 „De l'Université du Troisième Age de Toulouse aux Universités Tous Ages: retour sur le mouvement de constitution des UTA en France” <http://perso.numericable.fr/~sitedurtf7/downloads/CG/cgtxtchamahian.pdf> (Letöltés: 2017. február 27.)
- Bajusz K. 2009 Az időskori tanulás. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/bajusz-klara-idoskori> (Letöltve: 2020. szeptember 24.)
- Bajusz K. – Jászberényi J. 2013 Az időskori tanulásról. *Kultúra és Közösség*, 3:59-66. http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2013/3/2013_3_05.pdf
- Boga B. 2013 Az idősek tanulásának egyéni és társadalmi haszna. *Andragógia és Művelődéstudomány*, (1) 2:15-18.
- Boga B. 1998–1999. Az idős emberek és a felnőttoktatás. *Kultúra és közösség*, 1998. IV. – 1999. I. 138.

- Boga B. 2011 Tanulás idős korban, gerontagógia (rövid áttekintés a tanulás céljainak kiemelésével). *Gerontoeducáció*. I. (4). 40-45. In: http://www.zskf.hu/uploaded_bookshelf/5b5251c256e0e276.pdf (Letöltve: 2015.01.23.)
- Brookfield, S. 2000 Adult cognition as a dimension of lifelong learning. In J. Field and M. Leicester eds. *Lifelong learning: Education across the lifespan*. New York, Routledge and Falmer, 89-101. <https://doi.org/10.4324/9780203183328-8>
- Courtenay, Bradley C. 1989 Education for Older Adults. In Merriam, Sh. B. – Cunningham, Ph. M. *Handbook of Adult and Continuing Education*. San Francisco, London, Jossey-Brass Publisher, 525-537.
- Jászberényi J. 2015 Ahol a „gero” és a „geo” találkozik: Időskori aktivitás – gerontoeducáció – geopolitika. *FeF, Felnőttképzési Szemle* (IX.) 2:7-11.
- Jászberényi J. 2009 *Az aktív idős korban lebetőségei Magyarországon* (Bevezetés a geronto-andragógiába), PrintXBudavár Zrt., Budapest, 13-36.
- Jászberényi J. 2017 *Az élvezettársadalomtól a patrióta társadalomig? Egy új paradigma kezdetén?* (Vázlatos konstrukció a nyugati civilizáció lehetséges jövőjéről) – szerzői kiadás.
- Jászberényi J. 2011 *Gerontoeducáció* (Az idősoktatás helyzete és perspektívái itthon és a nagyvilágban). PrintX-Budavár, 64-67.
- Jászberényi J. 2016 *Időskori ageizmus* (Az idősök hátrányos megkülönböztetése, életkoruk alapján). Szerzői kiadás, Budapest, 21-76.
- Kálmán A. 2018 *A felnőttkori tanulás sajátosságairól*, 126-151. https://ilias.uni-zsigmond.hu/goto_zske_file_51173_download.html (Letöltve: 2018. szeptember 10.); file:///G:/ZSKE/AND-L%202018-19.%201/Elektronikus%20es%20virtualis%20tanulasi%20rendszerek/Tanulas_Eleten_aT_kotet.pdf
- Kolland, F. 2012 Képzés és aktív öregedés. *Gerontoeducáció* (2.) 1-4:3-9.
- Kraiciné Szokoly M. – Csoma Gy. 2012 *Bevezetés az andragógia elméletébe és módszertanába*. Budapest, Eötvös Kiadó.
- Makó F. 2015 *Tanulásmódszertan*. Budapest, Óbudai Egyetem. http://www.tanulasfejleszt.es.eke.hu/?valaszt=feladat_tanulasi_strat_jell (Letöltés: 2018. márc. 1.)
- Maróti A. 2018 *Elméleti alapok az idős ember tanulásáról és tanításáról*. Kultúra és Közösség, 3:67-77. http://www.kulturaeskozossag.hu/pdf/2013/3/2013_3_06.pdf (Letöltve: 2018. szept. 10.)
- Mócz D. 2013 *Az andragógia elmélete, története, társadalmi funkciói, gyakorlata*. Budapest, Eötvös Kiadó.
- Zrinszky L. 1996 *A felnőttképzés tudománya, bevezetés az andragógiába*. Budapest, OKKER Oktatási Iroda.

Absztrakt

A vírushelyzet szerte a világon drasztikus intézkedésekre készítette a döntéshozókat az oktatás terén is. Így világszerte áthelyeződött az oktatás az online térbe, általános iskolai szinttől kezdve a felsőoktatásig bezárólag – erre azonban sok helyen nem voltak felkészülve technikai szinten az országok, köztük Magyarország sem. Esettanulmányunkban a Szegedi Tudományegyetemen szerzett hallgatói tapasztalatok gyűjtésébe kezdtünk, először egy kérdőív, majd két fókuszcsoporthoz interjú segítségével. A kapott eredmények alapján megkíséreltük felmérni a hallgatók attitűdjeit a távoktatással kapcsolatban. Jelen esettanulmányunk célja, hogy az összegyűjtött eredmények hatására diskurzus indulhasson meg az oktatók és a hallgatók között az online oktatás fejlesztésének és sikerességének érdekében.

Abstract

The pandemic around the world has prompted drastic action by decision makers also in the field of education. Thus, education has moved to the online space worldwide, starting at the primary school level. But in many places the countries, were not prepared for this at the technical level, including Hungary. In our current study, we started collecting student experiences gained at the University of Szeged, first with the help of a questionnaire and then with two focus group interviews. Based on the obtained results, we tried to assess students' attitudes towards online education. The aim of our present study is to initiate a discussion between teachers and students in order to develop and succeed in online education.

¹ SZTE BTK Szociológia, MA II. éves hallgatók. Elérhetőségek: anett.bugyi96@gmail.com és vargazsombor1@gmail.com Szeretnénk megköszönni tanárainknak: Dr. Balogh Péternek, Dr. Fekete Mariannak, Dr. Ráczi Attilának, valamint tanszékvezetőnknek: Dr. Csizmady Adrienne-nek, hogy segítették és támogatták munkánkat.

Kutatásunk motivációi

2020. március 15-e után valamennyi oktatási intézmény átállt a digitális oktatásra a vírushelyzet következtében Magyarországon.² A feltételek azonban sok esetben nem voltak adottak az iskolák, egyetemek, tanárok és diákok számára. A Szegedi Tudományegyetem szociológia mesterszakos hallgatóiként megpróbáltuk feltérképezni a hallgatók online oktatással kapcsolatos attitűdjeit. Kutatásunk kezdetén azt a hipotézist állítottuk fel, hogy a hallgatók körében inkább negatív attitűdök fognak kirajzolódni.

Vizsgálatunkat azért tartjuk fontosnak, mert a tömegesen kipróbált online oktatás hatékonyságának megítélését korán kezdtük kutatni, így lehetőség nyílhat ezeket az iskolarendszer előnyére fordítani és a pozitívumokat beépíteni a jövőben. Tanulmányunk célja tehát rávilágítani arra, hogy az egyetemek/felsőoktatási intézmények miként fejleszthetnék ezt az oktatási formát, hogy a jövőben eredményesebbé és élvezhetőbbé váljon a tanulásban érdekelt valamennyi fél számára, akár a rendszer természetes átalakulása, akár egy újból beköszöntő vírushullám miatt.

Elméleti kiindulópontok

Köztudott, hogy az oktatás a gazdasági fejlődés egyik hajtómotorja. Ennek ellenére Magyarország a nemzetközi méréseken (pl. PISA, TIMMS, PIRLS) a 2010-es évek eleje óta gyengébben teljesít, mint az azt megelőző időszakban. Az oktatáspolitikai változtatások olyan irányba vezették a közoktatást, ahol számos intézmény a magánszektorba kényszerült (pl. egyházi fenntartás), hogy elkerülhesse a sejtést, amit mára adatok is bizonyítanak: a közoktatás minőségi romlását. A magánszektorba vonulás azonban erősítette a szelekciós problémákat és

² Az online oktatás bevezetésével kapcsolatos kormányrendeletek a Magyar Közlöny 2020. évi 42. számában található: <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/9421b74af54379d07ba8934a5fe3180c7f62d0be/megtekintes> (Letöltés: 2020. 09. 11.)

a roma tanulók kiszorulását a minőségi oktatásból. Az oktatás komolyabb méltányossági problémákkal szembesült, mint a korábbi években, noha azt sem nevezhetjük ideális állapotnak. A korábbi oktatási rendszerre már nincs mód visszatérni, de nem szabad figyelmen kívül hagyni annak következményeit sem (Ercse–Radó 2019).

Az oktatáspolitikai intézményi szinten változásokat eszközölt, amelynek negatívumai jobban megmutatkoztak eddig, mint pozitívumai. Továbbra sem kapunk azonban válaszokat az oktatás korszerűsítésével és „poroszos” rendszerének átalakításával kapcsolatban. Ilyen lépés lehet efelé az online térben történő oktatás is, ami ebben a tekintetben számos lehetőséggel kecsegtethet.

A digitális térben zajló oktatás esetében nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az kompetenciát és eszközöket igényel. Kompetencia szükséges az oktatók és diákok részéről is, hogy gördülékenyen lehessen órákat tartani és a figyelem a tananyagra összpontosulhasson. Az eszközök, illetve az internet szerepe is itt válik jelentőségteljessé. Az internet stabilitása, emellett a használathoz szükséges eszközök mennyisége és minősége olyan elem, ami teljesen kiszoríthat diákokat vagy megnehezítheti teljesítő-képességüket. Az informatika térhódítása és fejlődése megállíthatatlan és folyamatos, de az internet-használat, valamint a háztartásokban lévő eszközök számának mennyiségi felmérése, továbbá az internethasználatot befolyásoló tényezők feltárása ennél árnyaltabb, így külön vizsgálatokat igényel.

Csepeli és Prazsák (2009) útmodell segítségével vizsgálták,³ melyek azok a tényezők, amelyek determinálják, kik interneteznek Magyarországon. Ekkor a rendszeres internetfelhasználók aránya (az internetelőfizetők között) 57 százalékos volt (ez 2018-ra 75 százalékra emelkedett).⁴ Eredményeik alapján az *internethasználatot „az életkor, a településtípus, az iskolai végzettség, a beszélt idegen nyelvek száma és a vagyoni helyzet”* magyarázta leginkább. Ezek közül a legerősebb hatást a vagyoni helyzet és az életkor jelentette. A vagyoni helyzetet a kutatók a vagyontárgyak mennyiségével mérték. Ez alapján úgy tűnt, minél több vagyontárgy van egy háztartásban, annál valószínűbb, hogy az ott lakó(k) rendszeres internetfelhasználók. Az életkor hatása ezzel szemben fordított irányú volt, tehát a megkérdezettek körében⁵ minél fiatalabb volt valaki, annál

3 2008-as adatok alapján.

4 forrás: KSH-https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tab/tin00091.html (Letöltés: 2020. 09. 13.)

5 14 éven felüli lakosság

nagyobb eséllyel bizonyult internet-használónak (Csepeli–Prazsák 2009).

Az oktatás digitális térben történő megjelenése nem újkeletű dolog. Ezt bizonyítja az is, hogy már 2003-ban is jelent meg olyan kötet Magyarországon, amely az „e-learning” szerepével, módszertanával és akkori helyzetével foglalkozott. Ekkor még leginkább csak a felnőttképzésben volt jelen, de már akkor is úgy gondolták, hogy az élethosszig tartó tanulás és önmagunk fejlesztésének színterévé válhat a digitális tér (Kovács 2003).

Az IKT ismeretek egyértelműen fontossá váltak napjainkra és ennek vizsgálata sem került el a kutatók figyelmét. Az internetpenetráció megkezdése után több elmélet is született az internet hatásával kapcsolatban, ezek közül kiemelnénk a normalizációs hipotézist, illetve a felerősítés modellt, hiszen véleményünk szerint paradox módon mind a kettő érvényesült a digitális oktatás megvalósulása alatt. A normalizációs hipotézis szerint az internet csökkenteni fogja a társadalmi egyenlőtlenségeket, sőt ezek idővel el is tűnhetnek. Viszont rengeteg hátrányos helyzetű fiatal gyakorlatilag kiesett az oktatásból internetelérés vagy eszközhiány (esetleg mindkettő) miatt. Hermann Zoltán véleménye szerint *„a diákok jelentős része – az általános iskolában közel minden ötödik diák – nem, vagy csak erősen korlátozottan fér hozzá az online oktatáshoz”*.⁶ Ebben az esetben pedig a felerősítő modell érvényesül, miszerint az internet csak növeli a társadalmi egyenlőtlenségek mértékét, sőt új dimenziót hoz létre az egyenlőtlenségek körében. Jelenleg ez a modell érvényesül, amelyet már korábbi empirikus eredmények is alátámasztanak (Vincze 2013). Azok, kik rendelkeznek digitális kompetenciával és megfelelő eszközökkel, előnyös helyzetet élveznek, míg azok, akiknek nincs módjuk hozzáférni a szükséges eszközökhöz vagy nem képesek megfelelően kezelni a szükséges programokat, csak még inkább lemaradnak.

A jelenben pedig elérkezett a pillanat, amikor digitális térre való átállás a vírushelyzet elleni küzdelem egyik kulcsszereplőjévé vált. Ez nemcsak az iskolákat, de a munkahelyeket is érintette.

6 Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézete. Hermann Zoltán: Hány diákhöz nem jut el az online oktatás? 2020. Forrás: https://www.mtakti.hu/koronavirus/hany-diakhoz-nem-jut-el-az-online-tavoktatas/12769/?fbclid=IwAR1O6OBqegM_PU44VevKv8xOoTRCHgTlHd3BBkDTplcaOLMJqLRA4u0dN9o (Letöltés: 2020. 09. 14.)

Megnőtt a jelentősége a kapcsolattartás online formájának, fontosabb szerepet kaptak az email-ek, a videóchatek és meetingek, valamint a szimpla chatelés és beszélgetés a kollegákkal, barátokkal. Ipsos Instant Research adatai alapján az internet-használat mértéke növekedett a vírushelyzet alatt, a 18-26 év közötti korosztály körülbelül 60 százaléka érintett lett az online oktatásban.⁷

A digitális oktatásból kiesők pontos számáról nincs adat, azonban a Klebelsberg Központ bevételei szerint, 750 ezer diájkuk öt százalékának nincsenek eszközei ahhoz, hogy részt vehessenek az oktatásban, ez kb. 37,5 ezer diákot jelent, viszont Erce Kriszta becslései szerint ez a szám meghaladhatja akár a 100 ezret is.⁸ Egy friss kutatás⁹ pedig – melyben civil szervezetek, tanodák és roma közösségi vezetők bevonásával vizsgálták az online oktatással kapcsolatos tapasztalatokat – rámutatott a hátrányos helyzetű családok általános nehézségeire: hiába van egy adott családban megfelelő eszköz, ha az alapvető IKT ismeret hiányzik, akkor „pl. egy Zoom-ba vagy Google Classroom-ba belépés megugorhatatlan kihívás a legtöbb szülőnek, de a Kréta rendszer használata vagy egy email fiók kezelése is”.¹⁰

A 2015-ös PISA felmérés alapján kiderült, hogy a 15 éves magyar diákok negyede funkcionális analfabéta,¹¹ hogy a különböző műveltségterületeken a

tanulói teljesítmény nem javult az azóta eltelt időszakban, ezért feltételezzük, hogy a funkcionális analfabéta aránya sem csökkent számottevően. Ezekről a gyerekektől pedig nem reális az az elvárás, hogy a digitális oktatás során ugyanolyan teljesítményt nyújtsanak, mint a hagyományos oktatásban, hiszen nem fogják tudni kezelni a használandó felületeket, fejtette ki Radó Péter oktatáspolitikai szakértő.¹² Ezek a gyerekek tehát kiestek az online oktatásból.

Természetesen nem vitatható az internet hasznossága a tudományos és iskolai élet szempontjából, kiváltképp a vírushelyzet alatt, hiszen például rengeteg folyóirat és adatbázis elérhetővé vált bárki számára (pl. Researchgate, Ebsco), ezzel könnyítve rengeteg kutató, tanár, diák munkáját.

Jegyezzük meg azt is, hogy a távoktatás nem az internettel kezdődött. Már 1840-ben is tanítottak gyorsírást levelezőlapok segítségével, 1926-ban pedig rádióadás segítségével oktató anyagokat sugároztak, sőt a televízió elterjedésével is számos kapu nyílt meg az távoktatás új lehetőségeiben (Z. Karvalics 2004). Az internet megjelenése pedig forradalmasította a távoktatással kapcsolatos elképzeléseket.

A távoktatás tehát már jó ideje foglalkoztatja a kutatókat és több aspektusból is vizsgálják a témát. Foglalkoznak többek között azzal, hogy mi is az elektronikus tanulási környezet. Racsko Réka például Komenczi megfogalmazását tartja irányadónak, mely szerint ez egy gyűjtőfogalom, és minden olyan tanulási formát jelent, ahol az IKT eszközök határozzák meg a tanítás és a tanulás feltételrendszerét. Racsko ugyanebben a művében foglalkozik az oktatási környezettel is. Létezik kontakt oktatási környezet, ez gyakorlatilag a hagyományos oktatási formát jelenti, mikor a tanár és a diákok fizikailag, térben és időben egy helyen vannak jelen. Az IKT eszközök itt is jelen vannak, azonban leginkább csak szemléltető célból, nem pedig az oktatás tényleges bonyolításának céljából. Ezzel szemben az online oktatásban az internet kommunikációs csatornává válik (Racsko 2017).

Komenczi Bertalan már bemutatta, hogy egy amerikai egyetemen (Valdosta State University) hogyan működött digitális oktatás 2004-ben.¹³ Esze-

7 Telenor: Friss kutatás: így neteznek karantén idején a magyarok. 2020. forrás: https://www.telenor.hu/sajto/kozlemeny/friss_kutatas_igy_neteznek_karanten_idejen_a_magyarok (Letöltés: 2020. 09. 11.)

8 Juhász Dániel: Több tízezer gyerek maradhat ki a digitális oktatásból, ezt még a Klebelsberg Központ is kénytelen elismerni. 2020. Forrás: https://nepszava.hu/3075244_tobb-tizezer-gyerek-maradhat-ki-a-digitalis-oktatasbol- ezt-meg-a-klebelsberg-kozpont-is-kenytelen-elismerni (Letöltés: 2020. 09. 14.)

9 A Rosa Parks Alapítvány, a Motiváció Oktatási Egyesület és a Partners Hungary 2020 áprilisában és májusában civil szervezetek, tanodák és roma közösségi vezetők bevonásával vizsgálták a digitális oktatással kapcsolatos tapasztalatokat.

10 Rosa Parks Alapítvány, Motiváció Oktatási Egyesület, Partners Hungary: Amit a digitális tanrend felszínre hoz: sok helyen nemhogy digitális tudás, de megfelelő tér, vagy áram sincs (tanodák, roma közösségi szervezetek és szülők tapasztalatai). 2020. Forrás: https://www.rosaparks.hu/wp-content/uploads/2020/06/K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi_kutat%C3%A1sR%C3%B6v.pdf (Letöltés: 2020. 09. 14.)

11 OECD. Pisa 2015 Results in Focus. 2015. Forrás: <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf> (Letöltés: 2020. 09. 14.)

12 Radó Péter április 9-én a Klubrádióknak adott interjúban fejtette ki, hogy véleménye szerint hogyan vizsgázott az online oktatás Magyarországon. Az interjú az alábbi linken elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=vN62FOXhIT8> (utolsó letöltés: 2020. 09. 14.)

13 Komenczi Bertalan 2003 Médium vagy módszer? – E-learning trendek Amerikában.

rint lehetőség volt, kurzusokat részben vagy teljesen online hallgatni. Számunkra ez azért fontos, mert a későbbiekben bemutatásra kerülő fókuszcsoporthoz interjúk során a hallgatók közt konszenzus volt abban, hogy az online oktatásnak lehet jövője bizonyos kurzusok tekintetében. Komenczi rámutatott a digitális oktatással kapcsolatos problémákra és nehézségekre is (pl.: adminisztrációs problémák, megfelelő platform megtalálása), azonban véleménye szerint fontosabb, hogy ez a fajta oktatási forma válasz lehet az egyre erősödő life long learning iránti vágy kielégítésére¹⁴ (Komenczi 2004).

A digitális oktatás egy fontos aspektusa az eszközi igényessége. Anyagi háttér szükséges, hogy beszerezhetőek legyenek az eszközök és kulturális háttér, felismerhessék ennek szükségességét. Hogy melyik a megfelelő eszköz, azt mindig az oktatás célja határozza meg: mire kell használnunk az adott eszközt. Az eszközhasználat kapcsán Papp Danka Adrienn hangsúlyozza, hogy „*az online tanulási környezetek eszközrendszere (...) egy bonyolult, komplex rendszer*”. Véleménye szerint fontos, hogy ne essünk az eszközdetermináltság hibájába, hiszen számos olyan eszköz van, amely az online téren kívül esik, de a hallgató/tanuló használja azokat (pl. könyvek, jegyzetek stb.). Továbbá felhívja a figyelmet a programok szerepére, amelyek nagyon gyorsan változnak (Papp 2017).

Úgy gondoljuk, hogy a programok, appok meghatározó szerepet töltenek be az online oktatás sikerességének szempontjából. Az online térben történő oktatás kiemelkedő pozitívuma, hogy képesek vagyunk nemcsak írott formában, hanem egyszerre képpel és hanggal is kapcsolatot tartani. A hang és a kép valós idejű cseréje sokkal inkább hasonlítható a tanteremben történő oktatáshoz, még ha sok más befolyásoló tényező fel is merül. A valós idejű adatcseréhez és a gördülékeny kommunikációhoz azonban szükség van olyan programokra, amelyek stabil internetkapcsolat mellett képesek adatátvitelt, kezelést is igényel hosszú tanulást.

A Szegedi Tudományegyetemen az egyik legfontosabb felület a Coospace,¹⁵ ahová a tanárok feltölthették a kurzusokkal kapcsolatos információkat és

14 Ahogy az már a 2003-as Kovács-tanulmányban is megjelent.

15 A Coospace a Szegedi Tudományegyetem azon felülete, ahol a hallgatók tematikát olvashatnak, beadandó dolgozatokat adhatnak le online és informálódhatnak az órákkal kapcsolatban fórumok segítségével. Rendelkezik egy kezdetleges beépített videóchat funkcióval is, amit BigBlueButton-nek neveznek.

tananyagokat. Azonban ezt a platformot nem arra fejlesztették, hogy az oktatás minden egyes részfolyamata rajta keresztül történjen. A tárhely véges, a videóchat-re használható BigBlueButton pedig nem bizonyult igazán hasznosnak, amelyet mérésünk is visszatükröznek. Ebből a szempontból megfelelő lehet például, a Zoom, a Skype vagy a Discord. Tananyagok megosztására pedig a Google Drive is praktikusabb megoldás lehet. Esettanulmányunkban részletesebben is kitérünk majd az alkalmazásokkal kapcsolatos véleményekre, tapasztalatokra.

Kutatásunk kezdetekor saját tapasztalatainkra, élményeinkre támaszkodhattunk, így hasonló, a téma melyére ázó más kutatások eredményeit nem áll módunkban bemutatni jelen írás keretében, azonban reméljük, hogy sok hasonló kutatás van születőben és később összehasonlíthatjuk majd eredményeinket.

A kutatás módszertani megalapozása

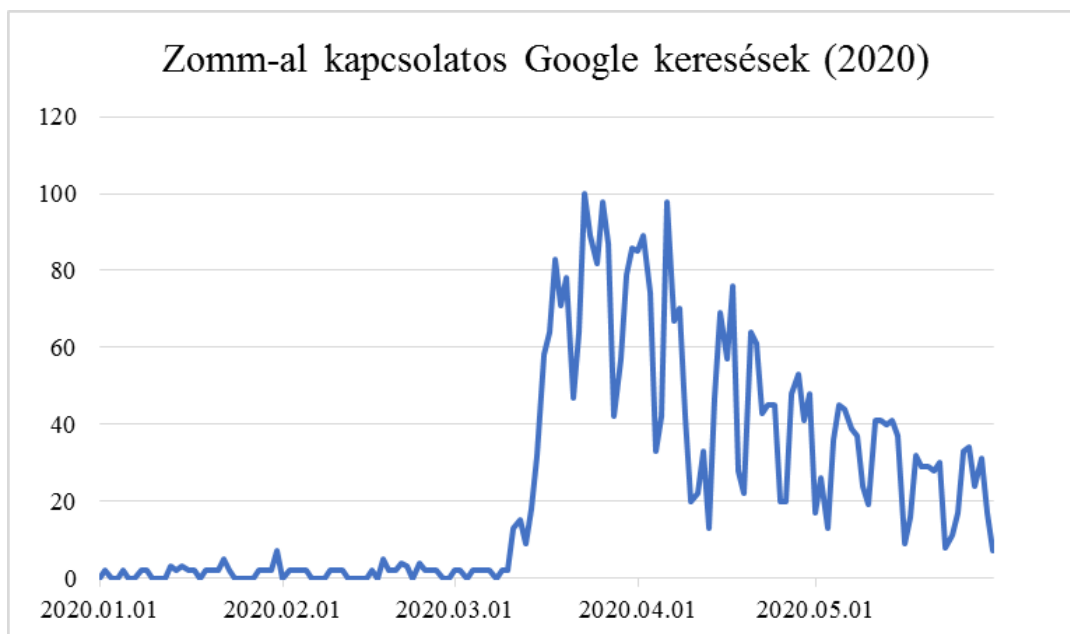
Esettanulmányunkat két módszertani pilléren alapoztuk. Első lépésben egy online kérdőívet készítettünk, hogy felmérhessük az Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak attitűdjeit, az átállás hatékonyságával (beleértve a programhasználatot) és élményeivel kapcsolatban. Az online kérdőív két hétig volt aktív, április végétől május közepéig. Az időkeret megállapítását az alapvető módszertani szabály mellett¹⁶ az is befolyásolta, hogy a vizsgaidőszakra való felkészülés és annak nyomása befolyásolhatta volna az eredményeket. 127 kitöltő vett részt a kutatásban, tehát az online mintánk nem reprezentálja a Szegedi Tudományegyetem hallgatói populációját, de az esettanulmány kritériumainak reményeink szerint megfelel, továbbá lehetőséget ad a téma és a kutatási kérdés továbbgondolására. A kérdőívet, online formájának köszönhetően internetes közösségi tereken terjesztettük, hogy lehetőség szerint az egyetem minden karjáról érjünk el hallgatót.¹⁷

Az online kérdőíves kutatásunkat kiegészítendő, két fókuszcsoporthoz vizsgálatot szerveztünk. A fókuszcsoporthoz úgy állítottuk össze, hogy a Szegedi Tudományegyetem minden karát képviselje legalább egy hallgató. A fókuszcsoporthoz interjúk is

16 A megkezdett kutatást minél hamarabb be kell fejezni.

17 A Szegedi Tudományegyetem közös Facebook csoportjában értük el a legtöbb alanyt, ez a csoport általánosan tartalmazhat minden karról diákokat.

1. ábra:²⁰ Zoom-keresések gyakorisága 2020. január 1. és május 30. között

online zajlottak,¹⁸ ami érdekes tapasztalatnak bizonyult. Pozitív eredményként tartjuk, hogy a diákok többsége közvetlenül tudott viselkedni és nem volt szükség túl sok erőfeszítésre, hogy ráhangolódjanak az interjú légkörére. Negatív tapasztalatunk azonban, hogy az internetkapcsolat bizonytalansága – a tavaszi hónapok jelentős túlterheltsége miatt is – befolyásolta a résztvevők és a moderátor figyelmét, illetve türelmét. Egyik interjúnk közben egy vihar miatt néhány résztvevőnél instabillá vált az internetelérés, ami a Zoom-program használatát és az interjú ritmusát, valamint folyamatosságát is negatívan befolyásolta. A nehézségek ellenére azonban mindkét fókuszcsoportos interjú sikeresnek bizonyult.

Az online kérdőíves felmérés tapasztalatai

A már korábban említett eszközhasználat tekintetében arra voltunk kíváncsiak, milyen programokat használnak a megkérdezettek az online oktatás során. Ebben a tekintetben 5 fő programot nevezünk meg, amelyek közül a hallgatóknak lehetősége

volt választani.¹⁹ A Zoom-program ingyenessége és a vírushelyzet alatt nyújtott kedvezményei miatt került fel a listára. A Zoom a vészhelyzet előtt alapvetően nem volt túlzottan elterjedt és ismert, tehát nevezhetjük egy viszonylag új programnak a videóchat funkcióval ellátott programok körében.

Az első ábrán is látható, hogy a Zoom-mal kapcsolatos Google-keresések száma március hónapban ugrott meg, ez pedig egyértelműen a hirtelen elindított digitális oktatás hatása. Előtte leginkább csak az üzleti szférában volt ismert és használt a program.

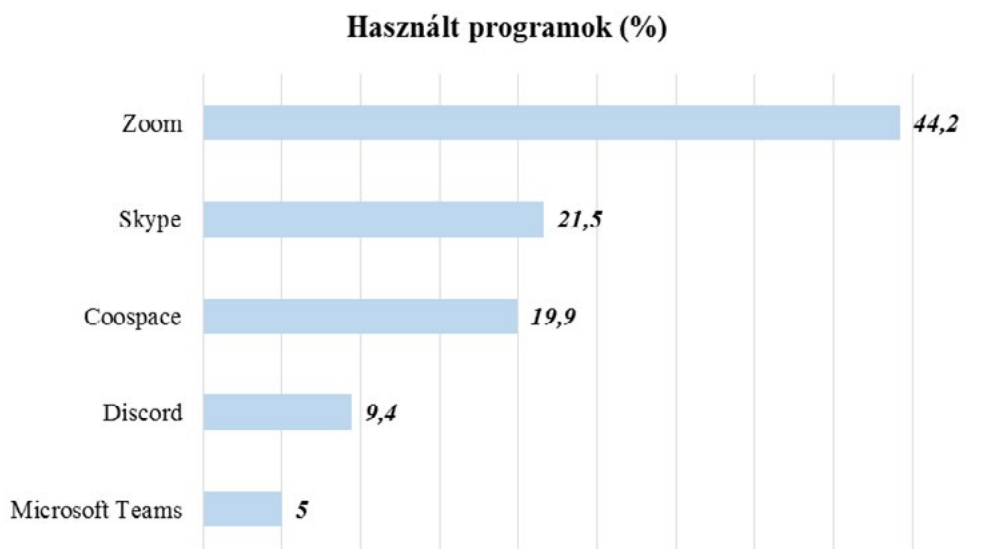
A Skype ezzel szemben hosszú évek óta népszerű program a videóchatek világában, valamint talán az egyik legismertebb is ma Magyarországon. A Coospace-t, mint felületet azért helyeztük a programok közé, mert ez a Szegedi Tudományegyetem online felülete, ahol elérhető videóchat funkció, valamint tartalommegosztásra és információ-átadásra is lehetőség van. A Discord leginkább a *gamer*²¹ közösségekben elterjedt stabil program, amit folyamatosan fejlesztenek és mára tökéletesen alkalmassá vált más célokra is, mint játékokon belüli

¹⁹ Egyéb válaszok is érkeztek, ehhez a kérdéshez, de ezek többsége csupán emailre, telefonra és Facebook üzenetre hivatkozott és nem tényleges videóchat funkcióra.

²⁰ Forrás: Google Trends.

²¹ Ebben az esetben online játékokat játszó közösségeket értünk rajta.

¹⁸ Az online interjúk Zoom-program segítségével történtek.

2. ábra: Távoktatásra használt alkalmazások a Szegedi Tudományegyetemen

kapcsolattartás. A Microsoft Teams (továbbiakban: MST) programot is beválasztottuk a válaszopciók közé, melynek oka, hogy számos helyről érkezett javaslat a vészhelyzet alatt ennek használatára.²²

A legtöbben a Zoom-ot ismerik, ami a hallgatók 44%-át jelenti. Ez lett a legnépszerűbb program, amit használnak a Szegedi Tudományegyetemen az online oktatás során. Ezt követte a Skype, amit az összes válaszadó közül már közel 22% használ. A meglepő dolog azonban az, hogy az egyetem alapértelmezett felületét, a Coospace-t csupán a válaszadók 20%-a említette meg az online oktatásban használt programok között. A Discord-ot a megkérdezetteknek csupán 9%-a használja, de a MST-et még ennél is kevesebben, mindösszesen 5%. (2. ábra)

A Zoom tehát annak ellenére is a legnépszerűbb program, hogy több probléma is felmerült a biztonságos használatával kapcsolatban. A legtöbb hír arról szólt, hogy a Zoom nem kellő biztonsággal

22 A Szegedi Tudományegyetem már korábban is belekerült a Politológus Műhely egy távoktatással foglalkozó publikációjába, ami kissé hasonló az általunk végzett kutatáshoz. A kutatás Szegedre vonatkozó elemszáma meglehetősen kicsi, de e munka eredményei alapján is az általunk is vizsgált alkalmazások tűnnek a legismertebbeknek. A 2020-as publikáció online érhető el az alábbi linken: https://drive.google.com/file/d/12UdpsEpkKRSIzfc4MjCYEitCP4BWQ4/view?fbclid=IwAR29sNDEfm8PicL2kxfjyCxdQeDjLoNFXU5ghei2Ib9HE-mV_0_aUYgpBU (Letöltés: 2020. 09. 11.)

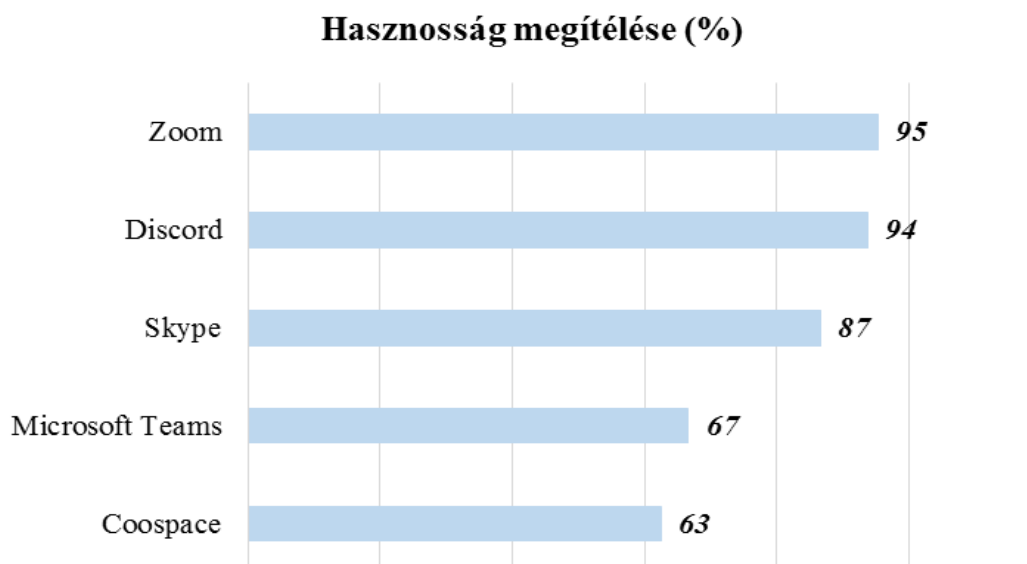
kezeli a résztvevők adatait, valamint néha kéretlen résztvevők is megjelentek a meetingeken.²³ A program tulajdonosai igyekeztek mindent megtenni azért, hogy minél biztonságosabb legyen a használata. Jelenleg a Zoom azon dolgozik, hogy fizetős ügyfeleinek titkosított meetingeket tudjon biztosítani.²⁴ Így a hallgatói visszajelzések alapján az iskolák számára érdemes lehet megfontolni, hogy előfizessenek a Zoom-ra, ezzel biztosítva a saját és hallgatóik adatainak biztonságát.

A hallgatók három kategóriában értékelték az alkalmazásokat: hasznosság, megbízhatóság, kezelhetőség.²⁵ A kérdőívben a válaszadók fogalompárokot találtak (hasznos – haszontalan; megbízható – megbízhatatlan; könnyen kezelhető – nehezen kezelhető), ezek segítségével ítélték meg, milyen is az adott program.

23 Harangi László: A Zoom akkor is árulkodik rólad a Facebooknak, ha te nem is vagy rajta. 2020. <https://pcworld.hu/pcwlite/zoom-ios-app-kemkedes-facebook-biztonsag-276429.html> (Letöltés: 2020. 09. 11.)

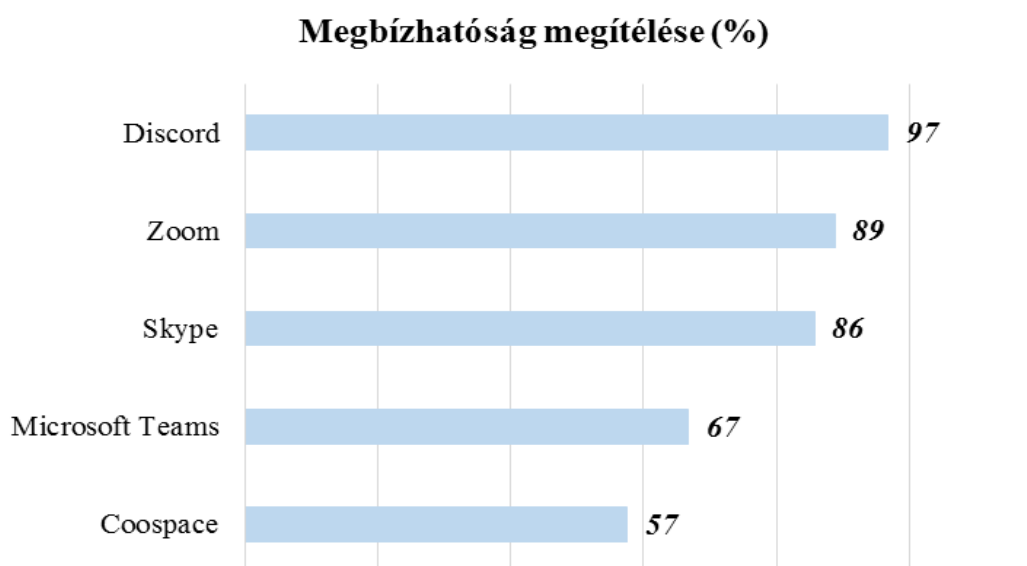
24 Harangi László: A Zoom hamarosan nagyobb biztonságot ad a fizetős ügyfeleinek. 2020. <https://pcworld.hu/pcwlite/a-zoom-hamarosan-nagyobb-biztonsagot-ad-a-fizetos-ugyfeleinek-279639.html> (Letöltés: 2020. 09. 11.)

25 Az egyes programokat csak azok értékelték, akik használták és ismerték is őket.

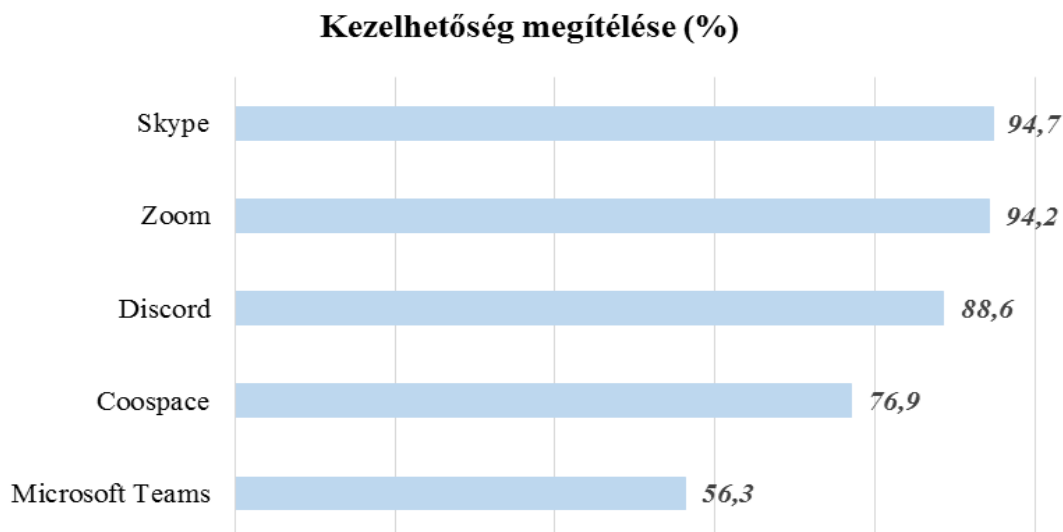
3. ábra: A használt alkalmazások hasznosságának pozitív irányú megítélése (%)

A leghasznosabbnak a Zoom bizonyult, nem sokkal lemaradva mögötte pedig a Discord és a Skype. A legkevésbé hasznosnak ítélték pedig a MST és a Coospace (3. ábra).

4. ábra: A használt alkalmazások megbízhatóságának pozitív irányú megítélése (%)

A legmegbízhatóbbnak a Discord bizonyult a diákok megítélése szerint, amit a Zoom és a Skype követ (4. ábra).

5. ábra: A használt alkalmazások kezelhetőségének pozitív irányú megítélése (%)

A könnyen kezelhetőség szempontjából a Skype, a Zoom és a Discord szerepelt a legjobban, e programok használatával kapcsolatban mutatkozott a legnagyobb mértékű elégedettség, tehát szintén a Coospace és az MST végzett az utolsó helyeken (5. ábra).

A hallgatók válaszai alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Coospace és a MST az, ami a legkevésbé felel meg az online oktatásra az online felmérésünkben résztvevő hallgatótársaink tapasztalati szerint. Mindezek ellenére úgy gondoljuk, hogy a Coospace fontos szerepet tölt be az egyetemisták és az oktatók életében, hiszen az oktatási szempont (hogy elérhetőek a tematikák, dokumentumok, adatbázisok és fórumok) elengedhetetlen. A Coospace-en található ugyanis a kurzusok tematikája, a követelmények, kötelező és ajánlott irodalmak listája, illetve a kurzusfórumnak köszönhetően kapcsolattartásra is alkalmas egy bizonyos szintig. Véleményünk szerint az egyetemi platformok közül (Neptun, Modulo, Coospace) a Coospace a leginkább felhasználóbarát és legkönnyebben kezelhető, viszont az online oktatás fő színterének szerepét nem tudta ellátni a tavaszi félév során aktuális formájában. Ha a Szegedi Tudományegyetem a továbbiakban is szeretné ezt a programot komolyabb oktatási célokra is használni, szükséges lesz fejlesztéseket folytatni a programon, hogy felvehesse a versenyt a népszerűbb alkalmazásokkal.

Az oktatás minőségével kapcsolatos attitűdöket a válaszadók egy hétfokú skála segítségével értékelték. Ez azt jelenti, hogy a kérdőívben a hallgatók

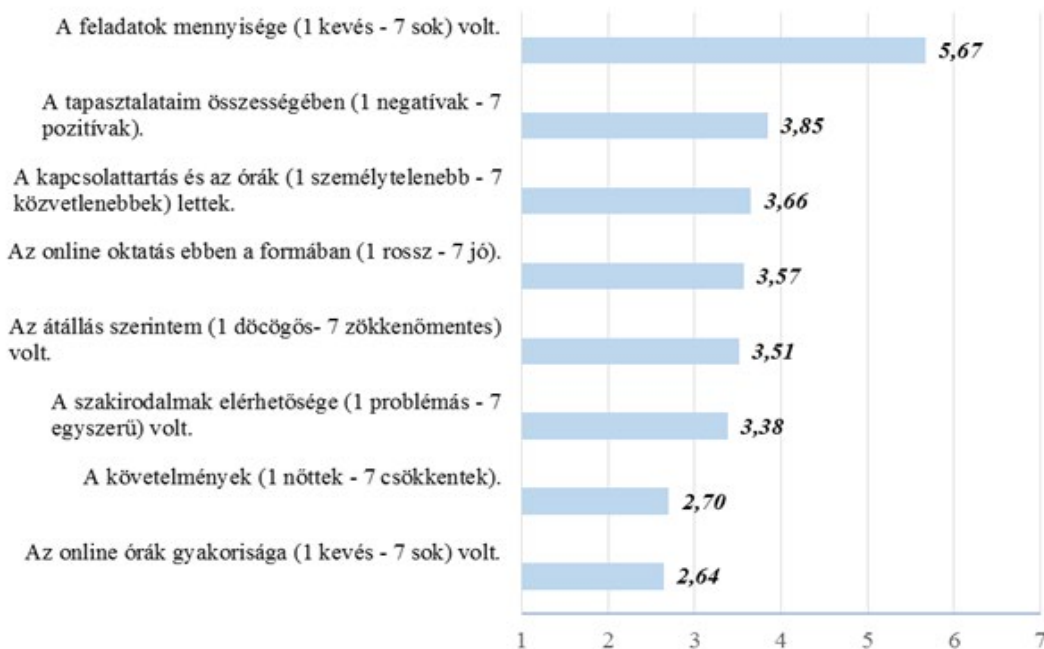
fogalompárokat láttak, a fogalmak között pedig egy hétfokú skála volt található, a hallgatók pedig a skála segítségével értékelték a kategóriákat.

A 6. ábrán látható, hogy az attitűdök az átlagok alapján inkább a negatívumok felé orientálódnak. A feladatok mennyiségét soknak ítélték, a szakirodalmak elérése problémásnak bizonyult. Az online órák gyakoriságát pedig egyértelműen kevésnek ítélték meg a hallgatók. Alapvetően azonban a középre húzás jellemző. Ez a középre húzás a kérdőív szinte összes eredményére igaz, tehát a hallgatóknak vegyes érzései mutatkoznak a távoktatással kapcsolatban. A vegyes érzelmeknek oka lehet a helyzet adta bizonytalanság, határozatlanság vagy az online oktatással kapcsolatos semlegesség vagy akár érdektelenség is.

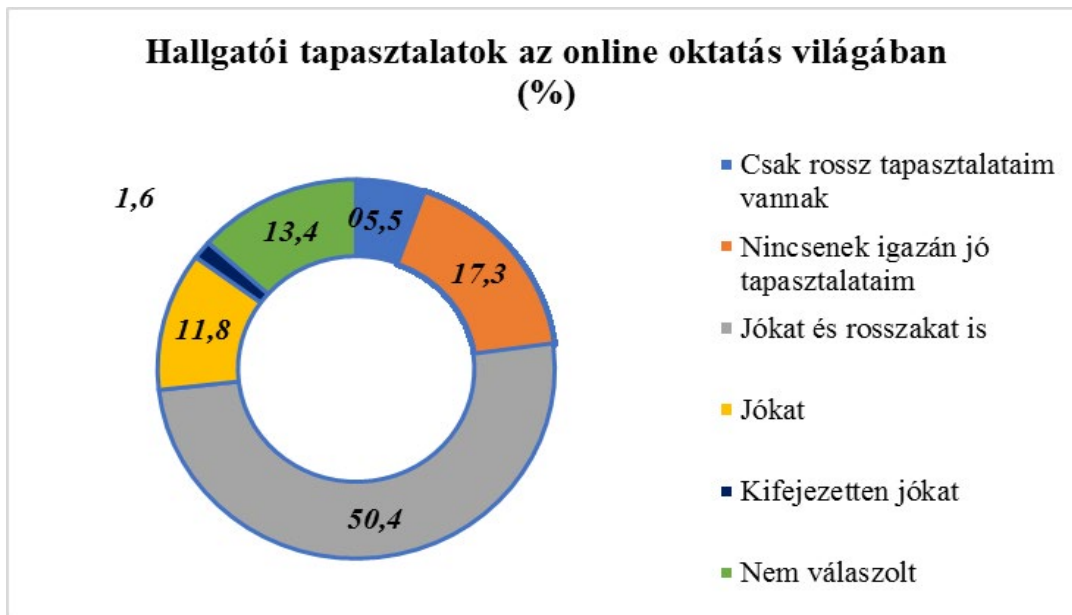
Ezzel kapcsolatban két lehetőséget láttunk, ami miatt szükségesnek ítéltük fókuszcsoporthoz interjúk segítségével mélyebben feltárni a témát. A hipotézisünk az volt, hogy a kérdőív elkészítésekor még nem volt átfogó képe a diákoknak arról, milyen érzéseket is táplálnak az átalakult oktatással kapcsolatban (H_1), továbbá, feltételeztük, hogy talán valami más ok bújhat meg a válaszok középre húzásában (H_2).

Az imént említett középre húzás megjelent egy bemelegítő, átfogó kérdés esetében is (*Milyen tapasztalatokat szereztél eddig az online oktatás világában?*). Ennél a kérdésnél válaszadók fele nem tudott igazán dönteni, hogy pontosan melyik irányba is húz a véleménye, viszont a negatív válaszlehetőségek nagyobb arányban vannak jelen (összesen: 22,8%), mint a pozitívak (összesen: 13,4%) (7. ábra).

Változások megítélése (Átlag)

6. ábra: Az online oktatással kapcsolatos változások megítélése

7. ábra: A kérdőívet kitöltő Szegedi Tudományegyetem hallgatók tapasztalatai az online oktatás alatt (Milyen tapasztalatokat szereztél eddig az online oktatás világában?)

Fókuszcsoporthoz interjúk tapasztalatai

A csoportösszetétel szempontjából célunk az volt, hogy minden karról sikerüljön megszólaltatnunk legalább egy hallgatót. Úgy gondoljuk, hogy az őszinte véleményeket ismerhettük meg a kb. 45-50 perces interjúk során, amelyek megerősítették a kérdőív eredményeit. A következőkben bemutatjuk, milyen nehézségekkel, problémákkal szembesültek a hallgatók általánosságban: a hallgatók egyrészt úgy érezték, hogy megnövekedtek az elvárások a kurzusokon, ezzel arányosan pedig a követelmények is. Mindezekhez pedig általában nehezen elérhetőek a szakirodalmak, s ehhez sokszor túl kevés online kontakt óra párosult.

„*Én nem nevezném azt távoktatásnak, hogy az oktatók 90%-a azt mondja, hogy tessék, itt van az évégi követelmény, ami mondjuk egy tíz oldalas szemináriumú dolgozat. Az én képzésem esetében ez 10-15 kurzus, az 100+ oldal és ennyi volt a kurzusok teljesítése. Ezt nem nevezném távoktatásnak*” (BTK). Ez a fajta kurzusteljesítési forma a hallgatók visszajelzése szerint szinte minden karon jelen volt, ami általában a kontakt órák nagyon alacsony számával párosult.

Többen sérelmezték, hogy az oktatók nem mérték fel, kinek van megfelelő eszköze ahhoz, hogy részt tudjon venni az oktatásban. Sok családban adottak a technikai feltételek, azonban a család több tagja is részt vesz digitális oktatásban, így az eszközök vándorolnak, és van, hogy épp emiatt marad le valaki valamiről.

A számonkérések sem mentek zökkenőmentesen, a legtöbb számonkérés a Coospaceen keresztül történt, amely sokszor nem bírta a terhelést. „*Nemcsak a Neptun, hanem a Coospace is szeret lefagygni. Én ezt picit felkészületlenségnek érzem. Elsőleg tesztelni kellene, hogy hogyan fogunk ZH-zni, próba ZH-t (kellene) íratni. Meg egyáltalán, meg kellene kérdezni a hallgatókat, hogy az adott időpontban mindenki ott tud-e lenni, illetve, hogy van-e eszköze hozzá*” – (GTK).

A legnagyobb problémát mindenekelőtt a gyakorlati órák megvalósítása okozta azonos oktatási minőséggel. „*Minden egyes gyakorlatunk ment a kukába. Mászt nem tudnak kérni, csak óratervet, mint beadandót. Pedig nekünk ez nagyon fontos lenne, ezt fogjuk csinálni egész életünkben*” (JGYPK).

„*Van olyan tanár, aki annyival megoldja a gyakorlati órát, hogy feltesz egy használhatatlan PPT-t. Vagy mondjuk délelőtt 10-kor feltesznek egy feladatot és 5-ig oldd meg. Vannak olyan tanárok, akik*

diplomaminősítő tárgyból annyival tudják le, hogy feltöltenek egy tíz oldalas PDF-et, vagy hanganyag nélküli PPT-t. Nálunk nagyon tanárfüggő a rendszer” (ÁJTK).

A hallgatók többsége egyetértett azzal, hogy az online oktatás sikeressége nagyban múlik a tanárok hozzáállásán. Úgy gondoljuk, az idézetek jól érzékeltetik a negatív példákat.

Azonban sok oktató mindent megtett azért, hogy a digitális oktatás alatt ne sérüljön az oktatás minősége a kurzusain. A következőkben bemutatunk az online oktatással kapcsolatos pozitív tapasztalatok közül is néhányat: az egyik hallgató szerint például az Idegnyelvi Központ nagyon jól vette az akadályokat. „*Szerintem nagyon jól megoldották a dolgokat. Nyelvvizsgát kell tennem és emiatt német órákra járok. Online német Zoom-óráim vannak, és jól haladok a nyelvtanulással így is*” (GYTK).

Az orvosi karon is vannak olyan kurzusok, amelyeket érdemes online tartani, a hallgatók szerint: „*vannak olyan kurzusok, például radiológia, képkalkulató kurzusok, ahol meg lehet oldani. Sőt egyszerűbb és jobb is így*” (ÁOK).

A zenész hallgatók meglehetősen nehéz helyzetbe kerültek a hagyományos oktatás felfüggesztésével, azonban kreatívan álltak a helyzethez: „*Mi általában kvázi kamarazenélünk. Van egy zongorista, aki kísér, én meg énekelek. Ezt most úgy oldottuk meg, hogy a zongorista felveszi az alapot és akkor én megkapom és kvázi karaokee-zok*” (ZMK).

Mivel a távoktatással kapcsolatban az oktatóknak is gyorsan kellett cselekedni, és bár érezhették, hogy egy tetemes anyagot átadtak a diákjaiknak, amely jó tanulási alternatíva lehet, a diákok a korábbi rendszer után gyakran nem tudták pozitívan kezelni ezt az új formátumot. Ezek mellett megjelentek az online térben olyan kurzusok is, amelyek fel tudták venni a versenyt a tanteremben zajló oktatással és még az otthoni kényelmét is biztosították.

Nem szabad elfelejteni azonban azt sem – ahogy azt az interjúk is sejtetik –, hogy karonként és szakonként más a gyakorlati oktatás szükségességének mértéke, amiket bármilyen jó oktatói hozzáállás és munka sem tud az online térben megfelelővé tenni.

Fontos még szót ejteni a kapcsolattartásról, amely szintén nagyban függ az oktató hozzáállásától. Az interjúk tapasztalatai alapján minden karon vannak követendő és negatív példák is. „*Van olyan tanár, aki hetente tart egy-kettő fogadóórát és ott várja a véleményeinket, a meglátásainkat. Viszont van olyan tanár, aki egy hétre rá válaszol a neki írt emailre és ez rettentő nehézé teszi a kapcsolattartást.*

Ez a házi feladatokban és az egyéb beadandókban is megmutatkozik” (ÁJTK).

Az interjúalanyok egyetértettek abban, hogy vannak olyan szakok, kurzusok, ahol az online oktatásnak van jövője, létjogosultsága. Ezzel mi, a tanulmány szerzői is egyetértünk. Nagy létszámú előadásokat célszerű lenne továbbra is online oktatni, akár előre felvett előadásokkal. Illetve, egy TTIK-s hallgató úgy érezte, számára nem hozott nagy változást az online oktatás: „a programozásban nem mindig az van, amit a tanár mond, sokszor otthon még át kell nézmem a tananyagot és otthon tanulom meg az egészet. Annyiban változott, hogy igazából nem kell mindig ott lennem, mert távoktatás van, mindent otthon kell megtanulni. De ez a face to face hiány nagyon rossz, mert ha valamit nem értek, persze van PPT, minden, le van írva a tananyag, de ha valamit nagyon nem értek, nehéz segítséget kérnem”.

Úgy véljük, hogy a középre húzás oka tehát nem a bizonytalanságból fakadt a kérdőív esetében. Egyik oknak a gyakorlati és az elméleti tárgyak közötti különbséget tarjuk. Az elméleti tárgyak könnyen átültethetőek az online térbe, ellenben a gyakorlati tárgyakkal, amikhez terem és gyakorló felület szükséges, ez problémás, vagy teljesen lehetetlen átültetni. Másik okként az oktatók kompetenciáját neveznénk meg. Kompetencia alatt nem csak a programok használatát értjük, hanem azt a készséget, hogy a korábbi oktatáshoz szokott hallgatókat képesek legyenek úgy oktatni, hogy azok teljesítményében és hozzáállásában ne történjen negatív változás.

Konklúzió

Az esettanulmány összegzéseként megállapíthatjuk, hogy jellemzően negatív attitűd volt kialakulóban az egyetemisták körében 2020 tavaszán az online oktatással kapcsolatban. Azonban úgy gondoljuk, hogy a vírus által kiváltott körülményeknek lehetnek hosszútávon pozitív hatásai is. Egyrészt felértékelődhetnek újból a társas kapcsolatok, hiszen hiába éljük életünk ezen aspektusát egyre inkább az online térben, az interjúk során a hallgatók elmondták, mennyire nehéz számukra mind az egyetemi kapcsolatok, barátok, de még inkább a privát kapcsolatok hiánya. A tapasztalatokból kiindulva megkezdődhetne az oktatási rendszer reformja az online térben, noha egyelőre ezt csak egy nagyon optimista predikciónak tartjuk.

Felhasznált szakirodalom

- Csepeli György – Prazsák Gergő 2009 *Új szégyenség*. (Letöltés: 2020. 09. 13.) http://www.prazsak.hu/publikaciok/csepeli_prazsak_ujszegenysege_2009.pdf
- Ercse Kriszta – Radó Péter 2019 A magyar közoktatásban zajló privatizáció és annak hatásai. *Iskolakultúra* (29) 7:45-47. (Letöltés: 2020. 09. 15.) <https://doi.org/10.14232/10.14232/ISKKULT.2019.7.8> https://www.researchgate.net/publication/337874070_Ercse_Kriszta_-_Rado_Peter_A_magyar_kozoktatásban_zajlo_privatizacio_es_annak_hatasai
- Komenczi Bertalan 2004 Médium vagy módszer? E-learning trendek Amerikában. *Iskolakultúra*, 12:47-52. (Letöltés: 2020. 09. 10.) http://real.mtak.hu/60239/1/EPA00011_iskolakultura_2004_12_047-060.pdf
- Kovács István Béla 2003 *Az e-learning szerepe a felnőttképzésben*. In: *Az e-learning szerepe a felsőoktatásban, és -képzésben*. Szerk. Harangi László – Kelner Gitta. Magyar Pedagógiai Társaság Felnőttnevelési Szakosztály. Budapest, 10-19. (Letöltés: 2020. 09. 10.) http://old.bgk.uni-obuda.hu/mpt/az_e-learning_szerepe_a_felnottoktatásban_es-kepzésben.pdf
- Papp Danka Adrienn 2017 *Az online tanulási környezettel támogatott oktatási formák tanulásmódszertanának vizsgálata*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. (Letöltés: 2020. 09. 10.) http://www.eltereader.hu/media/2015/01/Papp_Danka_A_Online_tanulasi_READER.pdf
- Racsko Réka 2017 *Digitális átállás az oktatásban*. *Iskolakultúra könyvek* 52. Gondolat Kiadó – Veszprém. (Letöltés: 2020. 09. 10.) <https://doi.org/10.17717/IQKONYV.Racsko.2017> http://misc.bibl.u-szeged.hu/46196/1/iskolakultura_konyvek_052.pdf
- Vincze Anikó 2013 Generációk az információs társadalomban. *Belvedere Meridionale* (25) 3:97-116. (Letöltés: 2020. 09. 10.) *Belvedere Meridionale*, Szeged, <https://doi.org/10.14232/belv.2013.3.7> http://www.belvedere-meridionale.hu/lapszamok/2013-3/07_vincze_2013_3.pdf

Z. Karvalics László 2004 *Bevezetés az információ-történelembe*. GONDOLAT INFONIA, Budapest, 60. (Letöltés: 2020. 09. 10.)
<https://docplayer.hu/6750569-Bevezetes-az-informaciotortenelembe-z-karvalics-laszlo.html?fbclid=IwAR3B3Li-dBDDe-5TmPvwpR16Xc13O36WSxNRzLBWzwMFYnRGn7xz7s8DENQ>

*Fortepan / Cholnoky Tamás
Magyarország, Budapest VIII.
Múzeum körút, a Pázmány Péter Tudományegyetem egyik tanterme,
Cholnoky Jenő földrajztudós előadást tart.*

ÁTÁNYI CSILLAGPONT, EGY TANODA TAPASZTALATAI A VÍRUS ALATT

[DOI 10.35402/kek.2020.4.4](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.4)

Absztrakt

2020 márciusában a Covid-19 vírus megjelenését követően meghozott intézkedések egy eddig még nem tapasztalt nehézség elé állították az egész magyar oktatási rendszert. Már ekkor sejthető volt, hogy a „digitális oktatásra” való átállás hatalmas feladatot fog jelenteni mind a pedagógusok, mind a tanulók számára. Közvetlen környezetében mindenki láthatott, hallhatott példákat, hogy milyen megoldások születtek ebben a speciális helyzetben, szóltak a hírek ingyenessé váló szoftverekről, és ezekkel a programokkal rekordidő alatt ismerkedni próbáló tanárokról, online testnevelés órát tartó pedagógusokról. Arról azonban kevesebbet tudunk, csak sejtéseink lehetnek, hogy mi történt ez időszak alatt azokon a településeken, azokban az iskolában, ahol a digitális átálláshoz a minimális tárgyi feltételek sem adóttak. Egy ilyen község például Átány, ahol a SZIA (Szociális Innováció Alapítvány) Csillagpontja működik. Ennek a csapatnak a karantén alatti munkáját, az általuk alapított tanoda nehézségeit, a felmerülő problémákat és az ezekre adott válaszokat szeretném bemutatni.

Abstract

In March 2020, measures taken following the appearance of the Covid-19 virus presented the Hungarian educational system with unprecedented difficulties. Even then, it was foreseeable that the transition to „digital education” would be a huge task for teachers and students alike. In their immediate environment, everyone could observe examples of what kind of solutions were found in this special situation. There were news of softwares and applications becoming free, and of teachers trying to learn about these in record time. Another example was an educator holding an online physical education class. However, we can only have a guess as to what happened during this period in those

settlements, in those schools where the bare minimum of material conditions for a digital transition were not in place. One such village is Átány, where the Csillagpont of SZIA (Social Innovation Foundation) works. I would like to present the work of this team, the arising difficulties in their classroom environment, and their answers to these problems.

Átányról és a Csillagpontról

Átány egy 1490 fős² község, mintegy másfél órányi autóútra Budapesttől, és tízpercnnyire Hevesről. A település hivatalosan három szegregátumra van osztva,³ a SZIA alapítványának munkatársai a hármas számúban dolgoznak. Nem beszélhetünk azonban klasszikus szegregátumról, hiszen ezen a területen – mint ahogy az egész községben is – akár egy utcában is élnek egymás mellett jobb módú, illetve súlyosan hátrányos helyzetű családok. A SZIA Alapítvány Átányi Csillagpont projektje elsősorban nem a gyerekeket célozza (a családoknak nyújtana segítséget szociális ügyekben, illetve gyakran valamilyen moderátori szerepet vállalva a község roma és nem roma tagjai közt), de délutáni tanodát is működtetnek, amibe egyre több, leginkább roma gyereket sikerült bevonni az évek során. A kialakult helyzetben, a COVID-19 vírusra tekintettel azonban az itt dolgozó szociális munkások eddigi tevékenységei nagyrészt ellehetetlenültek, például nem tudták folytatni a családlátogatásokat sem, így a fel szabadult idejüket megpróbálták teljes mértékben a gyerekek tanulmányai segítésének szentelni.

A tanoda „békeidőben”

A tanodának egy barátságos kerttel rendelkező, átalakított, helyi viszonylatban meglehetősen

2 2015. jan. 1.-i adat.

3 A szegregátumokat a KSH osztotta fel saját módszertan alapján a 2010-es évek elején, a SZIA szociális munkásai ezek alapján kezdték el a munkájukat 2018-ban.

1 SZTE BTK II. éves szociológus hallgató, a vírushelyzet alatt egy hétig Átányban, egy hétig Balatonszemesen követte résztvevő megfigyelőként a szociális munkások mindennapjait.

jó állapotban lévő családi ház ad helyet, amit az átányiak csak Csillagpontként emlegetnek. A házban két szoba lett tanításhoz, játékhöz kialakítva, illetve jó idő esetén a kertben is tarthatóak foglalkozások. Ezeket vírushelyzet előtt hetente körülbelül 40 gyerek látogatta, a felső tagozatosok kettőtől fél négyig, illetve az iskolaotthonból érkező alsó tagozatos gyerekek fél négytől ötig vagy hatig maradhattak. Mivel az alapítvány három szociális munkásból áll, és egy helyi pedagógus segítségét veszik igénybe, ezért mindenki egyéni oktatására sajnos nincs lehetőség. Kisebb csoportokban dolgoznak, osztályok szerint szétválogatva. A szociális munkások viszonyukat a helyi tanári karral (az őket segítő pedagógusokat nem számítva) ambivalensnek írják le, elmondásuk szerint sokszor érzik úgy, hogy az iskola egyes pedagógusai felől nem mindig a támogató szándék az uralkodó szemlélet irányukba, és korántsem mindig megfelelő a kommunikáció az iskola illetve a Csillagpont munkatársai között.

Az egyik legnagyobb nehézség a tanoda kapcsán, hogy a gyerekek sokszor nem értik az iskolában tanultakat, a délutáni foglalkozásokon pedig gyakran csak az aktuális házi feladat elvégzésére van lehetőség. Tanítás után sokszor fáradt, kiégett gyerekek érkeznek a foglalkozásokra, ilyen körülmények között pedig felzárkóztatásra nincs, nem marad elegendő idő, energia.

Tanodából „iskola”

Így érkezett el a tanoda március 13.-hoz (péntek). A magyar kormány ekkor jelentette be, hogy a következő hétfőtől vírushelyzetre való tekintettel átalakul az iskolai élet, a diákok nem látogathatják az intézményeket. Az alapítvány munkatársait már aznap több szülő megkereste, érdeklődve arról, hogyan fog folytatódni a munka. A szülők kétségbeesése érthető volt, hiszen az átányi családok jelentős része nem rendelkezik internettel, illetve a digitális oktatáshoz megfelelő okoseszközökkel, így ezek a már egyéni is hátrányos helyzetű gyerekek teljesen kilátástalan szituációba kerültek volna a Csillagpont bezárása esetén. A kialakult állapotra a tanoda egészen gyorsan reagált, pár nap leforgása alatt gyakorlatilag egy „mini iskolát” hozva létre az alapítvány épületében.

De hogyan is valósult ez meg? A leállás utáni első napokban csak néhány gyerek látogatta rendszeresen tovább a tanodát, majd a következőkben egyre többen és többen jöttek volna. Egy-két hét

elteltével azt figyelték meg, hogy a gyerekek már egymással versenyeznek, hogy ki ér előbb a Csillagpont kapujához, hiszen eddigre tudták, hogy csak az első érkezőt, érkezőket tudják fogadni egyből a szigorú biztonsági előírások miatt, így az ekkor kimaradóknak később kellett visszajönniük. Ezek az időpontokon azonban gyakran már nem jelentek meg. A szociális munkások erre reflektálva döntöttek úgy, hogy a délutáni tanodát átalakítják, és a diákokat egyesével beosztva reggeltől várják, hogy minél többükre jusson valamennyi idő. Az oktatás minden nap általában kilenc órától, délután ötig, hatig tartott, a biztonsági előírások betartása mellett.

A foglalkozások

Gyakran problémát okoztak a vírus miatt meghozott komolyabb szabályok is, például nehézségekbe ütközött betartatni a szigorúan kötött időpontra érkezést olyan gyerekekkel, akik alapvetően nem rendelkeznek megszokott napirenddel. Az átányi fiatalok ráadásul addig általában tanítás után, együtt érkeztek a délutáni foglalkozásokra, közösen játszva, egymást csábítva a Csillagpontba, ám ebben az időszakban csak az egyéni motiváció, illetve a szülők szigorán múlt a tanoda látogatása. Ez azért nem elhanyagolható körülmény, mert jelen helyzetben nem találkoztak pedagógusaikkal sem, akik biztatják őket erre, így olyan szülőkre hárult a motiválás feladata, akik maguk is gyakran legfeljebb nyolc osztállyal rendelkeznek és olyan családokra, ahol a tanulásnak még nem alakult ki kultúrája.

Nehézséget okozott továbbá, hogy mivel a tanoda munkatársai a lehető legtöbb gyereknek szerettek volna segítséget nyújtani, így egy-egy diákkal szünet nélkül foglalkoztak, ráadásul tömbösítve tudtak csak haladni, ami kimerítette mind a diákokat, mind az alapítvány munkatársait. Megfigyelhető volt, hogy ennek következményeként még az olyan gyerekeknek is csökkent a motivációja, elmaradoztak (különösen az utolsó hetekben kellett sokat biztatni őket), akik addig szorgalmasan látogatták a Csillagpontos foglalkozásokat. Ezt érzékelve, hogy a terhelést csökkentésük, a tanulás ne legyen ennyire megterhelő, egyre többször lettek beiktatva játékos szünetek, amivel a légkör is még szabadabbá válhatott. Minden igyekezet ellenére azonban, az alapítvány munkatársainak számításai szerint a megszokottan tanodába járó gyerekek mintegy húsz százalékát teljesen elvesztették a leállás alatt.

A megmaradtakkal kapcsolatban azonban általános tapasztalat, hogy nagyrészt szívesen jöttek a foglalkozásokra, még azok is, akiknek az iskolalátogatásával korábban komoly problémák adódtak. Ennek egyik oka lehet, hogy a kiscsoportos/egyéni foglalkozásokon – a formális iskolai oktatással szemben – végre több idő, elég figyelem jutott rájuk, az oktatás pedig jóval kötetlenebb volt. Ráadásul, mivel az iskolai házi feladatok határideje kitolódott, így lehetőség nyílt végre a felzárkóztatásra is, végre több sikerélményhez jutottak egy-egy feladat tényleges megértésekor. Az ilyen felzárkóztató, „saját tempójú” órák után érezhetően jobban lehetett haladni az aktuális tananyaggal is, érezhető volt, mikor a diákok valós tudásra tettek szert. Könnyen észrevehető, hogy mennyire tudnak lelkesedni, érdeklődni bizonyos témák iránt, hogy minden egyes apró sikerélmény, feladatmegoldás nagy örömmel tölti el őket, ezeket a pillanatokat lehet, lehetett később tanáraiknak motivációként használni.

A pedagógusok szerepe

Ezen a ponton kell megemlíteni a Csillagpontot segítő tanítónőt is. A fiatalokkal való beszélgetések alapján úgy tűnik, hogy leginkább első osztályos tanítónőikhez kötődnek érzelmileg, később már egyre több konfliktus alakul ki tanáraikkal. Ezek a pedagógusok hihetetlen szeretettel tudnak feléjük fordulni, hatalmas empátiával kezelik és követik az olyan speciális helyzeteket, amik hatással lehetnek a diákjaik viselkedésére, akár börtönbe került szülő vagy testvér esetén, akár az intézetből nevelőszülőkhöz került gyerekek ingadozásait. A leállás alatt ez a fajta odafordulás talán fontosabb volt, mint eddig valaha, hiszen ezen tanítónők pontosan tudták, hogy melyik diáknak, milyen jellegű felzárkóztatásra van szüksége, és ami talán még fontosabb: mivel motiválhatók. Esetlegesen ennek a szorosabb kapcsolatnak is köszönhető, hogy az alsós tanulók kisebb számmal morzsolódtak le az online oktatás alatt, mint idősebb társaik.

A motiváció pedig kulcs. A tanodát látogató fiatalokkal beszélgetve nyilvánvalóvá válik: igen ritka, hogy bármilyen sikerélményük legyen a közoktatásban, a feladatok megoldása közben erős önbizalomhiánnyal és bizonytalansággal küzdenek. A szavaikból kiderül, hogy az iskolát nem szívesen látogatják, nemigen kerülnek elő beszámolóikból pozitív érzések, élmények. Sokuknál magatartásbeli, szorgalmi problémák is megfigyelhetőek, így fontos volt, hogy

a tanodával kapcsolatban minél kedvezőbb benyomásaik, érzéseik legyenek, hiszen ennek látogatása önkéntes volt.

A szorgalom ingadozását, a papíron kinyomtatott házi feladatok kapcsán lehetett a legjobban megfigyelni. Mivel minden igyekezet ellenére sajnos nem jutott minden családnak, gyerekek segítség, így a „Csillagpontosok” a kimaradó diákoknak is próbáltak valamiféle kapaszkodót kínálni: az iskolában feladott összes lecke kinyomtatva átvehető volt az irodájukban minden nap délután négy és öt óra között. Ezeket otthoni kitöltés esetén másnap az alapítványban dolgozók „fotózták be” és küldték el az iskola pedagógusainak. Gyakori tapasztalat volt azonban, hogy a kinyomtatott lapokat akár többen is hazavitték, ám a másnapi bemutatásra ezek már nem jutottak vissza a Csillagpontba. Nyilván nem tudhatjuk, hogy mi történt az otthoni leckeírás során, ha volt ilyen – de azt láthatjuk, hogy a fiataloknak messze nem csak a feladatmegoldás nehézségeivel kellett szembenézniük, ha az otthon tanulást választották, vagy nem jutott nekik hely a tanodában.

A fiatalok nehézségei

Először is le kellett győzniük a kísértést, hogy az otthoni munka helyett inkább kortásaikkal focizzanak, vetőzzenek⁴ vagy kilencesezzenek.⁵ A szabadidő élvezetesebb eltöltésének kísértése után kiderült, hogy az átányi háztartások túlnyomó részében a legelemibb kritériumok sem adottak az otthontanuláshoz: sokaknál az áram sincs bevezetve, nagy részük túlszűfolt, és mint már korábban említettem, nem rendelkeznek internettel, számítógéppel, lappal, sőt gyakran íróasztallal sem. A másik felmerülő hatalmas probléma a szülők érdemi segítségének hiánya. Nem volt ritka az olyan eset, hogy nyolcosztályos bizonyítvánnyal sem rendelkező szülő (az átányi szülők legnagyobb részére igaz, hogy maguk sem végezték el az általános iskolát) próbált otthon 3-5 gyerekkel tanulni, ami nyilvánvalóan messze nem ideális állapot. Sajnos gyakori visszajelzés volt, hogy ebben az igyekezetben néha maga a tanári kar sem nyújtott megfelelő segítséget a családoknak. Az egyik ilyen esetben például a

---

4 Az átányi (roma) gyerekek és felnőttek egyik kedvenc játéka, tulajdonképpen aprópénzzel való célba dobás, egy földön meghúzott vonalra.

5 Kártyajáték, amit a fiatalabbak általában tét nélkül, a felnőttek gyakran nagyobb téttel játszanak.

szülő maga töltötte fel a megoldott feladatsorokat az iskola erre a célra létrehozott nyilvános falára, de állítása szerint visszajelzést csak egy-két tanár adott, hogy jó-e a megoldásuk. A rossz válaszoknál nem kaptak konkrét indoklást, hogy mi a hiba, csak negatív kommenteket egy nyilvános fórumon. Képzhetjük, hogy egy-egy esetleges feladatlap-leadás mennyi energiájába kerül egy ilyen családnak és hogy az ilyen kritikák – pláne nyilvános Facebook-falakon – mennyit ártottak nemcsak a gyerekek, de a felnőttek önbizalmának is. Ezek a tanulók később sokszor inkább megpróbálták mégis Csillagpontos időponthoz jutni, ám erre csak felszabaduló időpontok esetén volt lehetőségük.

Oktatás a tanodában

Mint látjuk tehát, a tanárok felelőssége természetesen mindenhol hatalmas a digitális oktatás során, mégis talán hatványozottan igaz ez egy olyan helyzetben, mint amilyenbe az átányi és a hozzájuk hasonló helyzetű fiatalok kerültek. Az ő lelkesedésüket fenntartani több hónapig egy olyan közegben, amelyben a tanuláshoz még nincs tradíciója és értéke, ez valóban embert próbáló feladat. Voltak pedagógusok, akik kizárólag másolást igénylő feladatokat adtak fel „befotózandó” leckének, de ezekkel kapcsolatban hamar észrevehető volt, hogy nyilvánvalóan nem érik el a kívánt eredményt. A diákok olykor teljesen mechanikusan másoltak le akár tíz oldalt is, de az anyaggal kapcsolatos legelemibb kérdésekre sem tudtak válaszolni, sőt előfordult olyan eset is, mikor a szöveghez kapcsolódó tantárgyat sem sikerült megnevezniük. Ezek a feladatok ráadásul plusz terhet tettek a szociális munkások nyakába, hiszen a másolással rengeteg idő veszett el, majd ugyanezt az anyagot kellett megértetni a gyerekekkel az automatikus leckeírás után.

Nagy szolgálatot tettek ugyanakkor az Okosdoboz⁶ és a Tankocka⁷ internetes oldalainak feladatai, amelyek játékos módon segítették a diákokat a sikerélmények megszerzésében. A koronavírus egyértelműen pozitív hozadéka volt ez, hiszen

6 Egy digitális feladatgyűjtemény tantárgy/évfolyam bontásban. Találhatóak a weboldalon játékok, fejlesztőfeladatok is. <http://www.okosdoboz.hu/> (letöltés: 2020.10.07).

7 Ezen oldalakon szintén feladatsorok találhatóak, illetve itt pedagógusok is tudnak saját feladatlapokat létrehozni. <http://kockalapok.hu/>, <https://learningapps.org/> (letöltés: 2020.10.07.)

ezekkel az online leckékkel a tanoda oktatói is némi pihenőhöz jutottak. Meg kell azonban említeni, hogy az iskolával való kommunikáció fő színterének szánt Kréta⁸ felület okostelefonokkal nem volt egészen kompatibilis, nem minden funkciója volt elérhető, így aki – esetleg rendelkezett ilyennel és – ezzel próbálta megoldani ezt a kihívást, annak sem sikerülhetett teljesen.

A folyamatos munka során tapasztalható volt a fejlődés is egyes diákoknál. Amint nem csak kudarcokkal találkozott, látni lehetett, hogyan lesznek egyre magabiztosabbak, mikor valóban megértettek valamit, hogyan lesznek büszkéek a jó válaszaikra. Ezekbe a sikerélményekbe kellett kapaszkodniuk a tanodában dolgozóknak, illetve a pedagógusoknak is, mert ezen túlmenően nincs sok motiváció a tanulásra, és főleg érvényes lehet ez az ilyen közösségek, falvak diákjaira. A helyi fiatalokkal beszélgetve hamar kiderül, hogyan látják a lehetőségeiket a jövőben. Nem ritka az olyan idősebb (15-16 éves) gyerekek véleménye, hogy csak a nyolc általánost kell majd elvégezniük, hiszen utána már el tudnak helyezkedni a községben is jelenlévő – a helyi polgármester által nagyon is támogatott – közmunkaprogramban. Viszonylag pontosan érzékelik a saját helyzetüket, jövőbeni lehetőségeiket egy olyan községben, ahonnan eljutni Egerbe a Vendéglátó és Idegenforgalmi Technikumba már komoly kitörésnek számít, eljutni a Miskolci Rendvédelmi Technikum padjaiba pedig egy távoli álomnak. Hogy ez miért van így, az már messze túlmutat a digitális oktatás problémakörén.

A vírus után

A szociális munkások, segítők, illetve az iskolákban dolgozók megfeszített munkájának eredménye természetesen az év végi bizonyítványokon is megmutatkozott. A tanodát rendszeresen látogató diákok sikeres félévet teljesítettek, sőt, volt, hogy félévi bukás után, akár két jegyet is tudtak javítani. Ezek a tanulók a pozitív visszajelzések mellett, jutalmul öt napot tölthettek el Balatonszemesen a SZIA Alapítvány jóvoltából. Ebben az öt napban rengeteg plusz élményt tudtak szerezni, azonban a munka is folytatódott, hiszen a foglalkozások itt sem szüntek meg, alkalom nyílt felzárkóztatásra és korai fejlesztési órák tartására is, még felszabadultabb hangulatban és lazább környezetben.

8 <https://tudasbazis.ekreta.hu/> (Letöltés: 2020.10.07)

Nem szabad megfeledkeznünk azonban azokról a diákokról sem, akik minden igyekezet ellenére a leállás alatt szinte teljesen kiestek a magyar közoktatásból, hiszen ők az eddigi lemaradásuk mellé most még három hónapot gyűjtöttek. Az alapítvány munkatársai a tanév végével, a karantén feloldása után keresték fel ezeket a fiatalokat és a nyáron velük próbálták leginkább foglalkozni, felkészíteni őket a pótvizsgákra, felzárkóztatni kortársaikhoz. A pedagógusoknak pedig szeptembertől kell megpróbálni ezt a hátrányt eltüntetni úgy, hogy közben az éves tananyagot is elsajátítsák a diákok. Ez korántsem tűnik egyszerű feladatnak – a koronavírus átányi hozadéka azonban, hogy kialakultak és már rendelkezésre állnak olyan (Facebook) csoportok, platformok az iskola pedagógusai, a Csillagpont szociális munkásai és a szülők között, amik végre előremozdíthatják az eddig nagyrészt negatívként értékelt kommunikációt és ez alapja lehet akár egy egymással kooperáló rendszer megteremtésének a jövőben.

Összegzés

Kijelenthetjük, hogy a koronavírus járvány alatt bevezetett digitális oktatásra a magyar közoktatás jelentős része nem volt felkészülve és az államtól ehhez megfelelő segítséget nem kapott. Megállapítható továbbá, hogy ezek a problémák az átányi, és ahhoz hasonló vagy akár rosszabb életkörülmények között élő, az oktatásban eleve hátrányban, lemaradásban lévő fiatalokat érintették leginkább. Az itt kialakult helyzet tehát valószínűsíthetően egyáltalán nem egyedi az országban, sőt biztosan vannak települések ahol ennél is kevesebb lehetőséggel rendelkeztek a fiatalok, ilyen jellegű segítség híján.

A Csillagpont tanodájának példája jól mutatja, hogy a vírus alatt a különböző szociális munkások, civil szervezetek, hogyan tudták az eddigieknél is hatékonyabban segíteni a gyerekek tanulmányait egy olyan helyzetben, mikor a közoktatás képtelen volt megfelelő lehetőségeket biztosítani számukra. Ne feledjük, az ilyen civilek, önkéntesek munkája nélkül ezek a fiatalok nem csak az „árnyékoktatás”⁹ lehetőségétől, hanem a közoktatásban való teljes értékű részvétel lehetőségétől lennének megfosztva.

---

9 Ezek a tanodák a kevésbé tehetősek számára értelmezhetőek valamiféle „árnyékoktatásként”.

*Fortepan / Kotnyek Antal
Budapesti Műszaki Egyetem.*

TÁVOKTATÁS A COVID IDEJÉN

[DOI 10.35402/kek.2020.4.5](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.5)

I.

„... tessék olvasni!
Ne tessék. Csak ha tetszik. Ha van kedvük.”¹

Vallomással kezdem. Én igazán – úgymond – 19. századi ember vagyok. Amikor körülöttem az ismerőseim, tanár kollégáim és diákjaim nagy része már böszén használta a számítógépet, én még jószerezivel bekapcsolni sem tudtam. Aztán, amikor a gimnáziumban, ahol 35 évig tanítottam, bevezették a digitális naplót, kénytelen-kelletlen meg kellett tanulnom alapfokon használni az eszközt. Lassan jutottam el az internet hétköznapi használatához, megismertem, megszoktam előnyeit olyannyira, hogy ma már része az életemnek. Azonban ha valami, a napi rutintól eltérő problémába ütközöm, ma is kénytelen vagyok a nálam hozzáértőbbek segítségét kérni. Ma is hagyományos könyvet olvasok, a színházat, a zenét főként élőben nézem, hallgatom.

Tíz éves unokám – merthogy kettőnk közös kalandjáról van szó – a 4. osztályt végezte az elmúlt tanévben. Őt mindez ideig óvta a család a számítógéptől. Nem tiltottuk, de nem is erőltettük, mindig találtunk számára más elfoglaltságot. Kortársai többségéhez képest ezért nem is nagyon értett a számítógép használatához, számítógépes játékokat nem játszott. Ráér később megtanulni ezt a technikát, gondoltuk. Ennek a 'tudatlanságnak' nagy előnyei vannak, de már zavarta, hogy kimarad társai internetes játékaiból.

És 2020. március 14-én bejelentették, hogy a COVID terjedése miatt március 16-tól távoktatás kezdődik. Akkor most mi lesz?

II.

„... búcsút intek minden nyűgnek,
nyomkodom a billentyűket”²

Mivel a családi munkamegosztás úgy alakult, hogy unokám minden második héten velünk (a nagyszüleivel) volt Kővágóörsön, ezért én is kíváncsian és persze kicsit félve vártam a fejleményeket.

Mindenki számára – pedagógus, diák, szülő – váratlan, gyors volt ez a döntés. Valamennyien felkészületlenek voltunk. Bár unokám osztályfőnöke használt digitális eszközöket ezideig is, a situáció példátlan volt. Egy-két hét elteltével azonban azt éreztem, mindannyian belecsöppentünk egy számkra ismeretlen tanulási folyamatba. És kezdtem élvezni! Amúgy sem láttam értelmét a fanyalgásnak, az csak kedvünket rontja. Vírus van, új helyzet van, kezdjünk vele valamit! Erősített ebben bennünket – unokát és nagymamát –, hogy ugyanezt a törekvést tapasztaltuk az osztályfőnök és a legtöbb szaktanár részéről is. Egy hét türelmi idő után kialakult, kitisztult a rendszer. Mindenki tanult. És igen, újdonságokat tanulni jó! A tanulás természetesen – és itt elsősorban nem is erről beszélek – nem csak a 'tananyag' elsajátítását jelenti. Elégedetten figyeltem, ahogy a 10 éves gyerek villámgyorsan megtanulta az új technikák sokaságát. Ebben elsősorban édesanyja volt segítségére. A zökkenők dacára élvezte ezt a tevékenységet. Jómagam főként tőle általa ismertem meg új fogalmakat, alkalmazásokat. Classroom, sutori, zoom használata, fotók, videók készítése és küldése ide-oda. Megtanultunk ppt-t csinálni.

A tanítók részéről pedig jöttek a megszokott és újfajta feladatok. Igazán találékonyak, okosak voltak. Csak néhány példát említek. Kaptak a gyerekek hagyományos feladatlapokat, tankönyvi, munkafüzetbeli feladatokat is. De változatos, érdekes témákról írtak leíró, elbeszélő, levélforma fogalmazásokat. Szövegeket dolgoztak fel: – húzd alá a lényegét, készíts vázlatot, válaszolj a kérdésekre! Mondd el önállóan egy feldolgozott szöveg lényegét, vedd fel videóra, küldd el! Kaptak linkeket egy adott témához kapcsolódó filmekhez, interaktív feladatokhoz. Az új anyagrészekhez – matematika, környezetismeret, olvasás tárgyakból – a tanítónő saját maga által készített magyarázó-tanító videókat küldött. A legszórakoztatóbbak a projekt feladatok voltak. Készítettünk ppt-t a Szigetközről, videóra vettünk egy szabadon választott háztartási gépről alkotott reklámot. Meg kellett örökíteni fényképekkel vagy videóval, hogy ki-ki hogyan készít el egy maga választotta ételt. Nagyon részletes magyarázat és bőséges példák bemutatása után egy szabadon választott festményt gondoltak újra a gyerekek és alkották

1 Esterházy Péter

2 Varró Dániel

meg bármely eszközzel a saját verziójukat. Aki beleegyezett – és szinte mindenki megengedte –, annak a munkáját feltették a csak az osztály számára elérhető felületre. Nagyon jó volt ezeket nézegetni.

A legjobban a Zoom-os órákat szerették a gyerekek. Szinte minden nap volt ilyen. Az öfő két részre bontotta az osztályt. 9-től 10-ig az egyik, 10-től 11-ig a másik fél társasággal dolgozott. Persze én ezeken nem voltam jelen, de a teraszon ücsörögve hallottam a lelkes, sokszor kaotikus beszélgetést.

Na és az értékelés! Az iskolai keretek között nagyon szigorú értékelést kaptak folyamatosan ezek a gyerekek. Lehet szeretni/nem szeretni, a nebulók négy év alatt ezt megszokták. Nem is témánk most ez. A távoktatás során örömmel tapasztaltam, hogy a szigor oldódott. Kaptak persze osztályzatokat most is a megszokott igényességgel, de rengeteg biztatás, dicséret jött. A jegyek mellett a tanítók minden munkát írásban, minden gyereknek személyre szólóan értékelték. Természetesen ez nagyon fontos a tanulók számára, lám, ilyen körülmények között is figyelnek a munkájukra. Szinte minden visszajelzésből elsősorban a segítő szándék volt érezhető, hogy: „jól csinálod, ügyes vagy, ebben a helyzetben is megállod a helyed!”.

Sok munka, fáradtság, nehézségek, de vidámság és öröm is része volt ennek a majd' négy hónapos időszaknak. Azoknak a pedagógusoknak, akik ilyen vagy hasonló intenzitással, módszertani sokszínűséggel, kreativitással csinálták végig a távoktatás időszakát, elképesztően sok energiájukba, idejükbe került mindez.

Hogy mit kaptak ezért cserébe, őket hogyan értékeli, becsülik meg? A válasz, ha adnánk – nem adunk, keserű lenne. De talán a sok-sok nehézség dacára örömük lehet a gyerekek visszajelzéseiben, tisztességes munkájukban, érdeklődésükben. Abban, hogy a szülők hálásak és segítőkészek voltak. A pedagógusok is részesei voltak a fentebb említett tanulási folyamatnak. Új módszertani megoldásokat, egy igazán korszerű oktatás lehetőségeit fedezhették fel. Váratlan, eddig be nem járt út elé lettek állítva. Ez nehéz! De önálló döntéseket kellett – lehetett hozni, sok mindent más, új szemszögből kellett – lehetett végiggondolni, a kreativitásuk, tanári szabadságuk erősödhetett. Ez pedig jó!

El kell mondanom, hogy a mi történetünk egyedi történet. Az én unokám Budapest egyik ún. 'elit' iskolájába jár. Az osztály tanulóinak rendelkezésre állnak az eszközök és a szülői, családi segítség. A pedagógusok többsége igényes magával és a diákokkal is. Itt és most is köszönet érte.

III.

*„tanulni kell magyarul és világlul,
tanulni kell mindazt, ami kitarul”³*

Vallomással kezdtem, így is végzem. A vallomás mindig önreflexió is, és valóban, ez a néhány hónap erre is jó volt.

Hiszem továbbra is, hogy a személyes együtt-létnél, az iskolai óránál /ha az nem pusztán tudnivalók közléséből áll/, az interaktív pedagógus-diák, diák-diák közvetlen hatásánál, a beszélgetéseknél, a közös játékoknál, az óráközi szüneteknél nincs fontosabb. A távoktatás időszakának legnagyobb problémája a bezártság volt. A gyerekeknek nagyon hiányzott a személyes találkozás és mindaz, ami ezzel jár. Többször hallottam, hogy milyen bánatosak az elmaradt három napos 'ortavós' kirándulás elmaradása miatt. Szabadidejükben rendszeresen tartották a kapcsolatot, beszélgettek, számítógépes játékokat játszottak – immár boldogan az én unokám is. Könnyedén mozog most már ebben a világban. Igazán azonban a személyes találkozásokat várták.

Fel kellett ismernem, hogy a digitális szférában sok, eddig nem vagy alig használt lehetőség van. A gyerekek szeretik és értik ezt a világot, csak okos használata felé kell terelni őket.

Hangsúlyozom, nem tudományos igényű elemzést, helyzetértékelést írok. Nem is általános érvényű tanulságokat fogalmazok meg. Nem dolgom kitérni az országban uralkodó mérhetetlen esélyegyenlőtlenségből fakadó különbségekre, amely gyerekek sokaságának lehetetlenítette el a 2019–20-as tanév második félévében a tanulást. Nem dolgom kitérni arra a kormányzati felelősségre/felelőtlenségre, amely olyan helyzetet teremtett, hogy pedagógust – diákat – családot teljesen váratlanul és felkészületlenül ért a digitális oktatás. A felkérés személyes, privát tapasztalataim megosztására szólt. Ám a személyes élmények talán egy kicsit túlmutatnak önmagukon, és néhány gondolat tovább tágítható. Azt gondolom – és személyes példákban tudom is –, hogy az országban nagyon sok pedagógus hasonló színvonalon dolgozott. Lehetőségeikhez képest igyekeztek megoldani ezt a szokatlan és nehéz feladatot.

A távoktatás időszaka megerősített abban a számomra eddig is nagyon fontos meggyőződésben, hogy – miként az élet egyéb területein is – oktatásban, tanulásban is: Éljen a sokszínűség!

3 Nemes Nagy Ágnes

AZ EMBERI TEST ANALÓGIÁJA ÉS METAFORÁJA A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI MŰVEKBEN

[DOI 10.35402/kek.2020.4.6](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.6)

Absztrakt

Az emberi testnek és a társadalom szervezetének felépítésében, működésében lényeges párhuzamok fedezhetők fel. Ezt a jelenséget a tudósok, filozófusok az ókortól kezdve felismerték és munkáikban leírták, sokan csak egyszerű hasonlat formájában, mások teljes koncepciót alakítottak ki erre alapozva. A 20. században az ún. rendszerelmélet dolgozta ki a szervezetek, rendszerek működésének közös törvényszerűségeit. Jelen tanulmányban az elméleti bevezetés után a két szervezet analógiáinak leírásaiból idézek, amelyeknek szerzői a múlt jeles személyiségei.

Kulcsszavak: emberi test, társadalom szervezete, közgazdaságtan

Abstract

Significant parallels can be discovered in the structure and functioning of the human body and the societal organism. This phenomenon has been recognized by scientists, philosophers from ancient times on and they described it in their works, some in form of a metaphor, others create a complete conception based on it. In the 20th century the so-called system theory has elaborated common laws and formulation of the action of organisms and systems. In the present essay after a theoretical introduction I quote some descriptions of this analogy from the works of illustrious authors of the past.

Keywords: human body, organism of society, social economy

A nagy gondolkodók már az ókortól kezdve sejtették, hogy a létező világban a legkülönbözőbb szintű szerveződések működésében vannak általános, közös szabályok, így a biológiai szervezet és a társadalmi rendszer között is. A rendszerben gondolkodás a 17. századtól lép előtérbe (Sashalmi 215:48), modern formái közt mások mellett a rendszerelmélet (von Bertalanffy 1969) térképezte fel és összegezte ezt az ontológiai szemléletet. Von

Bertalanffy szavaival: „az általános rendszerelmélet a totalitás egzakt doktrínája kíván lenni, 'tisztá természettudomány', ...alkalmazási területei: először a fizikai, másodsor a biológiai, harmadsor a szociológiai egységek”, ezek „rendszerek”, vagyis kölcsönhatásban álló elemeknek olyan egységei, amelyekre bizonyos rendszertörvények alkalmazhatók...”, „a különböző területeken érvényes törvények izomorfiája igen nagy horderejű tény a tudomány egysége szempontjából.” (Bertalanffy 1969:32-33) Az élettelen világ is alaptörvények, összefüggések meghatározottságában létezik, azzal a különbséggel, hogy míg az előbb említett szervezetek működésükben önfenntartásuk, sőt fejlődésük dialektikájában valósítják meg önmagukat (nyílt rendszerek: befogad és lead alkotóelemeket, miközben lényege azonos marad), addig az élettelen világ alakulásának nincs célszerűsége, egyszerű akció-reakció, ismétlődés törvényei alapján létezik. A különböző szintek dinamikájának hasonlósága alapján fordult elő, hogy egyes tudósok már korábban alacsonyabb szintű szerveződés alapján magyarázták a magasabb szintűt, mint pl. la Mettrie (egyébként ő orvos volt a 18. században) az emberi szervezet működését a géphez hasonlította (l'homme machine), vagy az emberi szervezet működése alapján képelték el az állam vagy a társadalom működését (Hobbes). Még a modern szociáldarwinizmus (Malthus, Spencer) is az élővilág szélesebben megismert törvényei alapján magyarázta a társadalmat. A komplexitáselmélet (Karajz 2011; Knogge, Birne) a biológiai evolúció, szelekció, alkalmazkodás és a közgazdasági folyamatok között talált párhuzamokat. Elster a tudományok közötti viszonyokat redukciós (mint az előbb említetteknél) és analógiás típusúakra osztja (Elster 2011:30). Természetesen a modern tudományfejlődés bebizonyította, hogy a párhuzamok ellenére a társadalom strukturális kapcsolatainak, működési területeinek a világ alapképletei mellett megvan a maga sajátos szabály- és törvényrendszere.

Mindezek előrebocsátása után arra teszek kísérletet, hogy az államtudósok, filozófusok, szociológusok műveiben felkutassam az azokban óhatatlanul előforduló élő, működő emberi test-analógiákat, olykor csak általában az élő test – társadalom párhuzamról van szó. A gondolkodásban

természetszerűleg közeli, szinte tolakodó hasonlatot jelenthet, azoknál is előfordul, akik egyértelműen tisztában vannak azzal, hogy mi itt és mi ott az identikus. Ez érthető és logikus, mert „a test analógiájára elképzelt közösség az egység és integráció, egyetértés, épség és oszthatatlanság konnotációját hordozza. Más szavakkal a rend konnotációját” (Burke, idézi Sashalmi 2015:48). Van szerző, akinél a párhuzam szinte rendszerré tágul és van olyan, akinél csak egy-egy jelenségnél jelenik meg a hasonlat vagy csak metaforaként a diagnózis, terápia orvosi kifejezés (például Huizinga 1996:20), viszont sokaknál más mederben folyik a téma kifejtése, a testi-biológiai párhuzam nem merül fel.

Az megtalált analógiákat három csoportra osztom: 1. a társadalom egyes szektorainak működése és kapcsolódásai az emberi szervezet működésének egyes funkcióival állíthatók párhuzamba; 2. a társadalom/állam működésében bekövetkező zavarok bizonyos emberi betegségekhez hasonlíthatók; 3. az állami működési zavar feltárása, rendezése az orvos gyógyító munkáját idézi. Természetesen a világ szakirodalmában sok ilyen példa található, az ókortól napjainkig, itt most néhány jellemző európai, köztük egy-egy magyar idézettel szolgálok.

Az emberi test és a társadalom párhuzamba állítására talán az első példa Menenius Agrippához kötött ókori esemény. Kr. e. 500 körül nyugtalanság uralkodott Rómában, a plebejusok a patriciusok uralmával voltak elégedetlenek, azok pedig ezek felindultságától félték. A nép egy Sicinius nevű ember buzdítására kivonult a közeli Szent Hegyre (secessio), ekkor kérték meg Menenius Agrippát, hogy csillapítsa le az erősen elszabadult kedélyeket, aki népi származású, ékesszóló patricius volt, így benne volt a senatus minden reménye. Ő így szólt Livius leírása szerint: „Valamikor réges-régen, amikor az ember teste még, nem úgy, mint manapság, nem forrott eggyé, hanem valamennyi testrésznek megvolt a maga saját véleménye, a maga szava, méltatlankodni kezdett valahány, hogy övé a gond, a munka és a fáradság, amivel mindent megszerez a gyomornak, az pedig ott középen mit sem tesz, csak élvezi a gyönyörűségeket, amiket a többi nyújt neki. Összeesküdtek hát, hogy a kéz nem viszi az ételt a szájhoz, a száj nem fogadja el, amit adnak neki, a fogak pedig nem rágják meg. Haragjukban éhséggel akarván megbabolázni a gyomrot, azzal együtt az egész testet teljes sorvadásra juttatták a tagok” (Livius 1982:142-143). Így vont párhuzamot a test belső lázadása és a népharag között. A kivonultak megértették, sikerült békességet teremteni, persze

kapott elégtételt a nép, néptribunusok képviselheték őket, visszavonultak a városba, Róma meg volt mentve. A hasonlat megértésének hatása egyértelmű ebben az eseményben.

Az első analógiára találunk példát Arisztotelész Politikájában is, azzal, hogy általános jelleggel az élőlényekből indul ki: „...először is meg kellene határoznunk, minő szerveknek kell szükségszerűen meglenni minden élőlényben, ...így ezeknek valamennyi csoportosítása is az élőlények különféle fajait jelentené, és pedig annyi változatot, ahányféle összetétele az életfenntartó szerveknek csak lehetséges: ugyanez a helyzet az említett alkotmányoknál is. Mert a városállam sem egyetlen, hanem több részből áll...” (Arisztotelész 1969:204-205) – és utána felsorolja az egyes osztályokat, mintegy az előzőleg említett érzékszervek, táplálékot feldolgozó és befogadó és mozgásszervek analógiáit, így a földműveseket, iparosokat, piaci árusokat, bér munkásokat, harcosokat, bírókat, vagyonosokat és köztisztviselőket.

12. századbéli példa Salisbury-i János Policraticus című műve, amelyben a világi politikai közösséget testként írja le, amelyben a király a fej, a tanácsadók a szív; a szem, a fül és a nyelv a bírónak és egyéb előljáróknak felelnek meg, a kezek a hivatalnokok és katonák, a lábak a földművesek (id. Sashalmi 2015:22).

A 15. századból John Fortescue-t idézem: „Ahogy a fizikai test kinő az embrióból, amely testet egy fej irányít, a királyság is a népből ered és egy misztikus testként létezik, amit egy ember fejként kormányoz... a jog pedig hasonlatos a politikai test idegeihez, ahogy a testet az idegek tartják össze, ezt a misztikus testet is a jog köti össze és forrasztja egységbe” (id. Sashalmi 2015:133). A királyt szívként is szimbolizálták, amint Harvey a vérkeringés felfedezője könyvének I. Károly királynak írt dedikációjában írta (Sashalmi 2015:24).

A feudális rendben a király testével is képviselte a társadalom hierarchikus felépítését, amelynek csúcán állt, mint a fej az emberi testnél, az örökkelvő szimbolikus uralkodói hatalmat és a konkrét uralkodást egyesítette testi mivoltában. A francia forradalomban a király kivégzése az ő általa megvalósuló királyságot, mint társadalmi testet is megsemmisítette (Lafferton 1997:50).

Morus Tamás az ideális államot leíró híres, *Utopia* című művében kifejti, hogy a társadalmi egészség, a „rendezettség” csak akkor érhető el, ha „a vagyont méltányos és igazságos rendben” szétosztják, a magánvagyont megszüntetik. Nem elég bizonyos

anyagi korlátok felállítása a nyereszkesedés gátlására, mert az emberek nagy része ekkor is hordani fogja a „szükség és anyagi gondok batyuját”. „Lehet, hogy ilyen törvényekkel enyhítjük és csillapítjuk a bajokat, mint ahogy a sínylódó testet szokták támogatni szüntelen borogatással, de hogy az állam ezáltal meg is gyógyuljon, és újból jó erőre kapjon, arra nyilvánvalóan semmi remény sincs, amíg ki-ki megtartja a sajátját. Ha az egyik félt akarod gondjaidba venni, a másik sebeit téped föl, így az egyik orvossága a másiknak betegség, mivel nem adhatsz olyat, amit ne vettél volna el mástól” (Morus 2002:66).

Hobbes a Leviatánban írja: „az ingó és ingatlan áruk ... az állam területén ember és ember közt ide-oda vándorolnak, és körforgásuk közben, ahogy vándorolnak, az ország minden részének táplálékul szolgálnak. És ilyen értelemben véve ez a feldolgozás mintegy az állam vérkeringése...” (Hobbes 1970:214).

Rousseau, a francia felvilágosodás nagy alakja *A társadalmi szerződésről* című főművének 3. könyvében is megtaláljuk a párhuzam gondolatát a hasonlóság, a különbség és a múlandóság jelenségeire utalva: „A politikai társadalom szervezete, akárcsak az emberi szervezet, születésének pillanatától fogva elkezd meghalni, s önmagában hordja pusztulásának okait. De egyik is, másik is többé vagy kevésbé hosszú ideig maradhat fenn. Az ember alkata a természet műve, az állam alkotmánya mesterséges képződmény”. „Az állam életadó elve a főhatalomban rejlik. A törvényhozó hatalom az állam szíve, a végrehajtó hatalom az állam agya, ez hozza mozgásba a különböző részeket” (Rousseau 1978:554).

Ortega y Gasset, a széles tudású történelmi-politikai gondolkodó egyik tanulmányában (Gerinc-telen Spanyolország) a párhuzamnak egy érdekes gondolatát veti fel, mintegy a történelmi dialektikát fogalmazza meg: „az élettan bebizonyította, hogy valamely minimális fáradtság híján elsorvad a szervezet... szüksége van rá, hogy gyakran érje kisebb sérülés: csak így maradhat készenlétben. Ezeket a kis sérüléseket 'funkcionális inger'-nek nevezték el; nélkülük nem működik, nem él a szervezet. Ugyanúgy az egységesítő, központi, összesítő energia... rászorul az ellentétes erőre... e készítés híján odavan az összetartás, fölbomlik a nemzeti egység...” (Ortega 1983:16).

Bangó Jenő (2008) részben Lakoff központ/periféria elméletére alapozva az emberiség társadalmi fejlődését, az aktuálisan központi szerepet betöltő testrészt/szervet megnevezésével a következő korszakokra osztotta:

1. gyomortársadalom: a primitív társadalmak kora, amikor a túlélést biztosító élelem megszerzése volt az alapfeladat,
2. szívtársadalom: a dolgozó szív jelképezi ezt az időszakot, a feudalizmus és a monoteizmus kora,
3. agytársadalom: a kapitalista és a poszt-indusztrialista társadalom jelképe és az agyból kiinduló, az egész testet behálózó idegrendszer a posztmodern információs társadalomnak is szimbóluma. Az első két korban van életközpon, a többi szerv szerepe másodlagos, az agytársadalomban nincs életközpon, decentralizáció valósul meg, a részek, szervek hálózatban működnek, önmagukat reprodukálják.

Témánk szempontjából érdemes megemlíteni Bozsik Valéria *Emberszabású szervezet* című könyvét (Bozsik 1983), amelyben a szerző az emberi szervezet és a modern ipari állam működése között a következő párhuzamokat véli megtalálni, főleg jelenség szinten találkozunk így magyarázható gondolati áttételekre: *agy*: irányítás, adatbank; *szív*: vezetés; *tüdő*: személyzeti irányítás és munkaerőgazdálkodás; *emésztés*: termelési folyamat; *máj*: szerkesztés, technológia, energiaátalakítás, anyaggazdálkodás; *vese*: gazdasági irányítás; *ivarszervek*: munkaerő-utánpótlás; *láb*: haladás; *kéz*: teljesítmény kiadása, értékesítés; *érzékszervek*: külső hatások felfogása; *száj*: propaganda, embermodell.

Legfrissebb tanulmányokban is találunk asszociatív utalásokat a nagyon is elevennek tartható emberi test/társadalom gyakorlati kapcsolat kifejtése mellett. „Az emberi test nagy szimbolikus értékkel bír... a test biológiai szempontból 'egy szervezet részeinek és egészének kapcsolatát' jelképezi, konkrétan értelmezésben az egyén kapcsolatát a társadalommal. A fizikai test analógiák végtelen sokaságát ihleti a társadalmi és politikai életben (például: kormányfő, a nemzet teste, egy ország szíve, stb.) (Nagy 2015:104).

A 2. csoporthoz sorolható párhuzamot az ókorban Platónnál találunk *Az állam* című művében. Adeimantos és Szókratész dialógusából bontakozik ki a mondanivaló, utóbbi mondja a nyereszkesedő, csak önérdékkel törődő állampolgárok csoportjának a társadalmat gyengítő hatásáról a következőt: „... mint a beteges testnek csak egy kis külső lökés kell, hogy kitörjön rajta a kór, néha még külső ok nélkül is senyved – így a hasonló állapotban levő állam is igen kis ürügyre (...) beteg lesz, polgárháború tör ki

benne, sőt, néha külső hatás nélkül is meghasonlik” (Platón 1968:244).

A párhuzam talán a legrészletesebben Hobbes *Leviatán* című, már említett művében van kifejtve (eltúlzott analógiákat is találunk benne). Az államnak a „belső betegségektől” kell megvédenie magát. Azt írja: „fogyatékoságai közé elsősorban is a tökéletlen felépítésből származó következményeket sorolom, amelyek a természetes testnek nemzési hibákból eredő betegségeihez hasonlíthatók”. Ide sorolja azt az anomáliát, hogy az állam a szükségesnél kisebb hatalmat gyakorol, az emberek lázadnak, ekkor a beteg szülőtől származó gyerekekhez hasonlóan „el kell pusztulnia, vagy a rossz fogamzásból eredő káros tulajdonságaiktól a testükön keletkezett daganatok és gennyedések felmetszése útján kell megszabadulnia”. Ezután különböző államelméleteket említ, amelyek károsak, az ezeket terjesztő könyvek mérgező hatását „a veszett kutya harapásához, vagyis az orvosok által hidrofóbiának, azaz víziszonynak nevezett betegséghez” hasonlítja. Az állami és egyházi hatalom szembenállásánál az egyházi oldal „mindig talál olyan tábor, amely elég erős arra, hogy az államban zűrzavart okozzon”, ezt hasonlíthatjuk „a természetes test epilepsiának, vagyis eskórtnak nevezett megbetegedéséhez”, ilyenkor ugyanis a „természetellenes szellem vagy szellő eltömi az ideggyökereket” és ez rángatózást, görcsöt okoz. Ha az állam végszükségbe kerül, a népet is kényszerhelyzetbe hozza, ez a lázhoz hasonlítható, „a húsos részek megalvadnak, vagy mérgező anyagok hatására eltömődnek, ... az ereket ... az ütőerek nem látják el, ... a végtagok kihűlnek”. A mellhártyagyulladásához az az állapot hasonlítható, amikor az államkincstár pénze egy vagy néhány magánszemély irányába áramlik, és ott halmozódik fel, mint ennél a betegségnél a vér (?) a mellhártyaúrban. Ha az irányító testület túl nagy, az olyan, mint amikor az emberben bélféreg él, ha pedig az oda nem való ártyják bele magukat „az alaptörvény dolgába”, ez a galandférgességhez hasonlít. „Az állam területének felesleges növelése a farkasétvágygal, a bulimiával hozható párhuzamba, az ellenség megtorlása sebet, a felesleges hódítások keléseket okozhatnak, azon felül... a restség letargiáját meg a tobzódás és tekozlás tüdőbaját” (Hobbes 1970:272-282).

Francis Bacon esszéiben két helyen találunk ilyen hasonlatot. Egyik a kereskedelem fontosságáról szól: „A kalmárookra nézve: ők vena porta, s ha nem prosperálnak, a királyságnak, lehetnek egészséges végtagjai, de üresek az erei és a test alig jut táplálékhoz” (Bacon 1968:80).

Másutt a háborúságról ír: „A polgárháború a láz forróságához hasonló, a külháború ellenben olyan, mint az erő kifejtés heve, hozzájárul az egészség fenntartásához...” (Bacon 1968:125).

Rousseau a már említett hasonlatát működési zavarra is kiterjeszti: „Elképzelhető, hogy az agy megbénul, de az egyén tovább él. Az ember gyengeelméjű lesz, de életben marad; ám mihelyt a szív megszűnik működni, a lény halott” (Rousseau 1978:554).

Napóleonnál is olvashatunk ebbe a tárgykörbe tartozó gondolatot: „Az alapelvek bizonytalansága ugyanúgy megbénítja a kormányzatot, ahogy a paralízis megbénítja a végtagokat” (Napoleon 2016:62).

Az ide tartozó példákat Széchenyi Istvántól vett idézettel folytatom, amely a közlekedés és az érpályák működési zavarainak párhuzamba állítását fogalmazza meg: „Mióután szabad és biztos közlekedés nélkül éppen olly bágyadt egészségű és beteg a hon, mint azon test sem pezsegethet erőtül, de csak hervadólag teng, mellynek ereiben szabadon s élénken nem foroghat a vér...” (Széchenyi 1941:307).

Lenin is kórtani kifejezést használ a kommunizmus felé vivő fejlődési út kezdetén túlzásba vitt, erőszakos baloldali megnyilvánulások megnevezésére: „Baloldaliság” – a kommunizmus gyermekbetegsége” (Lenin 1960) az egyik fontos művének címe.

August Comte, a pozitívizmus atyja is talált párhuzamot az emberi test és a társadalom között, mégpedig a spontán gyógyulási készség tekintetében: „Látván, hogy a betegségek gyakran helytelen kezelés ellenére is elmúlnak, az orvosok felismerték, mennyire erőteljes a spontán törekvés minden élő testben arra, hogy megszüntesse a szervezetében esetleg fellépő zavarokat. Ugyanígy az a tény, hogy a kedvezőtlenül ható politikai kombinációk ellenére is előrehaladt a civilizáció, világosan bizonyítja, hogy a civilizáció természetes fejlődésen megy keresztül, amely független mindenfajta kombinációtól, sőt, uralkodik a kombinációk felett” (Comte 1979:90).

A 3. vizsgált témám kapcsán kiemelem, hogy a kormányzást a korai művek sok szempontból „terapeuta művészetként” értelmezték, amelyben a diagnózis és gyógykezelés is megjelenik (Neocleous, Sherman, id. Sashalmi 2015:24). Hobbes már említett hasonlata tartozik ide: a bajok megoldása az államban csak a daganatok, kelevények felmetszéséhez hasonlítható keményebb eszközökkel lehetséges (Hobbes 1970:272).

Machiavelli híres művében, *A fejedelem*-ben a fejedelem és az orvos előrelátó képességének, prognosztikai érzékének hasonlóan fontos szükségességét állítja párhuzamba: „a rómaiak ekkor úgy cselekedtek, ahogy minden bölcs uralkodónak cselekednie kell: nemcsak a sürgető bajokra ügyeltek, hanem az eljövendőkre is, amelyeket minden fortéllyal kerülni kell, hiszen a távolból könnyű előrelátni és orvosolni, de ha megvárod, míg sarkadban a baj, az orvosság nem érkezhetsz meg idejében, és a beteg immár gyógyíthatatlan. Így történik, mint a szárazbetegség doktorai állítják, hogy könnyű a gyógyítás a baj elején, noha nehéz a felismerés, míg idő múltával, ha nem ismerik fel és nem gyógyítják, könnyű lesz a bajt megállapítani, de sokkalta nehezebb az egészséget helyreállítani. Az állam ügyeiben is így van ez: messziről felismerve, ami csak eszes embernek jut osztályrészül, a születő bajok hamar gyógyíthatók, de ha idejében fel nem ismered, és már mindenki meg tudja különböztetni őket, nincsen többé orvoslásuk” (Machiavelli 2017:16).

Ortega y Gasset gyakran használta társadalmi tanulmányaiiban az orvoslás, orvosság kifejezést átvitt értelemben. Elemzéseit az „európai nemzetek történelmi bonctana és élettana” és „az európai nemzeti szerkezetek történelmi biológiája” megnevezéssel illette (Ortega 1983:110-111). Igen fontos a tünetek eredetét megtalálni: „a közvélemény... szinte sohasem fejezi ki pontosan a valódi érzelmeiket. A beteg panasza nem azonos betegsége nevével. A szívbeteg az egész testét fájlalja, csak a szívét nem. A fejünk fáj, pedig lehet, hogy a májunkt kell gyógyítani. Orvostudomány és politika...” (39) Vagy másutt írja: „rövidlátás” azt hinni, hogy a „társadalmi és történelmi jelenségek politikai jelenségek és hogy a nemzeti test betegségei politikai betegségek. Márpedig a politikum csupán kirakat, a társadalmi lényeg körítése, felhámja... Persze olyan nemzeti betegségek is vannak, melyek nem egyebek, mint politikai zavarok, kiütések vagy fertőzések a társadalom bőrén. De ezek a külső bajok sohasem súlyosak” (79).

A kultúrantropológusok az emberi közösségek működését elsősorban etnográfiai, szociológiai megközelítésben tárgyalják, azonban egyik legnevesebb képviselőjük A. R. Radcliffe-Brown (1997) szélesebb, a jelen tárgyunk szempontjából figyelemre méltó megállapításokat fogalmazott meg a biológiai és a társadalmi szervezet működésének párhuzamáról. A szociálintropológiát a természettudományok közé sorolta, mert „feladata azon társadalmi struktúrák általános jellemzőinek feltárása,

amelyeknek alkotóelemei az emberi lények”. Kibúcsúlópontja a struktúra, amelynek funkcionálása teremti meg az élő létezését. „Egy komplex organizmus élő sejtek, valamint sejt- és szövetközi folyadék bizonyos struktúrában rendezett együttese... A funkcionálás folyamatában és révén őrződik meg a struktúra kontinuitása. Ha az életfolyamat bármely ismétlődő részét vesszük, például a légzést, az emésztést, stb., azt látjuk, hogy a *funkciója* az a szerep, amelyet az organizmusnak, mint egésznek az életében betölt, amellyel az organizmus életéhez hozzájárul...” (Radcliffe-Brown 1997:410). Ugyanígy: „A közösség társadalmi élete a társadalmi struktúra funkcionálásaként határozható meg. Bármely ismétlődő cselekvés, mint egy bűncselekmény büntetése vagy egy temetési szertartás funkciója az a szerep, amelyet a társadalmi élet egészében játszik és ennél fogva az, amivel hozzájárul a strukturális kontinuitás fenntartásához” (411). Három területen van különbség a biológiai és társadalmi struktúrában: a./ morfológia, b./ hogyan funkcionál, c./ hogyan hoz létre új organizmust. Ha hatékony a részek összműködése az élő szervezetben, egészség valósul meg, a társadalomban eunómia (a törvények, szabályok és a valóság egybeesése), ha felborul a rend: betegség illetve disznómia lép fel. Utóbbira említi Durkheim társadalmi patológiáját, amelyben például szaporodnak az öngyilkosságok.

Elster (2011) a racionális döntés és a kiválasztódás mechanizmusának, valamint azok eltérő voltának az orvoslásban és a társadalmi folyamatokban fellelhető hasonlóságát tartja fontos párhuzamnak. „Az orvosok a tünetek egy meghatározott együttesét látva akkor cselekszenek racionálisan, ha az orvosi egyetemen tanultakat alkalmazzák a diagnózisban és a beteg kezelésében. Ha újfajta betegséggel találkoznak, nagyot tévedhetnek. Csalódott betegek könnyen kuruzslókhoz fordulhatnak, akik a gyógymódot többé-kevésbé találmokra választják meg. Egyikük véletlenül ráhibázhat az eredményes gyógymódra. Végül minden beteg ezt a kezelést kapja: vagy elhódítja a piacot, vagy a többiek utánnozzák. A gyógykezelés sikere egyik esetben sem a racionalitásnak köszönhető, hanem a véletlennek és a kiválasztódásnak” (Elster 2011:29). Ezt a mechanizmust a szerző azért fejti ki, mert a gazdasági versenyre is érvényesnek tartja. Ez tulajdonképpen a „próba-szerencse” életben gyakori helyzet kitágítása, de korunkban a tudományos alapokon nyugvó folyamatokban a racionalitás kellene a döntő legyen, arra alapozva, hogy már nagyrészt ismerjük a gazdaság leleplezett-rejtett hatótényezőit.

Kornai János, kiváló közgazdász esszét írt (*A nemzetek egészsége*, 1983) az orvostudomány és a közgazdaságtudomány analógiájáról, amelyben összeveti az orvos kutató és a közgazdász kutató elemző gyakorlatának meglevő vagy talán elvárható hasonlatosságait. Előre bocsátja a különbségeket: az orvostudomány rég létező tudomány, alapvetően természettudomány, tárgyával közvetlen a kapcsolat. Ezután rátér a „közgazdasági patológiára”, amelyben hét fő betegségcsoportot különít el a fejlett országok vonatkozásában, persze az orvosi felosztások itt nem használhatók. A hét csoport a következő: infláció, munkanélküliség, hiány, külföldi adósság növekedése, növekedési zavarok, káros egyenlőtenség, bürokratizálódás. „Az anatómia és fiziológia minden egyes konkrét megállapítása az egészséges szervezet jellegzetes tulajdonságairól azon a premisszán alapul, hogy léteznek egészséges emberek, akiknek nem csupán egyik-másik szerve, hanem egész szervezete egészséges. A közgazdaságtudománynak nem adatott meg, hogy egészség koncepcióját hasonló premisszára s ezzel együtt az egészséges rendszerek empirikus statisztikai megfigyelésére építse. Mivel a történelem mind ez ideig nem teremtett minden szempontból egészséges gazdaságot, a mi tudományunk számára az egészséges csupán hipotetikus kategória... A tökéletesen egészséges gazdaság tehát idealizáció, amely különböző reálisan létező rendszerek önmagában egészséges alrendszereiből rakja össze egy teljes rendszer modelljét... A gazdasági rendszer betegségének tekinthetjük az olyan folyamatokat, amelyek a rendszer sok tagjának közvetve vagy közvetlenül fizikai és lelki szenvedéseket, a társadalom egésze számára gazdasági veszteségeket okoznak...” (Kornai 1983:271-272). A továbbiakban Kornai kifogásolja, hogy amíg az orvosi tanulmányok nagy része – helyesen – a betegségekről szól, addig a közgazdasági szakönyvek alig foglalkoznak a patológiával. Az orvosláshoz hasonlóan itt is át kell gondolni a terápia kívánt hatásai és a mellékhatások viszonyát, egyik betegség radikális kezelése mindenképpen egy másik megjelenését vagy romlását vonhatja maga után, itt is használható a „gyógyszerek közti interakció” orvosiról átértelmezett fogalma (Kornai 1983:287). A kezelés megválasztásánál a betegség jellegét is figyelembe kell venni: öröklött, szerzett, átmeneti, krónikus, van-e rá vagy kiújulására hajlam. Kornai szerint az orvosi gondolkodási típus a közgazdaságban közelebb visz az ottani gond megoldásához: „az értelmes normatív kérdésfeltevés nem az ideálisból indul ki, hanem a betegség realitásából: hogyan kell

egy-egy konkrét betegséget leküzdeni, vagy ha ez lehetetlen, hogyan lehetne legalább lefolyását és következményeit enyhíteni” (Kornai 1983:293).

Hasonló párhuzamot vet fel Szentés Tamás (2011) közgazdász: minden testrészt gyógyítása szükséges ahhoz, hogy a test mint egész egészséges legyen, egészségesként működjen, ez a filozófia elengedhetetlen a gazdaságban is, hiányának hátrányát láttuk a válságkezelésnél. Konkrét megfogalmazásában: „Ha egy élő emberi szervezetben a testrészek valamelyike nem részesül megfelelő vérellátásban, vagyis egyenlőtlen a véráramlás, vagy ha az emberi test növekedésében, fejlődésében egyes testrészek elmaradnak, illetve egyes sejtek daganat formájában aránytalan növekedésnek indulnak, akkor az zavarokat, egyensúlytalanságot okoz az egész szervezet működésében, illetve fejlődésében. Kár és meglepő, hogy a közgazdászok és gazdaságpolitikusok zöme, különösen a neoliberaisok számára ez az analógia figyelmen kívül marad... a fő áramlatok gyengeségei... a holisztikus, történeti és kritikai szemléletmód hiányából fakadnak” (Szentés 2011:192).

Összefoglalásként: számomra úgy tűnik, hogy az ókortól napjainkig több társadalomtudós úgy vélte/véli, hogy a társadalmi szerveződés szerkezete, működése, működési zavarai szemléleti párhuzamba állíthatók az emberi test normális és kóros biológiai folyamataival és az utóbbiak szemléleti megközelítése és megoldásának orvosi stratégiája az előbbieknél rendezésénél gyakran követhető módszer.

Felhasznált szakirodalom

- Arisztotelész 1969 *Politika*. (ford. Szabó Miklós) Gondolat Kiadó, Budapest
- Bacon, Francis 1968 *Esszék avagy tanácsok az okos és erkölcsös életre*. (ford. Julow Viktor) Magyar Helikon, Budapest
- Bangó Jenő 2008 Testmetafora és társadalomfejlődés. In uő.: *Útkeresés a posztmodernben. Ember és társadalom a globalizációban és regionalizációban*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 11-22.
- Bertalanffy, Ludwig von 1969 Az általános rendszerelmélet problémái. In *Rendszerelmélet. Válogatott tanulmányok*. (ford. Józsa Péter), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 25-38.
- Bozsik Valéria 1983 *Emberszabású szervezet*. Szerzői kiadás, Budapest.

- Comte, Auguste 1979 *A pozitív szellem.* (ford. Berényi Gábor), Magyar Helikon, Budapest.
- Elster, Jon 2011 *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban.* Osiris kiadó, Budapest, Kivonat (Helmich Zoltán, Szántó Zoltán).
- Hobbes, Thomas 1970 *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma.* (ford. Vámosi Pál) Magyar Helikon, Budapest.
- Huizinga, Johan 1996 *A holnap árnyékában. Korunk kulturális bajainak diagnózisa.* Windsor kiadó, Budapest.
- Karajz Sándor – Tóth Zoltán 2011 *Komplexitáselmélet a közgazdaságtanban.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. On-line: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0049_14_komplexitaselmélet_a_kozgazdasagtanban/6521/0049_14_komplexitaselmélet_a_kozgazdasagtanban.zip
- Kornai János 1983 A nemzetek egészsége. In uő.: *Ellentmondások és dilemmák.* Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Budapest, 262-302.
- Lafferton Emese 1997 Az ember és társadalom testéről a modern tudományok tükrében. Szakirodalmi áttekintés. *Replika* 8(28), 39-57.
- Lenin, Vlagyimir Iljics 1960 „Baloldaliság” – a kommunizmus gyermekbetegsége. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Livius 1982 *A római nép története a város alapításától.* I. (ford. Kiss Ferencné), Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Machiavelli 2017 *A fejedelem.* (ford. Lutter Éva) Helikon Kiadó, Budapest.
- Morus Tamás 2002 *Utópia.* (ford. Kardos Tibor), Szent István Társulat, Budapest.
- Nagy Éva 2015 A test kultúrákőzi szemlélete. In *Healthy diversity. Orvosantropológiai kézikönyv.* Erasmus program, EU. 102-109.
- Napóleon 2016 *Az uralkodás művészete.* (ford. Takács M. József), Helikon Kiadó, Budapest.
- Ortega y Gasset, José 1983 Gerinctelen Spanyolország. In *Két történelmi esszé.* (ford. Farkas Géza) Európa Könyvkiadó, Budapest, 6-143.
- Platón 1968 *Az állam.* (ford. Jánosy István), Gondolat Kiadó, Budapest.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald 1997 A társadalmi struktúráról. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark szerk. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* Panem kft., Budapest, 419-435.
- Rousseau, Jean-Jacques 1978 A társadalmi szerződésről. Harmadik könyv. (ford. Kis János) In uő. *Értekezések és filozófiai levelek.* Magyar Helikon, Budapest, 521-567.
- Sashalmi Endre 2015 *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben 1300–1800.* Kronosz Kiadó, Pécs.
- Szentes Tamás 2011 A társadalomtudomány a globális válság tükrében. *Társadalomkutatás*, 29 (2):187-201. <https://doi.org/10.1556/Tarskut.29.2011.2.4>
- Széchenyi István 1841 *A' Kelet Népe.* Wigand Károly Fridrik, Pozsony (reprint: Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1985).

Fortepan / Fortepan

HASZNOSÍTHATÓ-E AZ „ÉRTELMEZÉS HATALMA”?

Újabb antropológiai módszerek kutatási eredményeinek hatása vallási kisközösségekre és környezetükre¹

[DOI 10.35402/kek.2020.4.7](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.7)

Absztrakt

Az elmúlt években hazánkban egyre erőteljesebben fogalmazódott meg az a tudománypolitikai elvárás, hogy a tudományos kutatások hogyan hasznosulnak közvetlenül a társadalomban; ez gyakran legitimitási kényszerré válik. Írásomban erre kritikusan reflektálva azt vizsgálom, hogy egy Kárpát-medencei új vallási mozgalom körében végzett vallásantropológiai terepmunkám során (2010–2018) milyen közvetlen és közvetett hatásokat tapasztaltam a csoport, annak társadalmi környezete és írásaim olvasóközönsége körében; szabad-e egyáltalán gyakorlati hatást elvárni az ilyen kutatásoktól. Három esettanulmányban elemzem kutatói jelenlétem hatását és publikációim recepcióját, etikai kérdéseket is érintve. Az elsőben a kutatót csoport tűzönjárás-rítusához való viszonyának változását elemzem, a másodikban a csoport belső tudáskészletéhez való státuszfüggő hozzáférést (küszöbnarratívákat); a harmadikban az angyal szó jelentésváltozását teszem diskurzuselemzés és kognitív szemantikai vizsgálat tárgyává.

Abstract

There is a requirement in the current Hungarian science-policy to express how the research affects the society, especially seeking the positive (direct) impact on the studied social groups. This often results in a compulsory utilitarian argumentation as a legitimization of the contribution to knowledge. I wanted to reflect critically on this phenomenon, analysing the direct and indirect impacts of my anthropological researcher status, the research itself, and the outcomes (scholar works) based on my anthropological fieldwork among a new religious movement in the Carpathian Basin. I study direct and indirect impacts by outlining three case-studies.

¹ Az MTA által szervezett, „A néprajztudomány helyzete és jövője IV.” konferencián 2019. október 8. napján ugyanezzel a címmel tartott előadásom írott változata.

In the first one, I show the group's relation to the fire-walking that was an emblematic evangelization ritual of the group. In the second one, I analyse the status-dependant access to the (esoteric) knowledge of the group (threshold narratives). The third one is a discourse analysis and cognitive semantic study, dealing with the change of meaning of the word *angel* in the group.

A kortárs magyar tudományosság – nem kis részben politikai elvárásoknak engedelmességekben – egyre gyakrabban teszi fel a kérdést: hogyan hasznosul az adott társadalom- vagy kultúrátudományi kutatás a társadalomban és a gyakorlatban. Ilyen kérdésselvetéssel kaptam én is meghívást az MTA által szervezett, 2019. október 8. napján tartott, „A néprajztudomány helyzete és jövője” című tudományos konferenciára is, de válaszként eltért az előzetes elképzelésektől. A miértre a választ ebben az írásomban adom meg. Kutatási eredményeim „hasznosulásának” elemzése előtt három esettanulmány segítségével ismertetem, milyen új vallásantropológiai, vallási néprajzi eszközöket alkalmaztam kutatási módszerként, és ezekből rajzolódik ki – mintegy posztmodern önreflexióként –, hogy kutatásaim és tudományos publikációim milyen változást okoztak a vallási kisközösség és/vagy környezete életében. Általánosságra törekvő kérdésem azonban a következő: lehet-e, és ha igen, milyen jellegű hasznosulást lehet elvárni az új vallási mozgalmakat kutató vallásantropológiai és vallási néprajzi munkáktól?

A Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék hallgatójaként, majd doktoranduszaként 2008 óta végzek tartós résztvevő megfigyelésre, interjúkra és online etnográfia-ára épülő terepmunkát Kárpát-medencei új vallási mozgalmak körében. Ennek során egy újpogány csoportot (a somogyi Karaul táltos köré szerveződő Aranykopjások csoportja), egy, a New Age és az újpogányság között elhelyezhető ökológiai mozgalmat (Bolyafészkek) és egy erdélyi népi próféta („dénés

Próféta”)² által szervezett ökumenikus, karizmatikus keresztény megújulási mozgalmat (a „fények” csoportját) kutattam. Legintenzívebb terepmunkámat az utóbbinál folytattam, írásom is ennek tanulságaira épül. Többhelyszíni terepmunkám során hét és fél éven át (2010 és 2018 között) követtem a csoport szerveződését, eseményeit, tagjaik életvilágát szerte a Kárpát-medencében (és az online térben is).³

A próféta 2008-tól szülőföldjéről, a Székelyföldről kiindulva missziós utazásai során bejárta a környező országokat, és barátokra, támogatókra, tanítványokra talált. Belőlük jött létre 2008 nyaratól az a vallási mozgalom, amelyben a *Szent Lélekkel* betöltekezett tagokat *fényeknek* nevezik. A csoportra ez a karizmatikus cél a legjellemzőbb.⁴ A csoport létszáma kutatásom időszaka alatt 100 és 200 fő között változott, legtöbben közülük a Vajdaságban élnek. Békés, boldog életre törekednek – ehhez a Biblia (pontosabban: csak az Újszövetség) alapos ismerete mellett a „személyes Szent Lélek” és a próféta iránymutatásait hívják segítségül. Legtöbbjük katolikus, de vannak köztük reformátusok, és néhány unitárius is – az ökumenikus jelleg miatt mindenki megtartja kötődését saját lokális gyülekezetéhez. Otthonosságérzetet és szeretetet nyújtó közösségre, az eredeti (fundamentális) kereszténységhez visszatérő világképre vágyó útkeresésük kétségtelenül rokonítható sok, a kereszténységen belüli és kívüli vallási és nem vallási mozgalom céljaival.

Terepmunkám során a csoportdiskurzus részese lettem. Elöttem változott meg néhány tag

viszonyulása és tudáskészlete (néha radikálisan), sokuk el is hagyta a csoportot. Feltárult előttem egy dinamikus folyamat, ahogyan a résztvevők által a csoport megalkotja (és újraalkotja) önmagát. Néhány narratívum és fogalom a szemem láttára kapott új jelentéseket és sajátos funkciókat. A Biblia értelmezésében és a próféta tanításainak fogadtatásában is gyakran eltértek álláspontjaik. Az egyes tagok értékviszonyulását, tudását, életvilágaik sokszínűségét tartós terepmunka nélkül nem tárhattam volna fel. A viszonylag kis csoportlétszám miatt minden tagot és résztvevőt többé-kevésbé személyesen megismertem, egyéni életvilágukat és csoporton belüli aktivitásukat egyaránt (az online és offline térben is). Vallási csoportot kutattam, miközben egyéneket láttam, akiknek részben hasonló, másrészt nagyon eltérő tudáskészlete, érzései, emlékei vannak. Egyre nehezebbnek tűnt a csoportról általánosságokat megfogalmaznom: rájöttem, hogy hiába próbálnék a csoportot szakterminusokkal leírni, hiába próbálnám kategóriákba sorolni a tagokat és magát a mozgalmat, ezekbe a résztvevők csak bizonyos része, és csupán bizonyos fokig lenne besorolható, továbbá nem sokat tudnánk meg arról, hogyan élnek, miként alkotják meg valóságképüket.

A gyűjtött anyag (tereplaplóim, jegyzet-im, archivált online tartalmak, hang-, kép- és videófelvetelek stb.) előttem tornyosuló adatokból, pillanatképekből állt. Legfeljebb a változások egymásutániságában ad ki egy valamelyest árnyaltabb, dinamikus képet. A diskurzus és az általa létrejövő-alakuló kognitív valóságkonstrukció per definitionem időbeliségében és az érzékelés egyéni mintázataiban létezik.⁵ A csoport tagjai ezek mentén alakítják ki megélt, vernakuláris (saját, helyi) vallásosságukat, és egyedi képüket a csoportról – elhelyezve benne magukat, kialakítva saját identitásukat is. A csoport léte az összekapcsolódó egyéni tudásokból (adatok, normák, narratívák, emlékek) és érzésekből (attitűdökből, változó viszonyulásokból) vezethető le. Kutatási anyagom értelmezéshez a hálózatelmélet, a diskurzuselemzés, a hermeneutika, a kognitív szemantika eredményeinek

2 A csoport émikus írásmódját követem. Péter Dénes, aki 1951-ben Homoródkarácsonyfalván született, és beszámol róla, hogy mielőtt egyik, a mennyországba tett utazása során 2008. január 6. napján megkapta a próféta elhívását, 22 éven át tanította a Szent Lélek (ez is a csoport írásmódja). Lélekutazásairól és látomásairól a középkori látomásirodalommal összevethető képgazdagsággal számol be (részletesebben ld. Csáji 2015, 2019a).

3 PhD dolgozatomat is e csoportról írtam „A fények prófétája (Egy Kárpát-medencei új vallási mozgalom valóság- és kultúrákonstrukciós folyamatainak vizsgálata)” címmel.

4 A fények különböző karizmákat kaphatnak, amelyek közül a leggyakoribb a gyógyítás, az evangelizáció, az áldásadás és a lelki vezetés képessége, de sokuk végez „halottkísérést” (a túlvilágra átjutni nem képes elhunytaknak), és néhányan bizonyos szintű jövőbe látási képességek birtokába is jutnak. A pünkösdi ébredési mozgalmaktól eltérően a karizmák közül itt hiányzik a glossolália (nyelveken szólás), továbbá a csoport praxisában nem szerepel az extázis és az ördögűzés sem (vö. Hollenweger 1997; Kleinhempel 2003).

5 Bár Michel Foucault diskurzuseleméletét alkalmaztam (1998, 2000, 2001), ennek egyik alapfeltevésére (a diskurzív valóságkonstrukcióra) már 1536-ban ráértett Pesti Mizsér Gábor is, amikor Újszövetség-fordításának előszavában az alábbiakat írta: „...rendszerint olyanok vagyunk, amilyenek napi beszélgetéseink” (1536, 3). Egyszerre vagyunk a kommunikatív valóságkonstrukción alanyai és alakított „tárgyai”, ahogy Clifford Geertz fogalmazott: „az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat” (2001:196).

felhasználásával az antropológia számára alkalmazható új, pragmatikus módszer kidolgozásába kezdtem. Újra kellett fogalmaznom kutatói kérdésemet is: nem arra voltam immár kíváncsi, hogy *milyen* az általam kutatott csoport, hanem arra, hogy *mi történik* a csoport résztvevőinek *kognitív világában*, *hogyan alkotják meg kommunikációjuk során a valóságot*.

1. A parázsonjárás rítusának tündöklése és bukása

Kutatásom első szakaszában (2010–2012) még meglehetősen statikus kép rajzolódott ki előttem. A próféta személyéről, a csoport vallási alkalmairól, a tagok lokális környezetében a csoport megítéléséről írt első átfogó elemzésemet (Csáji 2013) kérésükre eljuttattam nem csupán a prófétahoz, hanem a próféta szülőfalujában élő főbb adatközlőimhez is. Ebben többek között azt elemeztem, hogy a csoportban megismert egyes narratívumok, vallási előírások milyen szokatlanok a kívülállók számára, és még a csoporttagok is idegenkedve fogadnak néhány beszámolót a próféta (Szent Lélek vezetésével történt) bolygóközi, vagy épp a pokolba tett utazásáról. Elemeztem azt is, hogy a csoport egyik vallási rítusa, az evangelizációs céllal szerte a Kárpát-medencében megrendezett tűzönjárás (parázson járás) megítélése korántsem egységes a csoporton belül, de a kívülállók részéről sem. Ezt az evangelizációs technikát a csoport 2010-ben kezdte meg (előtte csak egy-két tag ismerte), és már 2011-ben a csoport emblematikus gyakorlatává vált.

Elemzésemet a próféta nagyon alaposan át-tanulmányozta, és a csoport akkori legfontosabb közösségi eseményén, a 2013-as pünkösti zárandoklaton váratlan bejelentést tett. A csoport négy napon át gyalogolt a Kis-Homoród völgyéből, Homoródkarácsonyfalváról Csíksomlyóra, majd vissza, amikor az út végén a próféta közölte, hogy a Szent Lélek „leállította” a tűzönjárás gyakorlatát, a következő szavakkal: *„Erős próféciát kaptam. Röviden úgy mondanám, a mennyeiek a tűzön járást a továbbiakban leállították. Meg a fénytárgyakkal történő csodatételt es. Nem mintha ezek valami rossz dolgok volnának. Csak a továbbiakban nem e felé irányít minket a Szent Lélek”*. A váratlan bejelentést a csoport jelenlévő tagjai csodálkozva fogadták, hiszen néhányan már elkezdték szervezni a következő parázson járást, a zárandoklat záróeseményeként. Természetesen nem csupán a publikációmnak

tulajdonítom ezt a hirtelen változást, hiszen a próféta már korábban felismerte, hogy néhány csoporttag tüntetőleg távol maradt még a közelükben megrendezett tűzönjárásoktól is, és voltak, akik kifejezetten hangot adtak ellenérzésüknek (főleg egymás között, aminek híre eljutott a prófétahoz). Másrészt ezek az evangelizációs alkalmak a kívülállók körében sem arattak osztatlan sikert, nem váltották be azt a várákozást, hogy a csoport létszáma ezzel jelentősen megnövelhetik. Bár sokak számára a parázsonjárás meggyőző demonstrációja volt a hit erejének, és egyfajta csodaként értelmezték, de csak nagyon kevesen váltak közülük a csoport aktív tagjaivá. Tehát írásom inkább feltette az i-re a pontot, vagy néhányak számára megkönnyítette a felismerést, hogy ez a gyakorlat inkább megosztó, mintsem sikeres evangelizációs eszköz.

Azt tapasztaltam, hogy 2011 és 2013 között az eleinte alig ismert rítus ismerete gyorsan terjedt a tagok között, majd 2012-ben a sok közös élmény és a külvilág reakcióinak tapasztalata alapján egyre többen kezdték kritikusan szemlélni ezt a gyakorlatot. Az évek alatt általam gyűjtött anyag diskurzuselemzése során jól nyomon követhetővé vált számomra, hogy a tűzönjárás-narratívum beszédszekvenciája (a beszédesemények gyakorisága) hogyan változott, és az is, hogy mennyire érdekelte a tagokat a kívülállók véleménye. Az első szakasz (2010–2012) magas szekvencia mellett belső fókusz (egymásra figyelés) tendenciáját 2012–2013-ra felváltotta a magas szekvencia mellett a külső fókusz (külvilágra figyelés). Ez vitába torkollott (2013–2014), és utána a beszédszekvencia visszaesett (2015). Ekkor a fókusz ismét a csoporton belülré helyeződött, a saját élmények, emlékek újramesélése, narratív emlékezteté válása során, ami kis mértékben ugyan, de megemelte a tűzönjárás-narratívum beszédszekvenciáját, a csoportemlékezet pozitív részeként őrizte meg a tűzönjárást, mint a csoport „hőskorának” egyik elemét. A látszólag a csoport egyik legemblematisabb, mintegy közös reprezentációként és evangelizációs stratégiaként jelentkező tűzönjárás gyakorlatának bonyolult háttérfolyamatait tudtam feltárni az antropológiai diskurzuselemzéssel. Kirajzolódott előttem, ahogy a csoporton belül kisebb, főleg lokális beszélőközösségek (Hymes 1974), értelmező közösségek (Fish 1980) alakultak, ahol saját értelmezések formálódtak. Egyes értelmezések „cirkuszi mutatványnak” tekintették a rítust, de főleg a próféta azon demonstrációját, amikor fém tárgyakat helyezett kezére, arcára (pl. pénzből a homlokán keresztet rakott ki), melyek nem estek le

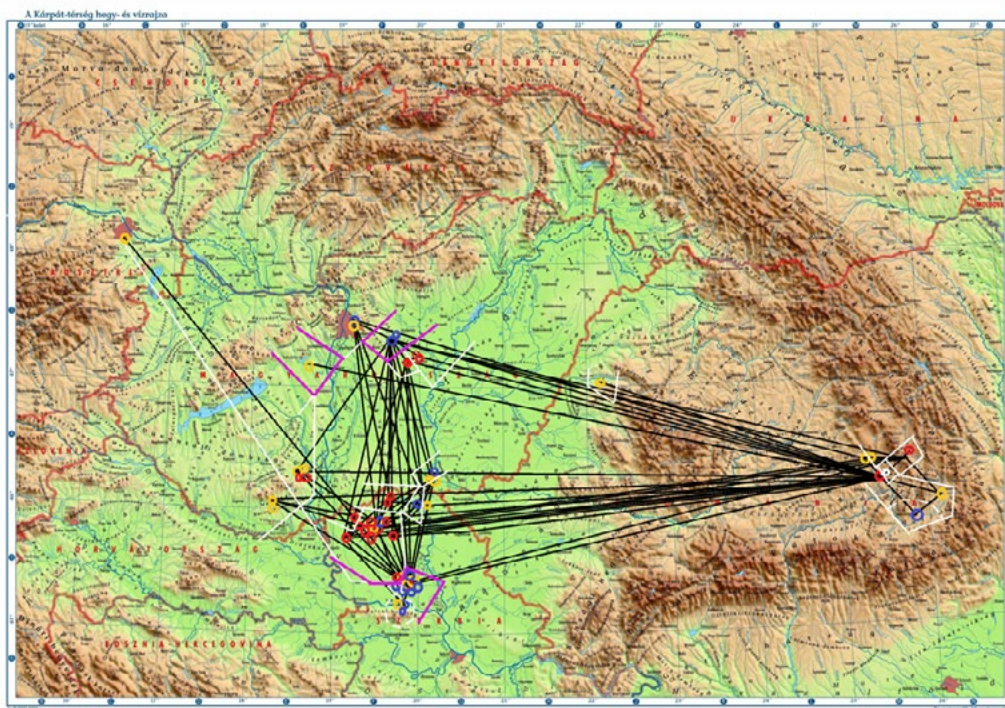
a bőréről. A többség azonban továbbra is pozitívan viszonyult a szokáshoz. Néhányan egyszerűen távol maradtak az ilyen alkalmaktól, amit mások féltékenységnek/félelemnek, nehezen érthető passzivitásnak tekintettek, amiben a távolmaradók hitének gyengeségét, bizonytalanságát látták.

Egy későbbi publikációmban a hálózatelemzés segítségével 2010 és 2013 között féléves időszakokban ábrázolva, külön-külön térképre vitt hálózati ábrákban mutattam be azt a változási folyamatot, ahogyan a tűzönjárás ismerete elterjedt a csoportban, majd a hozzá való viszonyulást fehér, sárga, kék és piros körökkel jeleztem az egyes csoporttagok alapegységeit ábrázolva (Csáji 2019b). Ezek közül az egyik hálózati ábrát láthatjuk az 1. képen, történetesen a 2013 tavaszáról készült „pillanatképet”. A fehér kör azt a szűk lokális kört (családot) jelzi, akinek még ekkor sem volt közvetlen tapasztalata erről a szokásról, a sárga körök jelzik azokat az egyéneket, családokat, akikről nem tudtam megállapítani viszonyulásokat, főleg amiatt, mert passzívak maradtak. Pirossal ábrázoltam azokat, akik egyértelműen kinyilvánították pozitív attitűdjüket a tűzönjárással kapcsolatban, míg kézzel azokat, akik egyértelműen negatívan viszonyultak hozzá. 2010 és 2013 között minden egyes ábrázolt időszak hozott változást

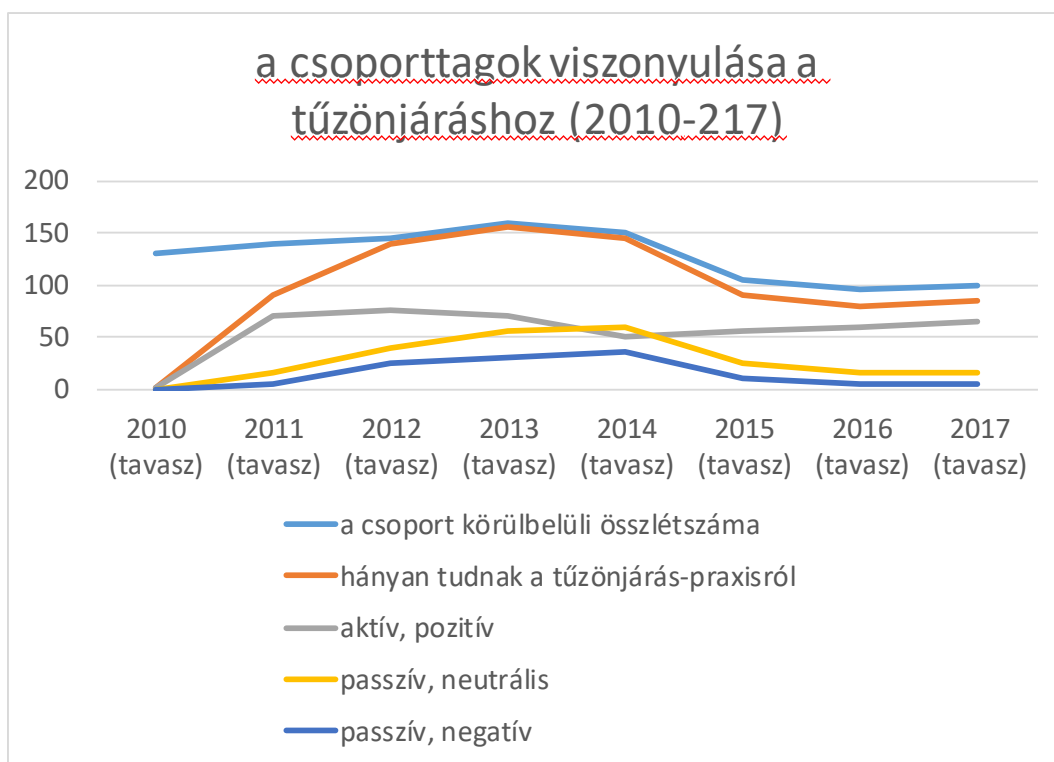
az előzőhöz képest, így mint a filmkockák rajzolják ki a „pillanatképek” sorozatából azt a dinamikus folyamatot, amit nyomon követtem.

Az 1. képen látható hálózati ábra a csoportot mint skálafüggetlen hálózatot mutatja, továbbá a csoporton belüli ún. *hub*-ok (klikkek) kialakulását (Barabási et al. 1999). A teljes hálózat klaszterezettsége nő, a fokok közötti átlagos távolság csökken ugyan, de a csoporton belüli kommunikáció legalább néhány fontos kérdésben alcsoportokra tevődik át, magyarul a ki kivel és miről beszél kérdésre témánként eltérő hálózati struktúrát ábrázolhatnánk (vö. Wallmann 1986; Castells 2005). Ez a kisvilág-tulajdonságon belül is a hálózat széteséséhez vezethet – ezt láthatjuk az 1. képen a töredezettség vastagabb, lila törésvonalain belül – ez utóbbi azokat a tagokat, családokat jelzi, akik kiléptek a csoportból (vö. Albert – Barabási 2002).

Ezt egyúttal grafikonon is ábrázoltam, ahol jól láthatók a változás fő trendjei, és az is, ahogyan éppen a tűzönjárással kapcsolatos viták kibontakozása után a csoporttagság visszaesik (egyes csoportrészek és egyének elhagyták a prófétát). Ez látható a 2. képen.

1. kép: a „tűzönjáráshoz” való viszonyulás változásának egyik szakasza: 2013 pünkösdjének időszaka; és az értelmező közösségek (alcsoportok) kialakulása a „fények” tagjai körében

2. kép: A csoporttagság ismerete a csoport tűzönjárás-praxisáról és ennek megítélése (+/-/0)

A próféta szándéka egyértelmű volt a megszűntetéssel kapcsolatban: elejét kívánta venni a csoport megosztottságának, és megelőzni egyes tagok eltávolodását, kilépését, továbbá a csoport kívülálló felé mutatott arculatát kevésbé megosztóvá tenni. Azzal azonban, hogy a próféta a 2013-as pünkösdi zárandoklaton bejelentette a tűzönjárások beszüntetését, egyúttal demonstrálta saját szakrális hatalmát, döntéshozatali hatáskörét a csoport felett. Így maga a beszüntetési aktus, és nem csupán annak ténye is jelentőséggel bírt a csoporton belül. A döntés hatására azok a tagok sem szerveztek több tűzönjárást, akik ezt önállóan, a prófétától függetlenül is megtették az előző két évben.

Kutatásom egyik izgalmas eredménye az volt, hogy még 2010–2012 között sem volt egyöntetű a csoporton belül a tűzön (parázon) járás megítélése, és egyre több hangot adtak ellenérzéseiknek is, de ők a tartós terepmunka, a résztvevő megfigyelés és diskurzuselemzés nélkül „nem látszottak” volna a kutatás számára. Az tehát, ami első ránézésre emblemikusnak, általánosan elfogadottnak és közös reprezentatív stratégiának tűnik, valójában a vallási csoport későbbi szakadását előkészítő egyik fontos ok volt azért, mert elvált egymástól a nyilvános (a csoporton belüli mainstream, a vezető által

is preferált) és a nem nyilvános (kisebb csoportrészekben belül és a csoporton kívüliekkel megbeszélte) diskurzus,⁶ ami által a csoport diskurzustere – zömmel lokális diskurzusok mentén – feltöredezett. A törésvonalakon belül olyan ad hoc értelmező közösségek alakultak ki, amelyekben nagyon eltérő olvasatok és viszonyulások jelentek meg. Végző soron a csoport meghasonlott (e témában a diszkurzív valóságkonstrukció darabjaira hullott), ami visszahatott a tűzönjáráson kívüli beszédtemák változásaira is (szektásság-vád megítélése, a próféta csoporton belüli legitimitációja stb.).

Csak kevés tagnál tapasztaltam radikális változást a tűzönjárás megítélésében 2010 és 2013 között,

⁶ Az általam alkalmazott Foucault-i diskurzuselmélet szerint a diskurzus nem az egyedi beszélgetés vagy írásmű, hanem *megszámíthatatlanul sok kommunikációs aktusból álló időbeli szövedék (sorozat, szóródás), ami valóságélményeket (tudást és valóságkonstrukciókat) hoz létre – tehát valóságészlelésre és -alkotásra irányuló nyelvi praxis. Nem valami, hanem valamik sorozata: közléseké és jelzéseké, amelyek számos beszédesemény során keletkeznek* (vö. Foucault 1998, 2000, 2001). E beszédesemények által konstituálódik tudásunk: a narratívákból, adatokból, érzésekből és értékviszonyulásokból álló *regiszter*. Nem az objektív valóság leképzése ez, hanem valóságalkotás és -újraalkotás (vö. van Dijk 1985, 1997).

mégis ez a viszonylag csekély, mintegy 15-20%-osra növekvő elutasítottság-arány elég volt a csoporton belüli külön értelmezések megindulásához. Másoknál azt tapasztaltam, hogy nem a saját véleményük változott meg (bár kisebb változások megfigyelhetők voltak sokaknál), hanem az egymásra rétegződő élmények, pozitív és negatív visszacsatolások okozták azt a felismerést, hogy a tűzönjárás a csoport egyik megosztó, destruktív rítusává vált 2012 végére. A tűzönjárás megítélése ettől még pozitív maradt a többség számára. A tűzönjárás „emblematiszta váláshoz” és eltűnéséhez is elegendő volt a tagság töredékének aktív közreműködése. Ez óvatosságra int minket azzal kapcsolatban, hogy egy-egy jelenség vagy radikális változás mögött mennyiben feltételezhetünk (kutatóként, kívülállóként) egységes, vagy akár többségi csoportviszonyulást. A mégoly jellegzetesnek és látszólag közösnek feltételezett narratívák, szokások, döntések, értékviszonyulások mögött is bonyolult háttér folyamatok húzódnak meg, aminek feltárására az antropológiai diskurzus-elemzés alkalmas eszköz lehet.

2. Küszöbnarratívák – a tudáshoz való hozzáférés fokozatossága

Azt követően, hogy az első róluk szóló publikációt (Csáji 2013) a próféta és a csoport megismerete, egy másik jelentős változás is történt: felerősödött az általam „küszöbnarratívák rendszerének” elnevezett narratív hozzáférési fokozatosság normává válása.

Kutatásom első évében még a kívülállók is viszonylag hamar és könnyen hozzáfértek bármilyen adathoz, narratívához, ami a csoporton belüli narratívakészletet nyíltta, a csoport normáit egyöntetűvé tette. Ez azt jelenti, hogy amikor egy érdeklődő találkozott a prófétaival vagy valamelyik tanítványával, a beszélgetés során szinte bármely téma szóba jöhetett, sőt, néha egymásra licitálva említették meg a legkülönösebbnek ható lélekutazásokat is: a próféta galaktikus utazását az ufók lakta bolygóra, a mennyországba és pokolba, illetve az angyalok „valódi” formájáról szóló (ld. 3. kép), vagy épp a próféta reinkarnációra vonatkozó elképzelését, a lelkek mennybéli megtisztulásának és újjászületésének beszámolóját.

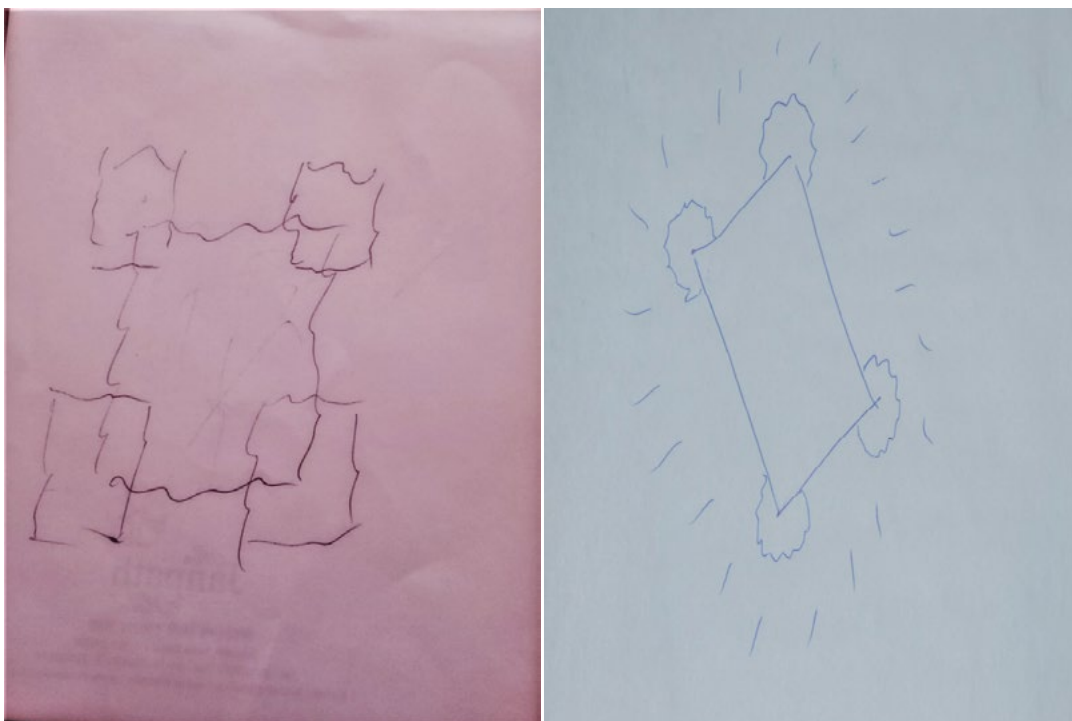
Ez egyrészt azt eredményezte, hogy a kívülállók – és kutatóként én magam is – először a különösré, a szokásostól nagyon eltérőre figyeltek fel. Emiatt sokkal többen ijedtek meg ezektől a túl újszerű,

egzotikus tanításoktól, történetektől, szabályoktól, mint később, amikor a küszöbnarratívák rendszere érvényesült. Másrészt pedig gyakrabban merültek fel azok a témák, amelyek még a csoporton belüli tagságot is megosztották: ilyen volt például a galaktikus utazás, és az űrlények bolygóján tett látogatás és a reinkarnációtan.

A csoporthoz eljuttatott 2013-as publikációmban kiemelttem azokat az anomáliákat, amelyek egyes „nagyon sajátos” narratívum, elbeszélés, szabály okoz a kívülállókban vagy a még nem „fény státuszú” csoporttagokban. A próféta és a tanítványai lokális környezetében végzett terepmunkám során úgy találtam, hogy a helyi társadalmi környezetük is elsősorban ezekre az elbeszélésekre reagál neurotikusán, sőt, ezek alapján ítélik meg magát a csoportot.

A 2013-as hosszú elemzésem során kifejtettem az extrémítással és a különleges elképzelések csoporton belül megszokottá válásával kapcsolatos eredményeimet. A társadalmi kontextust és a csoporton kívüli fogadtatások skáláját is felvázolva úgy találtam, hogy éppen a legemblematisztabbnak vélt narratívák, szabályok a leginkább megosztók. A tagok is érezték, hogy egyes témák kevésbé „hatásosak” a kívülállók felé, ahogy ők fogalmaztak: „rázósabbak”. Egyre többen voltak közülük már 2011–2013-ban, akik figyelni kezdtek arra, hogy ne ijesszék meg a kívülállókat; akkor meséljenek el egy „nagyon különös” lélekutazást vagy csoporton belüli szabályt nekik, ha már úgy érezték, fel van készülve rá az újonnan érkezett. Nem kimondott törekvésként, csak afféle disztinváló képességként indult meg annak a fokozatiságnak kiépülése, amit a próféta később (2015) már sokkal határozottabban fejtett ki számomra: „*Tudnom kell, hogy kinek mit szabad elmondanom. Ha azonnal súlyos dolgokat tudna meg, azt meg sem értené! Nem lehet azonnal bárkinek bármit mondani. Fokozatosan kell [elmondani]. Nem akarom, hogy elforduljanak, bolondnak nézzenek*”. E felismerésében a legtöbb tanítványa is osztozott, és egyre tudatosabban tartották magukat ahhoz, hogy vannak rejtettebb, túlságosan sajátos témák, szabályok, tanítások, és vannak olyanok, amelyeket már viszonylag hamar meg lehet osztani kívülállókkal, vagy legalábbis azokkal, akik kimutatták érdeklődésüket.

Évek alatt alakult ki az lépcsőzetesség, hogy egyes narratívákat, szabályokat, ismereteket már a kívülállók, érdeklődők is megismerhetnek, míg mások csak azok számára válhatnak ismertté, akik

3. kép: dénes Prófeta saját kezű angyalábrázolása balra (2016), és egyik tanítványáé (2014)

kinyilvánították fogékonyságukat a csoport iránt (ők lehetnek keresők, érdeklődők, támogatók). Amikor pedig valaki kinyilvánította, hogy a próféta segítségével kívánja – ismét émikus kifejezést használva – „megkapni a Szent Lelket” (betölteni vele), az ehhez vezető úton a próféta és a belső kör egyre több új információval látja el („kérővé” vagy „Szent Lelket kérővé” válik a csoport szóhasználatában). Végül soron pedig azok a tanítványok, akik a próféta iránymutatásai szerint a tanulási út végén ünnepélyes esküvel megerősített közvetlen, bensőséges kapcsolatra léptek a Szent Lélekkel (őket nevezik „fényeknek”), megtudhatják, hogy mindenkinek más-más „segítő” Szent Lelke van (a prófétának immár a második), és az új vallási mozgalom legrejtettebb titkaihoz is hozzáférhetnek.

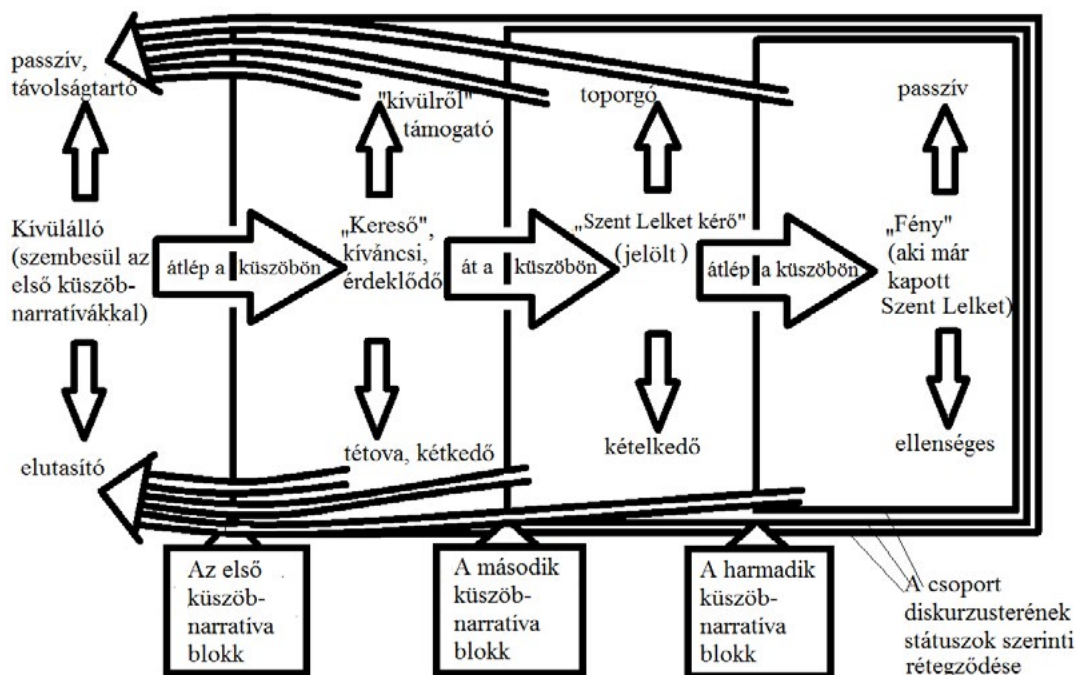
A beavatási folyamatot végigjáró személy számára elérhető információ-egységeket neveztem el *küszöbnarratíváknak*⁷ – olyan küszöböket képeznek ugyanis, amelyek a legtöbb embert kívül tartják, de ha valaki megismerésük után (vagy ellenére) tovább

7 A narratívum szót a legtágabb értelemben használom, és mindazon fogalmakat, ismereteket, szabályokat ide sorolom, amelyekhez a résztvevők történeteket, élményeket, emlékeket kapcsolnak, mesélni tudnak róluk, tehát sajátos tudásregisztert alkotnak (vö. Imbert 2006).

lép, egyre belsőbb csoporttagságot nyer el (Csáji 2018). A folyamat bármely szakaszában megvan a passzív válság, eltávolodás, kilépés lehetősége. Ezt a folyamatot ábrázolom a 4. képen.

A Foucault által még alig tagolt feltételezett diskurzuszmező (Foucault 2000)⁸ a tudáshoz való hozzáférés és a tudás alakítása során sajátos belső struktúrákat hoz létre. Harrison White és Ann Mische szerint „a társadalmi hálózatok kötőanyaga a diskurzus” (White – Mische 1998:695). A Foucault törekvését a hálózatelméleti kutatásokkal ötvözni kívánó Harrison White rámutatott, hogy a társadalmi hálózatok és a diskurzusok egymást feltételezik (White 1995:1038). A diskurzus létrehozza saját tagolódását, közegeit és végül soron a maga által létrehozott hálózatban valósul meg (White – Mische 1998:717). A társadalmi struktúrák (hálózatok) jelentéskonstrukciós folyamatok során keletkeznek, amelyek egyben gyorsabban vagy lassabban változó keretei (terepi és korlátai) is a diskurzusnak. A *diskurzuszmező* tehát a hálózatiság révén tagolódik, a *lehetőségfeltételek* érvényességi területek (*domain*-ek)

8 Ez a kutatásainak tárgyából következők: longue durée folyamatokat vizsgál, európai, sőt, globális léptékben; felülnézeti perspektívájából következően a törésvonalak és lokális változatok alig rajzolódnak ki a szeme előtt.

4. kép: a küszöbnarratívák modellje: az ismeretekhez való hozzáférés fokozatai, a továbblépés szakaszai és a lehetséges visszafordulások (eltávolodás) vázlatos folyamata

szerint változók. White a *network domain* kifejezéssel arra utal, hogy a társadalmi hálózatok valóságkonstrukcióinak diszkurzív érvényessége térben, pontosabban személyi körben behatárolható (White 1995). A társadalom tehát *netdom* (azaz hálózatos hálózata), *strukturált diszkurzív mintázat*.

A küszöbnarratívák is ilyen diszkurzív mintázatot, tagolást jelentenek. Általuk nem egy, hanem több lépcsőben szelektál a csoport a vele kapcsolatba kerülő személyek között, fokozatosságot érvényesít a taggá válás útján. E nélkül bizonyosan többen elfordultak volna azok közül is, akik megjárták ezt az utat. A szelekció miatt az adott (egyre rejtettebb) diskurzusterbe már eleve egy fogékony személyi kör kerül be. A még többféle, nem túlságosan hasonló tudásregisztereket és értékpreferenciákat tartalmazó legtágabb körbe⁹ sem enged be bárkit, csak azt, akiben a minimálisan elvárt fogékonyság megvan. Az lépi át az első küszöböt és érdeklődik tovább (az kezd beleszokni a csoporton belüli diskurzusterbe), akinek vernakuláris vallásában bizonyos hiányérzet van: a) szüksége van az egyházakban, gyülekezetben általa megtapasztaltnál (vagy véltnél) bensőségebb élményre, de ezen túlmenően b) el

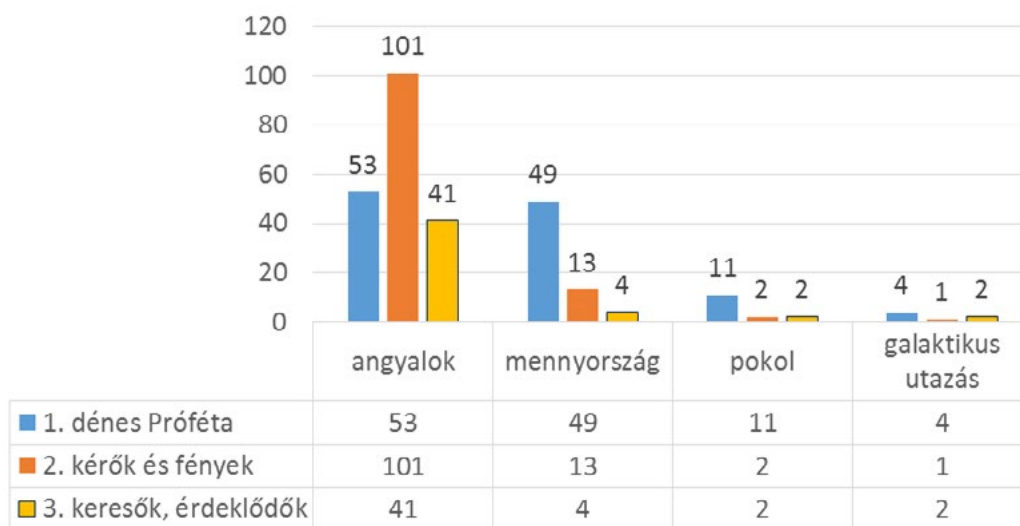
tud képzelni közvetlen isteni irányítást mint intenzív, közvetlen személyes kapcsolatot Isten és az egyén között a kortárs valóságban, és c) lehetségesnek tartja, hogy a mai világunkban is létezhet az Isten által irányított próféta, aki segítségére lehet az Istennel fennálló bensőséges kapcsolat kialakításában. Ezenkívül a küszöbnarratívák tagolják is a csoport diskurzusterét, olyan státuszokat hozva létre, ahol a tudásokhoz, narratívákhoz, adatokhoz való hozzáférés mintegy koncentrikus körökben épül fel. Van út kifelé is, amit a viszonylag nagy fluktuáció is jól mutat. Ha nem lehetne könnyen kilépni, nem is igazán lenne jelentősége e fokozatosságnak, hiszen éppen a döntési szabadság az,¹⁰ aminek tudata az érdeklődőknek bizonyos biztonságerzetet ad: bármikor kiléphetnek, bármikor passzívvá válhatnak (igaz, az egyre belsőbb terekben ez egyre kínosabb.) Ahhoz, hogy egyáltalán kialakuljon a közös tudáskészlet (a csoporton belüli közös nevező), a viszonylag egységes értékpreferenciával, narratív készlettel rendelkező személyi kör, ami egy tartósabb vallási jellegű értelmező közösség alapvető kelléke, többszörös szelekció szükséges. Csak a

9 Ahova az érdeklődők, kíváncsiskodók, de még a támogatók is beletartoznak a jelöltek (kérők) és a fények mellett.

10 A döntési szabadság szerepét hangsúlyozza Robert Glenn Howard is az interneten szerveződő keresztény fundamentalizmussal kapcsolatban is (Howard 2011:6, 172).

Elbeszélő szerinti megoszlás (2010-2016)

5. kép: Négy narratívumcsoport előfordulásának gyakorisága az elbeszélők státusza alapján 2010–2016 között

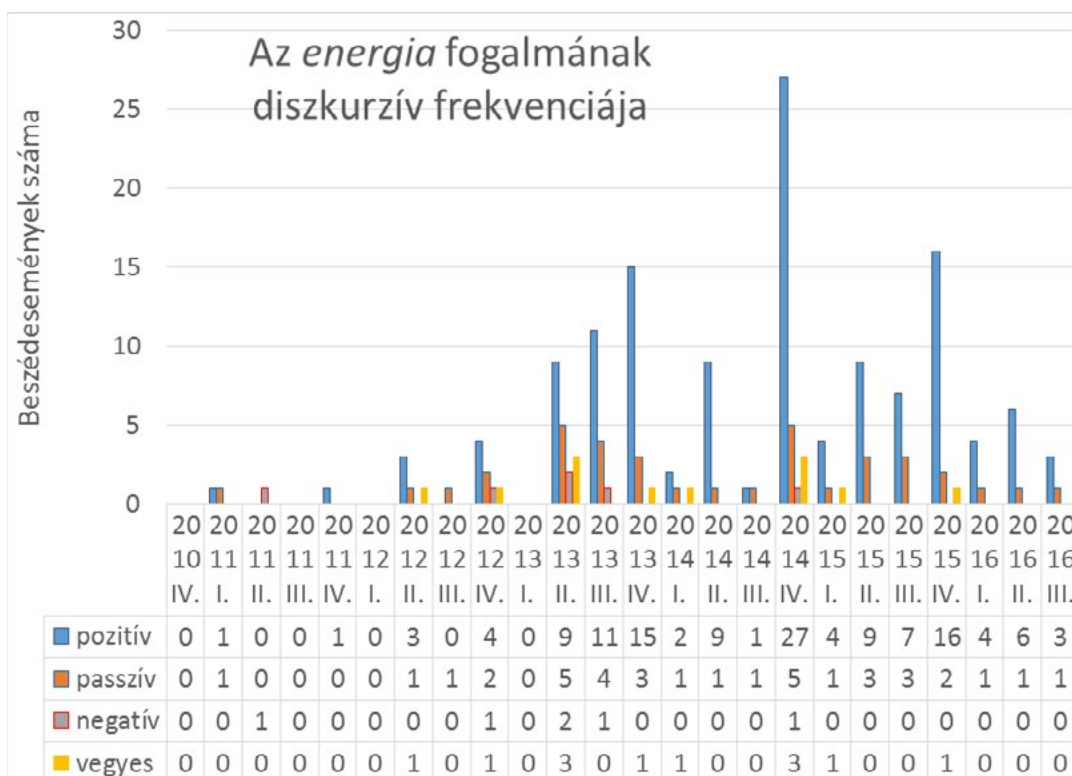
már valóban felkészült, a szükséges tudásregiszterrel bíró és „kipróbált” személy válhat az egyre belsőbb diskurzustér szereplőjévé, férhet hozzá a belsőbb, ezoterikus tudásrétegekhez. Végül pedig ez nyújtja meg időben a beavatás folyamatát, aminek hatására kialakul bizonyos átfedés a tudáskészletben. Ehhez ugyanis idő kell, a megismerés nem megy „azonnal”. A már többször hallott narratívák ismerőssé válnak, a bevésődés (néhány kirívó példától eltekintve) nem egyszeri hallásra történik. Ehhez sok pozitív visszajelzés, közös élmény, érzelmi viszony és többszöri ismétlés szükséges általában. Ennek során válnak közös tudáskészletté (regiszterré). E közös tudáskészlet és hasonló értékpreferenciák nélkül a csoportot szétfeszítenék a rendkívül eltérő egyéni diskurzushorizontokban élő, különböző életvilágokból érkező, és ezáltal eléggé különböző személyiségek.

A küszöbnarratívához hasonló struktúrát az általam kutatott másik két csoport körében – a somogyi Karaul táltos által szervezett Aranykopjások, és az ökotudatos életmódmozgalmak, a New Age és az újpogányság elemeit is hordozó Bolyafészek esetében – nem tapasztaltam. Az ottani helyzet inkább a fények csoportjának 2008–2011 közötti állapotához volt hasonló. Azok számára, akik a küszöbnarratívák kiépülése (2011–2015) előtt ismerték meg a prófétát, kerültek kapcsolatba a csoporttal, sokkal nehezebb volt megszokni a hozzáférési fokozatosság

kívánalmát.¹¹ A próféta szomszédai, családja, szülőfalujának lakói korábban belehallgattak a küszöbnarratívák alapján belsőbb információba, ezért gyakran épp ezekkel érvelnek, amikor vitatkoznak a csoporttagokkal, így az érdeklődő néha olyan helyzetbe kerül, hogy átugorja a küszöböket, ha velük beszél.

A rendelkezésemre álló terepnaplók, hang- és videófelvételek elemzése során megpróbáltam számszerűsíteni is egyes – általam fontosnak tartott – témák felmerülésének gyakoriságát és a rájuk adott reakciókat a csoporton belül. Nem csupán a szó szűkebb értelmében vett beszédeseményeket és szövegeket elemeztem, hanem a gesztusokat, a magatartásformákat, pozitív-negatív viszonyulásokat és természetesen a passzivitást, a csöndek különböző formáinak szerepét is. Ennek során kirajzolódott előttem, hogy melyek azok a témák, amelyeket a csoporttagság bizonyos része hallgatással vesz körül, elfordul tőle (így lassan kikopik a csoportdiskurzusból), vagy alig említ. Figyelmem nem az egzotikusra, hanem a relevánsra, a megszokottára irányult. Az 5. képen például néhány, általam korábban emblematikusnak tartott témát elemeztem annak alapján, hogy az adott kutatási szakaszban mely státuszú csoporttagok hányszor hozták ezeket szóba (vagy utaltak rá más módon).

¹¹ Számukra ez az új szokás megmaradt a „rázósabb témák hanyagolásának”.

6. kép: Az energia fogalmának megjelenése a csoport beszédeseményein, és a fogalomhasználat érték-konnotációja (összesítés 2010. IV. negyedévtől 2016. IV. negyedévig)

A diskurzuselemzés segítségével nemcsak azt tudtam számszerűsíteni, hogy az adott fogalmak (és a hozzájuk kapcsolódó elbeszélések), narratívák hányszor fordulnak elő, hanem azt is, hogy egyes időszakokra felbontva az adott időegységen belül milyen reakciókat váltottak ki a csoporton belül. Az említés maga, vagy a jelenlévők reakciója alapján az egyetértés, a gondolatok továbbfűzése (tehát, amikor pozitív visszacsatolást tapasztaltam), vagy hallgatás, csönd, illetve olyan passzív reakciók, amik legalábbis bizonytalan értékítéletről vagy fenntartásokról tanúskodtak, egyes esetekben pedig maga az említés volt negatív konnotációjú, vagy vitát, elutasítást eredményező (negatív reakció).¹² A 6. képen egy táblázatba foglaltam össze a csoportban egyre

¹² Terjedelmi okokból nem tudom részletezni a számszerűsítés nehézségeit, amelyek az érzelmi reakciók „mérésének” pontatlanságától, az említések súlyának különbözőségén át az említések és hosszas beszélgetések összetett reakcióinak kvantitatív adatsorrá alakításának nehézségéig több publikációmban részleteztem (Csáji 2018, 2019b). A diagrammok alapját azok az adatok (online és offline beszédesemények) képezik, amelyeket a terepmunkámon a résztvevő megfigyelésem során rögzítettem (az interjúk tehát nem tartoztak ide).

központibb jelentőségre szert tett *energia* fogalmának említési gyakoriságát és a pozitív/negatív/passzív-semleges reakciókat (Csáji 2017).

Jól kirajzolódik, hogy a 2013-ban egyre intenzívebbé vált fogalomhasználat eleinte vitákat generált, majd 2015–2016 folyamán a pozitív reakciók uralták a csoportot. 2016 utolsó negyedévével a fogalom nagyon gyakran szerepel a kommunikációban, egyfajta központi jelentőségű, absztrakt világmagyarázó elvvé válik, a pozitív konnotációja egyértelmű. Közismert és absztrakt jellege miatt a fogalmat sok küszöbnarratívában felhasználják.

A küszöbnarratívák jelentőségének tudatosításában és a fokozatosság érvényesülésében 2013-as publikációm megismerésének is szerepe volt: nemcsak sokkal tudatosabbá vált az a folyamat, ami addig ki nem mondott, „disztingváló szokásként” indult meg, hanem az internet-felhasználási szokásaik is átalakultak. A videomegosztókon történő közzétételek száma 2013–2015 között jelentősen csökkent, a küszöbnarratíva-tagolódást a Facebook- és a zárt Messenger-csoportok tudatosabb használatával tudják az online térben is érvényesíteni (Csáji

2015). A személyes kommunikáció azonban egyre hangsúlyosabbá vált: így tudják leginkább érvényre juttatni azt a fokozatosságot, ami ahhoz szükséges, hogy az adott személy számára a beavatás folyamatában minél kisebb sokkhatás vagy elidegenítő információ érkezzon. Ezért az online térben sokkal fontosabb a csoport (a tanítványok) belső kommunikációja, mintsem a kívülállók felé történő reprezentáció vagy az interakció a külvilággal. Azt is mondhatjuk, hogy a képeket, file-okat sokkal inkább egymás számára, mintsem kívülállók számára osztják meg. A csoport honlapjának¹³ jelentősége is elenyészett, az utóbbi években alig töltöttek fel rá új tartalmakat. A küszöbnarratívák alkalmasak arra, hogy megszüriék a szereplőket, kint tartásuk azokat, akik bekerülése a csoport egyre belsőbb, akár mindennapi életében nagy eséllyel feszültséget és vitát okozna. A tanítási, beavatási folyamatot is segítik a fokozatosság, az egymásra épülő tudások révén. Cél, hogy minél nagyobb átfedés alakuljon ki a tagok tudáskészletében és értékorientációjában.

A küszöbnarratívák révén létrejövő szelekció és beavatási-tanulási folyamat azonban korántsem jelenti azt, hogy ezután akár csak a fények mindenben egyetértenének. Ha egy kívülálló dénes Prófétával vagy a csoport más tagjával kapcsolatba kerül, az nem egyszerűen belép, vagy kint marad, nem azonnal „hisz” vagy „kételkedik”,¹⁴ hanem adott szituációkban döntések sorozatát hozza meg. Fokozatosan lép(het) be az egyre belsőbb diskurzustérbe, a státuszok szerinti belső rétegződésnek megfelelően egyre ezoterikusabb (rejtettebb) tudáskészletéhez fér hozzá (Csáji 2018) és dönthet a kivárá, a passzív válsá, de akár a kilépés mellett is, élményei, megérzései alapján.

3. Az angyal szó jelentésváltozása

A harmadik esettanulmányban nem egy konkrét publikáció hatását, társadalmi „hasznosulását” ismertetem, hanem magának a kutatásnak a csoportra gyakorolt hatását. Azzal, hogy 2010 legvégétől 2018 nyaráig hét és fél éven át a csoport mindennapjainak részese voltam, interjúkat készítettem a tagokkal, meglátogattam őket otthonukban, rákérdeztem spontán beszélgetéseken egyes részletekre, kutatói jelenlétem jóval túlmutatott

13 <http://denesprofeta22.blogspot.hu> (Letöltés: 2019. 12.01.)

14 A kételynek is sok fokozata van a *merev elutasítástól a talán elképzelhető* viszonyulásig (Csáji 2019a).

a passzív megfigyelésen. Még ha némán ültem is (vagy jegyzetelve) egy eseményen, vagy megpróbáltam visszafogni magam, hogy egyes kérdésekhez ne szóljak hozzá. A pusztán jelenlétem is hatással volt a csoportra: eleinte a reprezentáció egyik „célközönsége voltam”, majd az interjúkban megfogalmaztak számomra olyasmit is, amit enélkül talán nem tettek volna meg. Jelentőségre tettek szert maguk a kérdéseim. Átgondolták és verbalizálták az addig gyakran tudat alatt érzett gondolataikat. Nehéz lemérni, hogy mekkora hatást gyakoroltam ezzel a közönségre, hiszen jelenlétem már az első évben megszokottá vált, kapcsolatunk baráttá vált, bár tudták: nem kívánok tag lenni. E sajátos státuszú beilleszkedésemet és egyúttal a csoportra gyakorolt hatást is illusztrálja, hogy az egyik „fény” feltette nekem a kérdést egy fogalom jelentésével kapcsolatos belső vitában: „*te mit gondolsz erről, aki ugye egyszerre kint is vagy, meg bent is?*”

Kutatásom során egyre fontosabb kutatási témámmá vált a csoportba kerülők jelentésalkotási folyamatának vizsgálata. Ehhez egy központi jelentőségű fogalmat választottam: az *angyalt*, ami szakrális és profán, pozitív és negatív jelentésrétegekkel is bír a kívülállók számára. Felmérve a kívülállók és a csoporttal még csak nemrég találkozott résztvevők számára előhívható jelentéseket, egy ábrán vázlatosan ábrázoltam az angyal szó jelentéseinek sokrétűségét a csoportdiskurzus erre gyakorolt hatását megelőző állapotában (ld. 7. kép).

Nem véletlen a 7. képen szereplő sok metaforikus jelentés.¹⁵ A kognitív szemantika vagy korábbi szóhasználatlaltal antropológiai nyelvészet egyik fontos felismerése ugyanis, hogy nem kézenfekvő egy szó jelentése. Egyéni mintázatok sokaságát tárhatjuk fel, amelyekben az érzések, élmények és emlékek szerepe sokszor nonverbális háttérinformációt kapcsol egy-egy szóhoz. A keretszemantika, a pragmatika és a kognitív szemantika képviselői is hangsúlyozzák a jelentésképződésben a metaforák és metonímiák szerepét (Kiefer 2007:94), és azt, hogy a jelentések nem eleve adóttak, hanem diskurzív

15 A táblázatban az „előhívható jelentésmezőben” szerepeltettem sok metaforikus és metonimikus jelentésréteget is, hiszen nem szótárszerűen rajzolódik ki egy szó, fogalom kognitív jelentésfelhője (vö. Fillmore 1976, 1985). A jelentésstruktúra nem „alacsonyabb rendű” fogalmi elemeket (tehát nem definíciós elemeket) tartalmaz, hanem a fogalom által előhívható lehetséges kognitív tartalmak hálózatát és ennek felépítését mutatja meg (1994).

<p>S+ arkangyal (Mihály, Gábiel, Rafael stb.) szeráfok kerubok trónok mennyei seregek őrangyal segítő angyal angyali segítség az Úr angyala mennyei hírnök istení büntetés végrehajtói Apokalipszis angyalai népek angyala</p> <hr/> <p>bukott angyal a Sátán angyalai gonosz csábítás angyalai ördögökké lett angyalok emberekkel párosodó angyalok Belzebub, Belfegor stb.</p> <p>S- Sátán/Lucifer</p>	<p>ANGYAL</p>	<p>pozitív érzést keltő P+ pozitív erkölcsi mintakép jó ember megmentő szép és jó váratlan segítség angyallány jó, kedves, segítőkész szeretőm/kedvesem autószerelő tökéletes szépség angyali szépség gyermeki holt gyerek Angyalföld angyalbankó angyalszív (film) angyalbár szexuálisan vonzó vágyak angyala bukott nő vágykeltő gonosz, ördögi a pokol angyalai (film) angyalcsináló farkangyal (film) a rézangyalát! P- eufémizmusként: gonosz</p>
--	----------------------	--

7. kép: Az angyal szó jelentéskeretének pozitív/negatív (+/-) és szakrális/profán (S/P) rétegződésének modellje (ábrázolva a lehetséges semleges vagy átmeneti jelentésrétegeket is)

konstrukciók, kognitív mintázatok.¹⁶ Ebben alapállításuk a kognitív antropológiával éppen ellentétes.¹⁷ A hétköznapi nyelv a korábban elképzelnél sokkal több költői/játékos/absztrakciós eszközt használ, mint azt korábban hitték (Kiefer 2007). A metaforán és a nyelvi játékon túl az érzelmek szerepének hangsúlyozása kísérleti kutatásokat és terepmunkát egyaránt igénylő, interdiszciplináris kutatási feladat

16 „A mindennapi nyelvhasználatban igen gyakoriak a metonimikus és metaforikus kifejezések, sokkal gyakoribbak, mint ahogy azt a korábbi kutatás feltételezte. Ezek a kifejezések mindennapi gondolkodásunk mechanizmusát tükrözik, ennek a mechanizmusnak a felfedése alapvető feladat. (...) A metafora úgy jön létre, hogy egy adott tartományhoz (jelentésmezőhöz) tartozó elemeket (szavakat) egy másik tartomány elemeire képezzük le. A kiinduló tartományt nevezzük forrástartománynak (source domain), a célba vett tartományt pedig céltartománynak (target domain)” (Kiefer 2007:94).

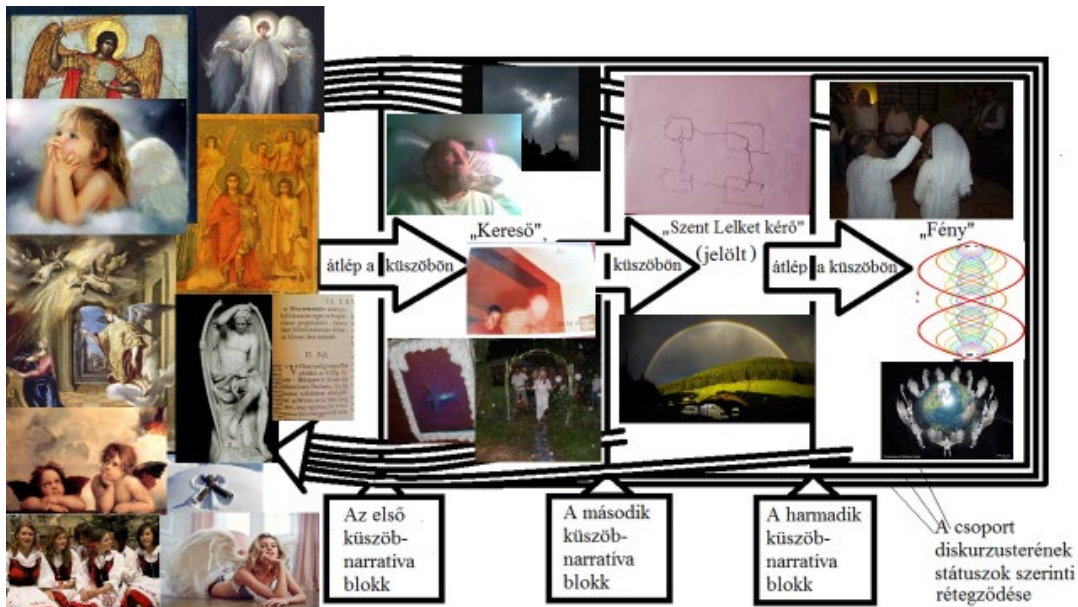
17 Geertz és a diskurzuselmélet képviselői is vitatkoznak a kognitív antropológia megállapításaival (Geertz 2001:204), amely irányzat szerint primord minták, kódok és jelek jobb vagy rosszabb elsajátítása (megtanulása és alkalmazása) szükséges a kultúra értelmezéséhez. Bár Geertz a kultúrát szimbólumok objektív rendszerének tartja (Geertz 2001:196, 2006), a diskurzuselmélet és a kognitív szemantika túlmegy ezen: viszonylagossá teszi a szavak jelentését.

(Bódog 2008), amelyre eddig kevés, az antropológia számára hasznos példa volt. Ezenkívül a magam részéről ki kívántam terjeszteni – az antropológiai terepmunka sajátosságából fakadóan – a kutatást az érzelmekre, az emberi élmények jelentőségére (vö. Uttl et al 2006) és a jelentések bevéődése során a csoporton belüli és azon kívüli státuszok és szerepek jelentőségére. Ennek vizsgálatához a nyelvészeti pragmatikában¹⁸ (Kiefer 2007; Bódog 2008; Tátrai 2011; Bódog et al 2015; Bibok 2017), a kognitív szemantikában (Schwarz 1992; Ungerer – Schmid 1996; Croft – Cruse 2004; Tolcsvai Nagy 2011) illetve a keretszemantikában¹⁹ (Fillmore 1976, 1985, 1994) találtam meg a szükséges elméleti hátteret.

Az angyal szóhoz kapcsolódó narratívákat és viszonyulásokat, az általa előhívott érzéseket elemeztem. Munkahipotézisem (Dell Hymes nyomán) a kutatásom korai szakaszának tapasztalata alapján

18 „A pragmatika tárgya a forma, a jelentés és a beszédhelyzet kapcsolata”, szemben a kognitív szemantikával, ahol a beszédhelyzeten kívüli jelentéssalkotásra (a forma és a jelentés kapcsolatára) fókuszálnak (Kiefer 2007:33).

19 A Charles Fillmore által kidolgozott keretszemantika a szavak jelentésmezőit (jelentésfelhőit) és ezek egyének közötti átfedéseit, a kommunikációra való alkalmassá tétel szabályait (a jelentések kognitív keretét) kutatja.

8. kép: Szemantikai vázlat: az angyal jelentésrétegeinek fokozatos kiépülése a küszöbnarratívák fázisainak megfelelően

az volt, hogy a csoporton belüli diskurzus során létrejön egy új, viszonylag közösnek tekinthető értelmezés, egy sajátos „angyalkép”, ami kiszorítja a résztvevők korábbi értelmezéseit, ezáltal a sajátos „csoportnyelv” létrejöttéhez vezet. Később azonban Dell Hymes tézisént jelentősen árnyaló eredményre jutottam: nem arról volt szó az általam kutatott csoportban, hogy „felülírja” egy új, csoportszintű közös tudás a régit, még csak nem is arról, hogy lenne egy, a csoport belső tagsága számára közös angyalkép, sokkal inkább arról, hogy a kommunikációs kompetencia azáltal nő meg, hogy az egyén tudása (az angyal szó használata során) átrétegződik. Ez egyénenként más és más mintázatot rajzol ki az adott résztvevő számára – érzelmi, élményei, előzetes tudása alapján is – arról, hogy mely jelentésmezőből tud előhívni fogalmakat, adatokat, narratívákat, de a küszöbnarratívák fokozatosságát követve a következő újabb és újabb jelentésrétegek közös nevezőként rakódtak rá a tagok meglévő tudásához:

1. az angyalészlelések, a fényképeken, egyes élethelyzetekben az „angyali jelenlét” felismerésére vonatkozó képesség, pl. kívülálló számára „rontott” vagy „szellemképes” fényképeken a fénykörök, a szellemképek angyalként azonosítása;
2. „angyalaura”, tehát „az angyali erők” általános megfogalmazása; továbbá az angyalok mennybéli „igazi”, téglalap alakja, amelyet négy sarkán rojtos „végtagok” szegélyeznek

– ezek színe az adott lélek megfelelő állapothoz illeszkedik;

3. az alakváltási képesség hangsúlyozása (mindenkinek olyan alakban jelennek meg az angyalok, ami az észlelőhöz és a körülményekhez illik); végső soron az angyal (angyali erők) és az energia fogalmának összekapcsolása (pl. az isteni energia kissugárzásai az angyalok).

Ezt a fokozatosságot ábrázoltam szimbolikusan, képekkel a 8. ábrán, ahol a kívülállók – szintén sokrétű – jelentés-rétegeit is illusztráltam.

Amikor a kívülálló elkezd aktívan részt venni a csoport életében először 1. (még a kereső, támogató státuszban) a negatív tartományok esnek ki – pontosabban: válnak passzív tudássá. Ez azt jelenti, hogy értik őket, nem felejtik el a „régit” jelentésrétegeket, de aktívan nem hívják elő és mondják ki (nem használják) azokat. Ezt követően a 2. esettanulmány során megismert státuszok és küszöbnarratívák rendszerében jól elhelyezhető tudásrétegek adódtak hozzá a résztvevők tudáskészletéhez: először is az angyalok, az angyali/mennyei erők észlelésének, felismerésének képességeként, fényképeken, adott szituációkban, megérezésként vagy vizuális jelek „olvasataként”. Később, a 3. stádiumban a körök számára már feltárul az angyalok mennyei „valós alakja”, a csücskeinél rojtozott téglalap, továbbá

az angyaloknak az energia fogalmába átvezető „angyali jelenlét” absztrakt fogalma. Végezetül, 4. a legbelsőbb kör számára kiderül, hogy az angyalok bármilyen alakot felvehetnek, és valójában az isteni energia önálló léttel bíró kisugárzásai.

Indokolatlan leegyszerűsítés lenne azt hinni, hogy az új vallási mozgalomban résztvevők számára a korábbi jelentés(ek) helyett új, a csoport közös nyelvét képező jelentések alakulnak ki (Csáji 2020). Az egyes személyek által megtapasztalt beszédesemények és a diskurzus nem valamiféle közös, új diskurzív tartalmat (fogalmi „rendszer”) hoznak létre, inkább a jelentések átrétegződését okozzák. A tagok tudásregiszterei nem válnak egybevéggé, bár nagyon hasonló elemekkel bővülnek, és átstrukturálódásuk hasonló mintázatba rendeződik. Ez a felismerés jelentősen árnyalja Dell Hymes beszédközösség-hipotézisének kommunikációs (nyelvi és kulturális) kompetenciára vonatkozó tételét (vö. Hymes 1974:33; 1992:113). Azt ábrázolom a 9. képen, milyen is ez az új mintázat.

Az angyal szónak a csoport belső magja körében élő, a 9. képen látható ábrából kiolvasható új jelentés-struktúrája a szakrális/profán és pozitív/negatív jelentésrétegek helyett a pozitív és a szakrális tartomány jelentős bővülését, a negatív tartomány passzív tudássá válását és a profán tartomány összehűkülését mutatja.

Tanulmányom keretét szétfeszítené annak ismertetése, hogy e példán jóval túlmutató jelentőséggel bír ez az esettanulmány: korántsem kézenfekvő, hogy mit értünk például Szent Lelken (sőt: szent lelkeken) a csoportban, krisztusi úton, vagy akár a Biblián. Az általam hallott/értelmezett narratívák, adatok, szavak jelentései korántsem egységesek és nem egy elképzelt homogén valóságkonstrukciót hoznak létre a csoport tagjai körében. Bizonyos közös pontokat, átfedéseket igen, amelyek képessé teszik őket az összekapcsolódásra és a kommunikációra.

A pozitív visszacsatolások, megerősítések, közös élmények (verbális és nonverbális diskurzív tartalmak) megismerési folyamata révén vésődnek be a csoporttag tudásregiszterébe az új jelentésrétegek. Általánosságban megfigyelhető volt a narratívákhoz való hozzáférés fokozatossága során az egyszerűbbtől a bonyolultabbig, a konkrétabbtól az absztraktabb felé való fokozatos átmenet. A téglalap alakú angyal és az energia szerepe nem kapcsolódik a korábbi hétköznapi és szótári jelentések egyikéhez sem, és nem levezethető korábbi

tudások metaforikus értelmezéséből. Sem a kognitív szemantikában jól ismert prototípuselv, sem a családi hasonlóság elve nem érvényesült az újonnan kialakuló jelentések közös értelmezési referenciakeretbe kerülésekor (Kiefer 2007; Tolcsvai Nagy 2011, 2013; Tátrai 2011). A jelentések beszédhelyzétől függően aktivizálódnak, hívódnak elő, azonban nem válnak definíció-szerűvé. A tudás és a készség határa elmosódik. Az egyre sajátosabb, belső értelmezési keret kialakítása nem egy, hanem több kognitív síkon történik. Ezek az értelmezések, elképzelések nem egymást követően, főleg nem egymást kioltva alkotják a tudásregisztert, hanem egymásra épülve, néha ellentmondásba is kerülve egymással (rendszer-jellegük tehát viszonylagos). A fények csoportjának tagjai nem felejtik el korábbi tudásaikat, nem íródnak felül a korábbi jelentések tudásregiszterükben, de például az angyal szó negatív jelentéseinek előhívását visszaszorítják (az ún. *akaratlan emlékezet* készletébe süllyesztenek),²⁰ nem szívesen hívják elő, és felülírja őket az új jelentésrétegek sokasága.

A narratívák ismerete nem jelenti azt, hogy valaki elfogadná azokat helytállóknak (vö. a negatív angyalfogalmak passzív tudássá válásával). Ennek ellenére, így is kialakul a közös narratív tudás, és azok a narratívák, amelyekre sokszor érzékel pozitív visszacsatolás, reakció, lassanként az *akaratlagos memória* részévé válnak, könnyen előhívódnak. Négy tényezőt tártam fel, amelyek lényegesen befolyásolták az általam vizsgált jelentésalkotási folyamatot. A kompatibilitás elve arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire tudja „kötni valamihez” az adott személy az újonnan hallottakat, mennyire érzi hozzáteljesíthetőnek addigi tudáskészletéhez. A relevancia elve azt emeli ki, hogy az válik „hallhatóvá” (arra figyeljenek fel), ami releváns, tehát jelentőséggel bír számukra. A bizonytalanság elve azt érzékelteti, hogy a csoporton belül nem hoznak létre szigorú, matematikai vagy filozófiai jellegű definíciókat, ezért a megfoghatatlan, absztrakt fogalmak képlékenyek és tartalmuk gyorsan átalakulhat. A kreativitás elve pedig az egyéni invenciók fontosságát hangsúlyozza (pl. ide tartozik a nyelvi játék, az ötletszerűség, a játékos szóalkotás és humoros vagy asszociatív szóhasználat).

Az általam feltárt jelentésalkotási folyamat (10. ábra) egyéni és közösségi dimenzióban is értelmezhető. Az előbbi során a diskurzív kompetencia kialakulása, a diskurzusba és az értelmezési

²⁰ Az *involuntary memory* fogalmára ld. Mace 2007.

Mennyei dimenzió

arkangyalok
 őrzők, szeráfok, kerubok,
 fejedelmi angyalok
 mennyei seregek
 téglalap alakú lelkek
 holt lelkek megtisztulva
 Isten mennyei szolgálói

Átvitt, metaforikus értelem, szóalkotás

angyali szépség
 kedves, jó, segítőkész valaki
 kedvesem/szerelmem
 szép, gyermeki, ártatlan
 segítőkész „sárga angyal”
 holt gyermek Angyalföld

ANGYAL

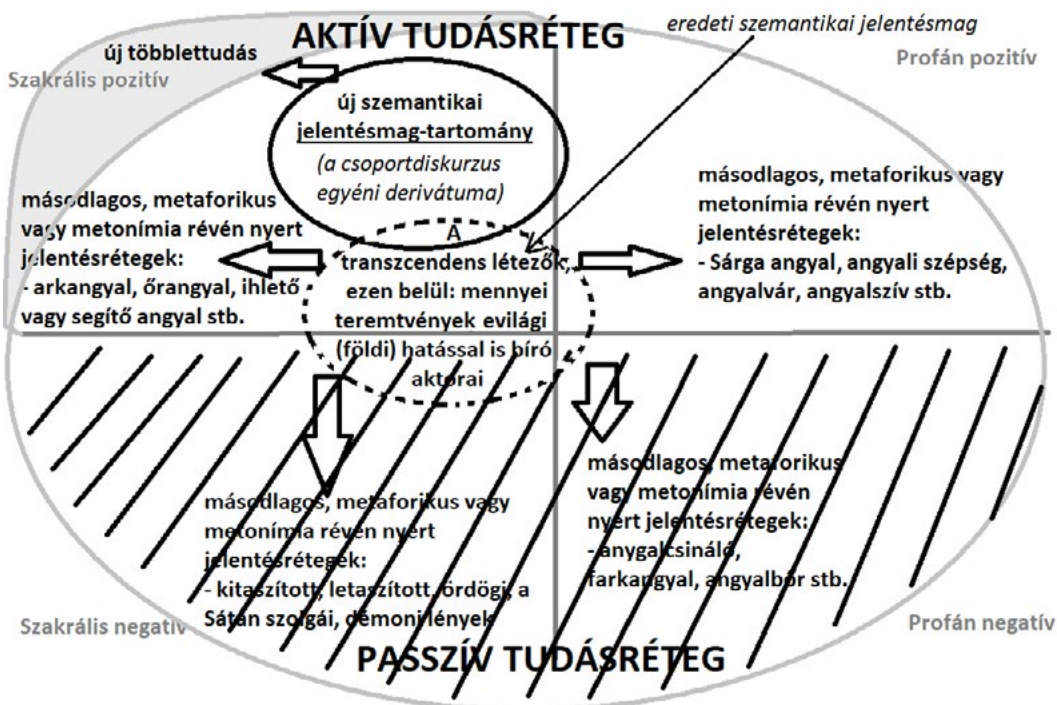
Földi dimenzió

angyal-észlelések fénykör stb.
 angyali segítség energia
 angyali erők pozitív sejtek
 égiek, mennyeiek segítők
 mennyei jelenlét
 őrangyal („szent lelkek”)
 hírvívő angyal (versek ihletői)

Elutasított (passzív tudássá vált)

angyalcsináló bukott angyal
 vágykeltő Sátán és
 farkangyal angyalai
 a rézangyalát! Belzebub stb.

9. kép: az angyal szónak a csoport belső magja körében élő új jelentés-struktúrája (jelentésszövetek és a jelentés poliszém hálózata)

10. ábra: a viszonylagosan közös referenciakeret kialakulása a fények csoportjában

keretekbe való beletanulás során egy már kialakult (de soha sem változatlan) értelmezési keretbe „tanul bele” az illető. Az utóbbi során – ami általában sokkal lassabban érvényesül – a csoport, mint értelmező közösség alkotja meg többé-kevésbé elfogadott, közös értelmezését, hoz létre minél több átfedést a tudáskészlet narratívái és a viszonyulások (értékorientáció) során. Ettől még nem jön létre egy elmentmondásmentes, dogmatikus rendszer, hiszen a közös nevező sokkal inkább a szóródás révén ragadható meg. Kisebb egységekre (pl. fényjelenségek, téglalap alak, energia, alakváltás stb.) vonatkozóan megfigyelhető bizonyos ellentmondásmentességre törekvés, de ez nem azt jelenti, hogy az anyagfoglalom „mint egész”, egyetlen koherens rendszert alkotna. A csoportnak nem közös tudása (dogmatikai rendszere, nyelve), sokkal inkább egymást átfedő egyéni tudáskészletei és viszonylag hasonló viszonyulási irányai alakulnak ki. A fogalom kiépülésében a kutatói jelentésem legalább annyi jelentőséggel biztosan bírt, hogy a résztvevők a beszélgetések, interjúk során a kutatásomra tekintettel szavakba öntötték e nélkül talán megérzésekben maradó gondolataikat is.

Következtetések: a hasznosulás szintjei

Nem szükséges Jeremy Bentham vagy a máig jelentős gondolatokat adó utilitarizmus eszmeáramlatában elmélyednünk ahhoz, hogy belássuk: a társadalmi hasznoságnak, egyes tudományos művek hasznosulásának a közvetlen „aprópénzre váltástól” az egyre közvetettebb előnyökig széles skálája van. Az interpretatív antropológia egyik megalapozójaként Clifford Geertz e tudományos irányzat „hasznát” egy absztrakt célban látta: az „értelmezés hatalmát” hangsúlyozta (2001). Írásomban azt a módszert követtem, hogy először felmértem és felvázoltam a tudományos kutatásnak az általam kutatott vallási csoportra és környezetére gyakorolt hatását, majd pedig ennek ismeretében kívántam levonni a közvetlen és közvetett „hasznosulás” lehetőségeit, tanulságait.

Naivitás lett volna azt hinnem, hogy „észrevétlen” lehetek az általam kutatott csoportban, még ha törekednem is kellett arra – a kutatói etika elvárásainak megfelelően –, hogy minél kevésbé befolyásoljam őket. Egy másik etikai megfontolás, hogy a pletykákat, egymás elől is titkolt információkat ne „fedjem fel” a nagyközönségnek, mégis átfogó képet adjak a csoportban történekről. Tanulmányomban

feltártam azt a sokrétű hatásmechanizmust, amit kutatásom és tudományos publikációim a csoportra és annak környezetére gyakoroltak:

1. A reprezentáció (a csoport tagjai felém – és a publikációim által a nagyközönség felé – saját és a csoportjuk reprezentációját kívánják megvalósítani, pozitív képet sugározni);
2. Verbalizált érzések, élmények (néhány ki nem mondott gondolat, érzés a kutatói kérdések – és főleg az interjúk – hatására a tagokban megfogalmazódnak, ezáltal kontrasztosabbá válnak);
3. A külvilág számára elfogadtatásuk erősítése, a sztereotípiák eloszlátása (publikációim elsődleges hatását a csoport annak alapján méri le, hogy milyen hatással van a külvilágra);
4. A csoport és környezete számára a másként gondolkodás új aspektusainak felvázolása (a fények csoportját nem ismerők számára is érdekes lehet „egy” új vallási mozgalom ismerete).

Korántsem kézenfekvő, hogy a vallásantropológia, vallási néprajz kutatási eredményeinek társadalmi hasznosulását vajon hol kell keresnünk: magukban a kutatott közösségekben, vagy – én inkább erre hajlok – szélesebb körben, lokális, vagy akár országos, társadalmi szinten. Amikor 2013-as publikációmat visszajuttattam az általam addig kutatott közösségbe, és a próféta falujába, a tagok lokális életvilágába, arra lettem figyelmes, hogy a legtöbben sokkal empatikusabban álltak hozzá az új vallási közösséghez a kívülállók, távolságtartók, szomszédok körében, mint addig. Ezt röviden a sztereotípiák és az absztrakt félelmek eloszlátásával magyarázom. A próféta homoródkarácsonyfalvi szomszédja például így fogalmazott: „*sohasem gondoltam, megrettenve attól az emberáradatról, ami ide jött Déncsihez, hogy egyszer a mi falunk éppen az ő révén válik híressé*”. De ettől kezdve sokkal megértőbb volt a prófétával és a csoporttal.

Az évek során „régiből újabbá” váltam a csoportban (a fluktuáció miatt az egyik „legtöbbet tudó”, sajátos státuszú résztvevővé a kutatás időszakában). Megszoktak, megszerettek, ahogy én is őket. Ha közvetlen hasznosulást várnánk el, azt mondhatnám, hogy a tűzönjárásról szóló elemzésem hatására a csoport felhagyott ezzel a gyakorlattal, így megelőzte a széthúzás felerősödését. A küszöbnarratívák felismerése után a csoport átgondoltabban folytatta a kívülállók beavatási gyakorlatát. Az anyag

szó jelentésrétegeire történő „rákérdezéseim” révén tudatosították, hogy egy-egy szó, fogalom egyéni jelentésrétegei összetettek. Azonban nem kívánom különösebben bizonygatni: nem azért folytattam terepmunkámat, hogy az közvetlenül az adott vallási kisközösség, vagy hasonló mozgalmak részéről „hasznosuljon”. Tudomásom szerint Max Weber sem vonták kérdőre soha, hogy hány vallásalapító forgatta eredményesen vallásszociológiai munkáit (vö. Weber 2005). Tudományos kérdéseket vetettem fel, amelyek a társadalomtudományok művelői számára érdekesek, hasznosulásukat is elsősorban ott remélem. Az, hogy az írásaimat az általam kutattott vallási közösségek több-kevesebb tagja elolvasa, elkerülhetetlen velejárója a munkámnak. Amit eredményezek ezzel, inkább afféle mellékhatás, és nem cél. Az etnológia és a néprajz eddigi, bevett etikai normája szerint minimalizálni illik azt a hatást, amit az általunk kutattott közösségre kifejtünk.

A címben feltett kérdésem is inkább önreflexió: kell-e arra törekedni, hogy hasznosuljon a vallási csoportok körében a róluk szóló tudományos írásmű? Mit tekintünk „hasznosnak”? Ha a csoport szemszögéből nézzük, azt, ha oldjuk a belső feszültségeket, megerősítjük a közösség kohézióját és terjeszkedését. Ha a kilépő tagok felől, akkor a szemük „felnyitását”. Ha a nagy egyházak felől tekintünk a vallásantropológiára, akkor azt, ha sikerül a sokszor még ma is „szektáknak” bélyegzett mozgalmakat el-sorvasztani, akár felszámolni, hiszen ők – ez a vád sokszor megfogalmazódik a helyi gyülekezetek papjai részéről felém – a történelmi egyházaktól csábítják el a híveket. Néhányan, akik materialista attitűddel bírnak, gyakran „kijózanító” hatást várnak el tőlem, ezt tartják fontosnak. Relatív, hogy ki mit tart hasznosnak. Nem kívánok választani e versengő értékrendek közül, mert nem vagyok teológus. Azonban a magam számára választ kellett adnom e kérdésre: miért végzem a kutatást.

Kutatásom és új elemzési módszerem az interpretatív antropológia Geertz-i szóhasználatával az „értelmezés hatalmát” nyújtják: tőlünk különböző diskurzív tudások, párhuzamos valóságok, a kognitív szemantika jelentéshelőinek felismerését. Publikációim reményeim szerint közelebb hozzák az olvasókhöz a „másként gondolkodást” – és azáltal, hogy arcot kap az addig nem ismert vallási csoport, más mentalitású, de szintén érző ember, talán megértőbben tudunk viszonyulni egymáshoz.²¹ Ha

van szívügyemnek tekintett társadalmi célja kutatásaimnak, épp az, hogy egy empatikusabb társadalomban éljünk. Ez a törekvés természetesen nem új, és a tudománytól némileg független is. Azonban az írástudók felelőssége is, hogy a polarizált, gyakran hisztérikusan szembenálló, vallási, politikai, etnikai törésvonalak mentén fanatizálható társadalmunkban az empátiát és a szolidaritást segítségük elő. Szeretném hinni, hogy a tudományos megfontolások mellett e közvetett célt is szolgálják kutatási eredményeim.

Hivatkozott szakirodalom

- Barabási Albert László – Albert Réka – Jeong, Hawoong 1999 Mean-field Theory of Scale-Free Random Networks. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications* 272 (1–2):173-187. [https://doi.org/10.1016/S0378-4371\(99\)00291-5](https://doi.org/10.1016/S0378-4371(99)00291-5)
- Barabási Albert-László 2008 (2002) *Behálózva. A hálózatok új tudománya. (2. bővített, átdolgozott kiadás)*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Biczó Gábor 2019 *A „Mi” és a „Másik”*. Budapest, L'Harmattan.
- Bódog Alexa – Csátár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán 2015 *Használat és hatás. Újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. Budapest, Loisir Könyvkiadó.
- Bódog Alexa 2008 A kommunikáció és az intencionalitás kapcsolata a pragmatikában *Argumentum* 4:22-51.
- Castells, Manuel 2005 (1996) *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat – Infonia.
- Croft, William – Cruse, D. Alan 2004 *Cognitive Linguistics*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803864>
- Csáji, László Koppány 2020 Angel, as the Shape of Energy. How the visionary-based angel-image was intermixed with the newly introduced notion of energy in a Christian fundamentalist group. *Journal of Religion in Europe*. Helsinki, BRILL (kiadásra befogadva).

21 E törekvés tudománytörténetéhez ld. pl. Biczó 2019.

- Csáji László Koppány 2019 "What do you think about it, you, who are inside and outside at the same time?" Responses to the revelations of „Prophet dénes” by the participants of his New Religious Movement – a discourse analysis. In Pócs, Éva – Vidacs, Beáta szerk. *Faith and doubt*. Budapest – Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék (kiadásra befogadva)
- Csáji László Koppány 2019 Posztmodern tűzpróba. Egy Kárpát-medencei új vallási mozgalom parázsonjárás-rítusának kialakulása, hazai és nemzetközi párhuzamai In Tamás Ildikó – Peti Lehel szerk. *Vallási kultúra a Kárpát-medencében*. (Studia Ethnologica Hungarica XVIII.) Budapest, L'Harmattan, 197-224.
- Csáji László Koppány 2018 How to become fundamentalist? (A Hungarian charismatic prophet's new religious movement in the Carpathian basin - an anthropological discourse analysis. *Sociology International Journal* 2 (3), 160-169. <https://doi.org/10.15406/sij.2018.02.00043>
- Csáji László Koppány 2017 A gyógyító érintés olvasatai: energia, rezgés, Szentlélek. In Lajos Veronika – Povedák István – Régi Tamás szerk. *Anthropology of Encounters – A találkozások antropológiája*. Budapest, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, 141-160.
- Csáji László Koppány 2015 Csoda, pokoljárás és a digitális szakadék. Egy új vallási mozgalom legitimációs technikái a webes és weben kívüli diskurzusaiban. *Replika* 90–91(1–2):57-77.
- Csáji László Koppány 2013 „Dénes Próféta” (Péter Dénes) – a székely próféta. In Gazda József – Szabó Etelka *Leiki élet, vallásosság*. Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 388-481.
- van Dijk, Teun A. 1985 *Handbook of Discourse Analysis*. I–IV. London, Academic Press.
- van Dijk, Teun 1997 *Discourse as Structure and Process*. London – Thousand Oaks, Sage.
- Fillmore, Charles 1976 Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences* 280 (1):20-32.
- Fillmore, Charles 1985 Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica* 6 (2): 222-254. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1976.tb25467.x>
- Fillmore, Charles 1994 Starting where the dictionaries stop: The challenge of corpus lexicography. In Atkins B.T.S. – Zampolli, A. szerk. *Computational Approaches to the Lexicon*. Oxford, Oxford University Press, 349-393.
- Fish, Stanley Eugene 1980 *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, Harvard University Press.
- Foucault, Michel 1998 (1970) A diskurzus rendje. In uő. *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor, 50-74.
- Foucault, Michel 2000 (1966) *A szavak és a dolgok*. Budapest, Osiris.
- Foucault, Michel 2001 (1969) *A tudás archeológiája*. Budapest, Atlantisz.
- Geertz, Clifford 2001 (1973) *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris, 304-323.
- Hollenweger, Walter J. 1997 *Pentecostalism-Origins and Developments Worldwide*. Peabody (USA), Hendrickson publishers.
- Hymes, Dell 1974 *Foundations of sociolinguistics. An ethnographic approach*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Hymes, Dell 1992 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás szerk. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés. II. kötet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 86-132.
- Imbert, Claude 2006 The register of knowledge: figures of knowledge and grasping the real. *Scientiae Studia* 4 (4):533-561.
- Kiefer Ferenc 2007 *Jelentélmélet*. Budapest, Corvina.
- Kleinhempel, Ullrich 2015 (2003) *Spiritual Experience in Orthodoxy and the Pentecostal Concept of the Works of the Holy Spirit. A Comparative Study*. Bucharest, University of Bucharest.
- Mace, John H. 2007 *Involuntary memory*. New perspectives in cognitive psychology series. Baskerville, Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470774069>
- Tátrai Szilárd 2011 *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011 *Kognitív szemantika. (egyetemi jegyzet)* Nyitra, KFE Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013 *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris.

- Wallmann, Sandra 1986 Ethnicity and the Boundary Process in Context. In Mason, David – Rex, John ed. *Theories of Race and Ethnic Relations*. London, Macmillan, 227-245. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511557828.012>
- Weber, Max 2005 (1922) *Vallásszociológia*. Budapest, Helikon Kiadó.
- White, Harrison 1995 Network Switching and Bayesian Forks: Reconstructing the Social and Behavioral Sciences. *Social Research* 62 (4):1035-1063.
- White, Harrison – Mische, Ann 1998 Between Conversation and Situation: Public Switching Dynamics across Network Domains. *Social Research* 65 (3):695-724.

*Fortepan / Budapest Főváros Levéltára / Városrendezési és Építészeti Osztályának fényképei
Üllői út 26., a BOTE (ma Semmelweis Egyetem) II. sz. Belgyógyászati Klinika.*

EMLÉKEK EGY VÁROSRÓL ÉS EGY VÁROS EMLÉKEZETE
– a szabadnapos antropológus feljegyzéseiből –

[DOI 10.35402/kek.2020.4.8](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.8)

Absztrakt

Az esszé abból az alkalomból született, hogy 2019-ben Bulgária második legnagyobb városa, Plovdiv nyerte el az Európa Kulturális Fővárosa címet. Az esemény szervezői a balkáni multikulturális város vélt, vagy valós történelmi emlékei köré próbálják felépíteni a rendezvénysorozat koncepcióját. A szerző saját gyerekkori élményeit vetíti rá azokra a történelmi képzetekre, melyeket napjaink emlékezőpolitikája igyekszik feléleszteni a város múltjával kapcsolatban. A bemutatott történelmi források példája az illusztrálja, hogy a „*hagyománytermelés*” nem csupán a mi korunk sajátja, ugyanakkor viszont a *hagyatékek*, vagyis a minden történelmi töréson átöröklődő kulturális mintázatok rendületlenül felbukkannak egy város hétköznapi működésében.

Abstract

A town remembered, and a town's memories - notes of the anthropologist on leave -

This essay was inspired by the fact that Plovdiv, the second largest town in Bulgaria was chosen as European Capital of Culture in 2019. The organisers of the festivities made efforts to frame their concept in the real or fictitious notion of the Balkan multicultural city. The author of this essay projects his own childhood-memories on the historical idea on which the most recent Plovdiv – (and Bulgaria in general) – related remembrance-politics is based. By presenting a number of historical sources and evidences the essay illustrates that active production of *tradition* is not exclusively characteristic of our time only. Cultural patterns of historical *legacy* constantly manifest themselves in the wide scope of everyday operations of a city, and are inherited through time despite massive (and violent) ruptures in the historical process.

Emlékezet és születés

Akár a szülővárosom is lehetne. Állítólag csak egy véletlenül múlt. Ráadásul mi számít szülővárosnak: a hely, ahol az események, körülmények, a szülők pillanatnyi szeszélye folytán az ember a világra jön, vagy ahol először érzékeltetni kezdi az én és nem-én közti határvonalat. Plovdivhoz kötnek az első emlékeim, életem első tizenkét éve, ezért soha többé nem tudtam úgy visszatérni oda, hogy a jelent ne a múlt, saját múltam hosszan elnyúló árnyékaként lássam: a városhoz fűződő minden későbbi élményem és történetem ennek a gyerekkornak a képeihez és érzeteihez igazodik, ezekhez viszonyítva értelmeztem minden újdonságot és változást. Ebben semmi érzelmeskedés nincs: az emlékezet a legnagyobb manipulátor – amint azt Yuval Harari eléggé meggyőzően összefoglalja a *Homo Deus* című könyvében –, evolúciósan és fiziológiailag a Homo Sapiens úgy fejlődött ki, hogy az emlékezet az ember szellemi integritásának legfőbb kapuőrévé vált, mely semmilyen cseleltől nem riad vissza, ha a megfelelő mederbe akarja terelni az emlékek folyamát, vagy akár átszabni őket a későbbi élmények, tapasztalások fazonjához. Nem annyira maguk az emlékek, mint az emlékek emléke él bennünk, esetleges, célirányos parafrázisok formájában: jobb híján ebből építkezünk. És a mechanizmus tényleg működik – a gyerekkori, plovdivi emlékeim konstruáltak olyanná, amilyen később lettem, viszonzásként kinevezhetem a várost szülőhelyemnek, hiába nem ott pecsételték le a születési anyakönyvemet. Ugyanakkor Plovdiv, a maga több százszor megszakított, és ugyanennyiszor újraindított történelmével mintha amúgy is megtörné a róla szóló emlékeket, ezekből a megtört emlékekből újabb és újabb narratívákat és legendákat generál maga körül, mintha hagná, hogy a különböző korokban élt emlékezők és történetírók ne egy várost, hanem saját ábrándjaik beteljesedését, vagy megghiúsulását lássák benne. Plovdiv maga úgy működik, mint egyfajta dinamikus és csapongó emlékezet, mely védelmezi saját szellemi integritását.

Az apró és esetleges emlékeimről szeretnék itt írni, melyek talán átértelmezik mások emlékeit.

Az 1960-as évek közepétől a kontinens, de talán a világ egyik legszebb utcájában laktunk: a 20. század első évtizedeiben épült ki, ezzel kötötték össze a semmi közepén épült vasútállomást a Marica folyótól induló promenád túlvégével. Később ezen a csomóponton alakult ki a szocialista nagyváros központja, melyet gyerekkoromban Vörös térnek hívták, mivel itt zajlottak az államszocialista hitélet rejtett és látványos szertartásai: ide húzták fel a pártházat és itt érték el csúcspontjukat az ünnepi felvonulások. Az Ivan Vazov klasszikus íróról elnevezett, nyílegyenes sugárút az európai típusú várostervezés remekművévé ért a hatvanas évek közepén: az úttest két oldalára ültetett platánok elérték életciklusuk zenitjét, terebélyes koronájuk összeért az utca fölött, a lombok magasan a macskaköves burkolat fölött hatalmas, zöld alagutat formáztak. A látvány teljesen elfeledtette azt a körülményt, hogy a fatörzsek mögött eklektikus homlokzatú épületek sorakoznak, némelyek alagsorában lepukkant boltok kínálják szájalmas, államszocialista árukészletüket, de volt ott kórház és rendelőintézet, rendőrség, két iskola, városi könyvtár, szovjet konzulátus, sőt, középtájon erre a csodára ontották a dohánygyári szárítók ventilátorai a nyers dohány kesernyés illatát. Itt le lehetett volna élni egy életet úgy, hogy az ember még a mellékutcákba se sétál át, volt minden, amire szükség adódhat, és szép is volt, a legszebb, mert, nyilván, így rögzült gyerekkorom emlékeiben.

Beleszületni viszont túlzás lett volna ebbe a szépségbe. Anyám legalábbis így gondolta, ezt mesélte később. Egyszer megálltam a városi szülészeti előtt, és belehallgattam az összeverődött tömeg beszélgetéseibe. Idegen nyelveken beszéltek, egy szót sem értettem belőle. Főleg férfiak álltak a háromszintes épület előtt, az előkert kerítésének rácsaiba csimpaszkodtak, az ablakokból pedig hálóinges aszszonyok kiabáltak nekik valamit, némelyek újszülöttekem emeltek üdvözült mosollyal az arcuk elé, úgy sipítottak valamit. Egyszer, amikor velem volt terhes, anyámat is befektették ebbe a kórházba, a házunktól alig száz méterre, ennél messzebbre nem is vihették volna, mert veszélyeztetettnek nyilvánították, a szülésig bent akarták tartani. Még le sem fektették, mesélte, neki már a szökésen járt az esze. Az intézmény ugyanis mindkét irányban zárva volt: se a hozzátartozók nem mehettek be a szülő nőkhöz és az újszülöttekhez, se a nők sem mehettek ki a férjükhöz és családjukhoz. A megjelent etnikumok

életvitelét ugyanis nem tartották kellően higiénikusnak, és félték az átjárással bejutó fertőzésektől. Anyám szerint a hely minden elővigyázatosság ellenére is „egy koszfészek” volt, ráadásul köpcös, professzor apám se lett volna alkalmas arra, hogy átverekedje magát a tömegben a kerítés rácsáig, hogy szót váltson vele. Pedig annyi köztük a külföldi, jegyeztem meg a magam kilenc éves fejével, biztos nem érezte volna magát egyedül.

Ezt elsőre nem tudta hova tenni. Egyrészt, mert addigra magyar anyám sem tartotta már magát olyan nagyon külföldinek Bulgáriában, másrészt nem értette, hogy a törökül és cigányul kiabáló kispapákra gondolok, akiket nem engedtek be az újszülöttjeikhez. Én meg úgy tudtam, hogy ebben az országban bolgárok élnek, akik pedig véletlenül nem azok, bolgárul beszélnek, mint a cigányiskola tanulói a kerületi színjátászó vetélkedőn.

Anyámnak végül sikerült elszöknie, én pedig megszülettem egy budapesti kórházban, ahova az összes felmenőmet beengedték fényképezkedni a csecsemővel. Így emlékeztek rá utólag. Én pedig kilenc évesen szembesülhettem először azzal a sajátos multikulturalizmussal, aminek következtében anyám Pestig menekült megszülni engem. Ma ez az emlék értékes leletté lépett elő: az utolsó pillanatok egyikét kaptam el, amikor Bulgáriában még mindenki szabadon használhatta nyilvános helyen az anyanyelvét. Amikor a nyolcvanas évek közepén újra visszatértem Plovdivba, ennek már nyomát sem lehetett látni, hallani: helyszíni bírság fenyegetett mindenkit, aki az utcán kisebbségi anyanyelvén megszólalt. Azután 1989-ben minden megváltozott, de az ilyesmi nem múlik el nyomtalanul.

Emlékezet és hajlékony hagyomány: a kulturális főváros

Plovdiv idén január óta Európa kulturális fővárosa. A hivatalos megnyitón a beszédek és a giccsel kacérkodó kultúrműsor a város multikulturális hagyományait igyekezett kidomborítani, nyilván valami olyasmit akart sugallni, hogy odaát van a népek Európája, itt viszont Európa második legrégebbi városa, mely évezredek óta a népek Plovdivja. Fennkölt gondolat, büszkén vállalt hagyomány. Csak hogy a hagyomány legalább annyira manipulatív, mint az emlékezet. Erősen szelektív, és mindig a jelenlegi igényekből indul ki: hozzáidomul a mostani önképhez, ugyanakkor tompít mindent, ami ebbe nem fér bele. A viszonylag későn megkonstruált

identitással induló közép- és kelet-európai kis nemzetek és államok (mondjuk így: nemzetállamok) a mai napig ebből gyúrják az „emlékezetpolitikájukat”, mely alkalomról alkalomra újrarendezzi a hagyományt, és ha valami hagyomány, akkor ez az állandó átrendezés a legstabilabb eleme. A (Harari szerint) esetleges emlékezethez hozzárendelik a sanda természetű politikát, és máris kész egy új múlt, amivel nem kell szembenézni, elég csak azonosulni vele. Ez egy sajátos kommunikációs bűvészműtávkönyvben, a kettős beszédben ölt testet: a kibocsátó látszólag egy üzenetet küld, de ez kétféleképpen is dekódolható, attól függően, hogy „külső”, vagy „belső” befogadó értelmezi-e. Ezt elég rafináltan műveljük Közép- és Kelet-Európában, lehetne erre magyar, szerb, török, román, vagy akár orosz példát felhozni számosat. A Plovdiv – Európai kulturális főváros show, nyilván, hazai és kinti közönségnek egyszerre szól, nem véletlen gesztus, hogy külföldi látványtervező csoport tervezte a keretet (pedig náluk világszerte sikeresebb bolgár csapatok is lennének), és helyi művészeti iskolások és előadóművészek performálták. Kifelé a „népek Plovdivja” imázs azt üzeni, hogy ennél méltóbb helyre nem is kerülhetett volna a rangos esemény, a hely nem érdemtelenül rendezheti a fesztivált. És ennek az üzenetnek a külső befogadója örül, átszellemülten nézi a folkisch gagyit, amit a bolgár „küldő” sugároz felé, mert elhiszi, hogy ezzel a saját ábrándjait kapja meg tőle. Befelé viszont azt sugallja az üzenet, ha mégoly óvatosan is, hogy Európa ma olyan elveket és erényeket hirdet a multikulturalizmussal, amelyeket mi itt évezredek óta gyakorolunk, bennünket nincs mire okítania, inkább fedezze fel nálunk a saját gyökereit. És ez büszkeséggel tölti el a helyi közönséget, hiszen a folkisch giccsben meg-megcsillan számára a balkáni és plovdivi multikulturalizmus ősi erénye, Európa pedig csak a saját hagyományainkat tükrözi vissza. És nincs is ezzel semmi baj, ha elhisszük, hogy európaibbak vagyunk az európaiaknál, csak ehhez sokat kell felejtenünk. És még többet hinnünk.

Emlékezet és leletek

A hitnek, feledésnek és emlékezésnek lehet valamiféle térben és időben alakuló dinamikája. Emlékszem, a hetvenes évek legelején lehetett, talán tíz évesen a város túlsó végére jártam angolra. Akkor még senkiben sem merült fel, hogy egy ennyi idősegyerek nem mászkálhat egyedül az utcán – ismertem

az utat, miért ne mehettem volna? Útközben végig egy kavicsot rugdostam végig a járdán, háztól házig. Egyszer elvesztettem az eredeti kavicsot, egy építkezés mellett elém került egy cserépdarab, azzal folytattam. Szokatlan alakja volt, felvettem, és magammal vittem. Pár nappal később megmutattam apám egyik tudós barátjának, aki megnézte, és azt mondta, feltehetően római kori, valami motívumot fedezett fel rajta. Az ilyen törmelék halmokban áll a munkagödör mellett, mondtam, de ő rálegyintett: itt bárhol leásol pár métert, találsz valami régiséget, nem nagy ügy. Szó szerint vettem, és a magányos nyári napjaimban elkezdtem túrni a földet a hátsó kertben. Találtam is egy márványból faragott, jókora mosdótálat, a ház alapozásakor kerülhetett a felszínre, majd a hátul elásták a többi törmelékkel együtt. Sosem derült ki, mikori (vajon mikor faraghattak márványból mosdótálat?), de kényelmes trónszékké alakítottam magamnak, melyet rengeteg játékhoz fel tudtunk használni a környékbeli szezonális utcagyerekekkel.

Egészen a hetvenes évek második feléig úgy építették a szocialista nagyvárost, hogy eltekintettek a múltjától. Ezekre az ókori-középkori emlékekre talán nem is volt szüksége a városnak, elvolt nélkülik. Elég volt tudni (vagy hinni), hogy itt emberemlékezet óta élnek, hiszen vétek lett volna egy ilyen remek, dombos-folyós helyet lakatlanul hagyni. Az Oszmán birodalom épített nyomait nagyrészt hagyták széthullani, meghagyták Európa egyik legnagyobb és legszebb mecsetét, a Dzsumaja Dzsámit, a török temető helyén európai típusú parkot létesítettek, a konakot átalakították francia líceummá. A nevezetes Vörös teret körbeépítették középületekkel, a környékén új lakónegyedeket húztak fel (egy ilyen mellől szedtem össze az első cserepemet) úgy, hogy feltehetően leküzdendő akadálynak tekintették az felszínre kerülő falakat és egyéb maradványokat. Aztán a hetvenes évek közepére hirtelen fontosak lettek a romok, a város központja tele lett körbebetonozott gödrökkel, a sétálóutca túlvégén még kávézó is berendeztek egy föld alól előkerült amfiteátrumban, később az egyik központi sugárutat emelték a levegőbe, hogy az alatta talált leletek hozzáférhető legyenek a közönség számára. Egyedülálló szentélyek, templomok és kripták váltak látogathatóvá, az óváros dombjának oldalában feltárták a félsziget egyik leglátványosabb amfiteátrumát, mely ma is szabadtéri színpadként működik. Gyerekkoromban ezeknek nem csak nyomuk sem volt, nem is sejtették, hogy valaha léteztek. Látszólag esetleges, véletlenszerűen előkerülő emlékek. Olyan

korokból, melyekről tudtuk, hogy léteztek, de nem tudtuk, hogyan, mert semmit sem láttunk belőlük, mintha a történelem akkor kezdődött volna el, amikor elkezdtek leírni, és azzal, amit leírtak. Annak a kornak az embere viszont, amelyik elkezdte fontosnak tekinteni, megbecsülni és feltárni ezeket az emlékeket, nem pusztán a mintázott cserepekre, kövekre, utakra, falakra és mozaikokra vágyott, hanem egy új identitás építőkockáit látta bennük: egy olyan önazonosságot, mely átnyúl a szocialista embertípus osztálytudatának feje fölött, és a múltból próbálja újrakonstruálni a jelenét – ennek minden áldott és átkozott következményével együtt.

Emlékek és történészek

A közép- és újkori utazók, visszaemlékezők, történetírók és történészek szövegei arról tanúskodnak, hogy Plovdivnak rengetegféle múltja van, ami szinte kimeríthetetlen forrása a lehetséges hagyományoknak és identitásoknak. A kulturális fővárost megnyitó show-ban előadott multikulturális hagyomány is igazolható ezekből a szövegekből, amennyiben egy soknemzetiségű és sok vallású, mai fogalmaink szerint toleráns birodalmi város működését minden áron multikulturálisnak akarjuk látni. A 19. században két lépcsőben létrejövő mai bolgár nemzetállam nacionalista ideológiája azonban minden intézkedésével és intézményével ellene dolgozott annak, amit egy multikulturális város eszményképének nevezhetünk, ahol az egyes közösségek „heteroglosszái” folyamatosan kapcsolatban állnak egymással, versengenek, együttműködnek, újradefiniálják, vagy alakítják egymást. Ez Alekszandar Kjoszev Plovdivról szóló alapos tanulmányának egyik fontos következtetése, aki azt is megállapítja, hogy nemzeti újjászületés korában (19. sz. második harmadától) Plovdiv, és általában Kelet-Rumélia, ahogy akkoriban a mai Dél-Bulgáriát nevezték, nem fért bele a nemzetépítők és -éberesztők látomásába, mert hiányozott belőle mindaz, ami elkötelezetten és tisztán bolgárrá tette volna – mind életvitelében, mind szemléletében és műveltségében. Pedig többen megpróbálták a történelem során „bolgár nemzeti újjászületés bölcsőjének” is nevezni a várost, hiszen tényleg tevékenykedtek itt „nemzeti felvilágosítók”, de a közeg egésze mégis idegen volt a tiszta nemzeti ideálok megvalósításához. És valóban ezt a viszolygást a várossal szemben máig érzetik a plovdiviakkal; máig megkapom Bulgária különböző szegleteiben, viccesen,

vagy félig komolyan: mit vagy olyan nagyra azzal a „nyárspolgári” várossal. Pedig hát ez volt a mai Bulgária területének legfontosabb városa, gondoltam én, vallottuk mi mind, plovdiviak, akik hittünk a múltunkban, hiszen ezt a települést emlegetik ősidők óta a legsűrűbben a történészek és utazók, ennek szépségét magasztalták, főleg azzal az útszéli porfészekkel, Szófiával szemben.

Ez jól hangzik ugyan, de több benne a pökhendiség, mint az igazság. Közelebbről megvizsgálva talán ezúttal is az esetleges szóval lehetne a legárnyaltabban jellemezni Plovdiv szerepének és jelentőségének megjelenését a mediterrán – balkáni – közép- és kelet-európai térség legfontosabb történészeinek munkáiban. Hogy a végéről kezdjem: Maria Todorova mérföldkönek számító *Elképzelni a Balkánt* című könyvében például Plovdiv neve egyszer sem szerepel. Talán az orosz-brit Dmitrij Obolensky megkerülhetetlen középkori Kelet-Európa történetében (*A bizánci nemzetközösség*) említi a legtöbbször a korabeli Philippopolis-t (ahogy a görögök nevezték), de a várossal magáról keveset mond, inkább a Konstantinápolyba vezető úton elfoglalt stratégiai szerepéről, illetve a város környékén terjedő pauliciánus eretnekségről ír. A másik meghatározó régiótörténész, Fernand Braudel *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* című háromkötetes munkájában talán ha kétszer említi a várost, akkor is abban a kontextusban, hogy ennek környékéről látják el rizzsel Isztambult. Ezt a tézist az amúgy alapos tudós feltehetően (mert jelöletlenül) a 17. századi híres török írótól és utazótól, Evlia Celebitől kölcsönözhetette, lévén útirajzában ő értekezik kimerítően a város környéki mocsarakban termesztett kiváló minőségű (vörös) rizsről, mely akár az egész főváros szükségleteit is ki tudná elégíteni. Braudel egyik legkiválóbb tanítványa, a macedón születésű, szerb-amerikai Traian Stoianovich a *Balkáni világok. Az első és utolsó Európa* című nagyszabású társadalomtörténeti áttekintésében több helyen is említi Philippopolis-t és Pulpudevát (ahogy a kelta-trákok nevezték), de gyakran bonyolódik nyelvészeti és őstörténeti spekulációkba, melyek felett jól érzékelhetően a szerb földrajz és történelemtudomány egyik legnagyobb hatású szerzőjének, Jovan Cvijicsnek a szelleme lebeg, igaz, a Cvijicsre jellemző kétértelmű tendenciózusság Stoianovich-tól meglehetősen távol áll. Cvijics ugyanis a tudósoknak ahhoz a fajtájához tartozott, akik szerették szaktudományos ismereteiket a politikai vízióikkal vegyíteni, ami óhatatlanul együtt járt azzal, hogy a látomásaik visszahatottak

a következtetéseikre. A „humángeográfia” ürügyén Cvijics sokat emlegeti Plovdivot és környékét, élesen szembeállítva Szófiával és a mai Észak-Bulgáriával a néplélektan és az etnogenézis (értve ezen különböző népcsoportok keveredését) szempontjaira hivatkozva. Az első világháborút lezáró Párizsi békekonferencián a szerb küldöttség tagjaként a saját maga által generált „humángeográfiai tényekkel” érvelt, amikor az első Jugoszlávia határaitól döntöttek, és ennek alapján például a Szófia környéki etnikailag „tisztán szláv” népességet (sopi) Jugoszlávia kebelére ölelte volna, a kun, besenyő, vlah és főleg görög géneket ötvöző plovdiviakat viszont meghagyta volna bolgárnak.

Nehéz eldönteni, akkor járunk-e jobban, ha egy történést csak érintőlegesen érdekel egy város, vagy akkor, amikor nagyon, ellenben tendenciózan. Abban Cvijicsnek mindenesetre igaza van, és ezt részben konkrétan Plovdivra is vonatkoztatja, hogy a Balkánon a civilizáció nem írható le folyamatként, az állandó bevándorlási és rombolási hullámok során csak azok a (síkföldi) városok épültek fel újra és újra, melyeken áthaladtak a fontos kereskedelmi útvonalak – de ezek a városok már alig őriztek meg valamit az előzők hagyatékából: új lakosság töltötte fel őket, mint ahogy a szerb történész szerint Plovdivot is lassan feltöltötték a Balkán-hegység településeiről aláereszkedő, kiskereskedő és kézműves bolgárok az 1870-es évek második felétől. És őket hidegen hagyták a város addigi polgárainak emlékei és hagyományai, s ez később, a 20. század első évtizedétől, a dohány és könnyűipar beindulásával, a Macedóniából érkező, parasztból városi proletárrá alakuló hatalmas, dühös és gyökértelen tömeg esetében még ennél is fokozottabban érvényes.

Cvijics ezzel technikailag megválaszolja a kérdést: az emlékezés és leírás nyilván megtörik ott, ahol a történelmi folyamatosság ennyire szakadozott. A hely, amelyiknek nincs rögzített, folyamatosan „frissített” hagyománya, roppant jó nyersanyag a történészeknek, akik saját ábrándjaik táplálásához találhatnak muníciót az egymásba gabalyodó, elvesző, majd egy-egy elbeszélésben, régészeti leletben újra feltűnő korokban. Braudel a II. Fülöp kori mediterrán világban (benne, nyilván Plovdivval) meglátta az egységes Európa előképét; Stoianovich, aki – mint könyve alcíme is mutatja – a Balkánon, sejtethetően inkább Jugoszláviában kereste az uniós Európa eszméinek az ősi gyökereit; Obolensky, aki – könyvének címéből is következően – közvetlenül a második világháború után a bizánci állam

mechanizmusaiiba talált rá egy birodalmi nemzetközösség (alighanem a britre gondolhatt) működésének kulcsára, s erre példaként épp azt hozza fel, ahogy a bizánci hatalom a Plovdiv környéki eretneket lerendezte; végül Cvijics, akit minden érdeme ellenére mára menthetetlenül etnocentristaként olvasunk, hiszen akadémiai tekintélyét arra használta fel, hogy becsatornázza saját államába a genetikailag (jugo)szláv bolgárokat, míg a Plovdiv környéki „crni bugarit” (fekete bolgárokat, ahogy ő maga is nevezi a könyvében) meghagyná egy másik országnak. Azon kevesek pedig, akik kilépnek a történelmi vizionálás köréből, és a városról/térségről szóló elbeszéléseket (narratívákat) kezdik el szárazni, mint például az idézett Kjoszev, azok segítik ugyan a történelmi tisztánlátást, de következtetéseik – sarkítva, nyilván –, miszerint a nacionalizmus korában nem alakulhat ki multikulturális város – inkább nyilvánvaló téziseket csomagolnak új érvekbe.

Emlékek és mintázatok

Nehéz elszakadni attól a gondolattól, hogy a hagyomány részben egy „emlékezetpolitikai” akarat, részben pedig a történészek fantáziálásának eredménye. Maria Todorova említett könyvében tesz egy javaslatot ennek meghaladására, ami már jelentősen túllép Cvijics „technikai” magyarázatán. Todorova megkülönbözteti a hagyományt (tradition) az örökségtől (legacy): ennek a két fogalomnak a történelmi átértelmezésével próbálja megragadni azt, hogyan lehet – a lehetőségekhez mérten – tárgyilagosan meghatározni egy régiót, esetünkben egy töredezett történelmű várost. A hagyományt – nagy vonalakban – egyfajta tudatos választással hozza kapcsolatba, olyan dolgokra vonatkozik, melyekhez az emberek direkt visszanyúlnak, szándékos választás révén beépítenek a jelenükbe. A történelmi örökség – ebben az értelmezésben – az, amit az emberek akarva-akaratlan magukkal cipelnek a megelőző korokból, benne rejlik a dolgokhoz magukhoz való viszonyuk és dolgokról alkotott képzetekhez való viszonyuk egyaránt. „Ha így tekintjük, az örökség se el nem árulja a múltat, sem nem veti magát alá az aktív beavatkozásainak. Az örökséghez lehet vehemensen viszonyulni, vagy hanyagolhatja is az utókor, de mindez csak másodlagos folyamat.” És Todorova szerint ez a lényegesebb elem: ezek a belülről működő, időbeli kontinuitást biztosító mintázatok, a valóságosnak és az elképzeltnek, a tényszerűnek és a konstruáltnak az összjátéka határozhatja meg az

adott területen zajló események kimenetelét, az arra adott emberi reakciókat.

Visszatérve az emlékezetre, Plovdiv és a hasonló töredezett történelmű városok és régiók esetében mintha ezek a mintázatok határoznák meg a róluk szóló emlékek tartalmát is. Ilyen sokszorosan átörökített mintázat – metafizikusabb hajlandóságúak nevezhetik akár sorsnak is – az, hogy Plovdiv krónikásai alig látnak mást a városban, mint saját rögeszméik megvalósításának terepét. A 12. század közepéről maradt fenn ennek egy meglehetősen radikális példája: Anna Komnéné, I. Alexiosz Komnénosz bizánci császár lánya, az igaz, ortodox hit elkötelezett harcosa, gyakorlatilag csak eretnekeket lát Philippopolisban és környékén, az elburjánzó bogumil és pauliciánus tévelygésnek tudja be a város hanyatlását, mely, megjegyzi, egykor erős és gyönyörű lehetett. Ez, mellel, szinte minden későbbi visszaemlékezés visszatérő motívuma, de magáról a fénykorról beszámoló szöveg mintha nem is maradt volna fenn. Az önéletrajzi ihletésű *Alexiádban* Komnéné részletesen leírja, ahogy apja, amint hírt vette annak, hogy a kunok átkeltek a Dunán, hadai élén a mai Plovdiv környékére vonult, hogy ott várja be őket egy döntő ütközetre. Csakhogy a kunok valami miatt késtek, ezért a császár megpróbálta hasznossá tenni magát a holtidőben: belevágott a renitens hívők átnevelésébe. Lánya ennek módszertanára is részletesen kitér: hosszú felolvasásokat tartott az egybegyűjtött eretnekeknek helyesnek tekintett szerzők traktátusaiból, gazdag adományokkal és privilégiumokkal jutalmazta az áttérőket, engedélyezte nekik a nőági örökösödést, sőt, egy új városrészt építtetett fel a megtérőknek a Hebrosz, vagyis a Marica túlsópartján. A legmegátalkodottabbakat ezzel szemben életfogytig bezáratta, hogy „haljanak meg saját bűneik terhe alatt”. Sajátos nemzetközi ábránd lehetett ez utólag visszagondolva, különös tekintettel arra, hogy ezeknek az eretnekeknek az őseit épp Alexiosz egyik császári előde telepítette át (feltehetően nem saját kérésükre) Örményország területéről, hogy Trákiában élő pajszként védjék a barbár betörésektől a birodalmi fővárost. Ja, igen, a kunok végül nem jelentek meg, a hadjárat dicsősége a térítésre korlátozódott.

De igazságtalanság lenne az emlékezet csóllátását pusztán a középkori vallási bigottéria számlájára írni. Anna Komnéné után több mint hét évszázaddal szinte ugyanazok a mintázatok olvashatók ki a lengyel Michał Czajkowski (akit a törökök Mehmet Sadık Paşa néven tartanak számon)

plovdivi visszaemlékezéseiből. A lengyel forradalmak és az emigráció egyik közismert személyisége visszaemlékezéseiben szintén alig vesz észre mást a városból, mint az ott élő pauliciánusokat. Az ő küldetése, a korai modernitás szellemében, immár nem valamiféle birodalmi, hanem vállaltan az etnikai, pánszláv nemzetközösség megvalósítása volt. A plovdivi katolikusokat ezért negyvenezer lengyel leszármazottjaként mutatja be, akik egy közelebről meghatározatlan időpontban a rizstermesztés fellendítése okán vándoroltak be a térségbe Pawlik és Jan lelkészek vezetésével (ettől pavlikjan a helyi elnevezés), és ugyan elveszítették nyelvüket és szokásaikat, de leírása szerint megőrizték a korabeli lengyeleket is jellemző külsőt, rebellis karakterüket és hitüket. Egy másik részük, szerinte, felvette a mohamedán hitet, és belőlük lettek a pomákok (ma: mohamedán bolgárok), akik a katolikusokkal ellentétben megőrizték a nyelvüket, szokásaikat és mondáikat. Nehéz lenne rekonstruálni, mint tört meg ennek az erkölcsi és politikai kérdésekben annyira tisztán látó, remek katonaembernek az emlékezete, de a szövege Plovdivra vonatkozó része műfajilag tényleg közelebb áll a fantasyhez, mint az útleíráshoz.

A megtört emlékezetek sorát hosszan lehet/lehetne folytatni. Talán még Jurij Venelin, elismert nyelvész és néprajzkutató, az első bolgár nyelvtan szerzőjének esetét érdemes említeni, aki Georgij Guca néven született egy kárpátaljai hucul családban, és megközelítően Czajkowskival egy időben járta a bolgárok földjét. A Plovdivról szóló bekezdései azért kulcsfontosságúak, mert megközelítően olyan soknemzetiségű közegként írja le őket, mint amilyen az akkori szűkebb pátriája, Kárpátalja lehetett a Habsburg birodalmon belül, és ebben ő a bolgároknak rendelte azt a szerepet, ami a huculoknak jutott osztályrészül szűkebb pátriájában: többször és hangsúlyozottan visszatér az etnikai identitásukat görögre cserélő, görög iskolába járó bolgárokról, akikből a görögök gúnyt űznek falusi származásuk miatt, a bolgár pauliciánusokat unitáriusoknak nevezi, véletlenül sem katolikusoknak, és összességében a birodalmi, vagyis politikai ellenség, a török csak a városi etnikai paletta egyik komponensként jelenik meg a szövegben, míg a görög, a kulturális és vallási elnyomó (az osztrák és magyar analógiákra most nem térnék ki) a nemzeti önérvényesítés fő kerékkötőjévé lép elő. Ez a fajta „hazabeszélés” Venelinnél a kettősbeszéd egyik korai alfaja – az lehetett Czajkowski esetében is, hiszen józan ember nem ír le nyomós ok nélkül ekkora sületlenségeket

–, amit tovább cizellál teljesen „hucultalanított” nevének mimikrije: mindannyian valahol bolgárok, valahol plovdiviak vagyunk...

Minden jel szerint a legszívósabb „mintázatot” a bölcs 17. századi író és hivatásos utazó, Evlia Celebi hagyta ránk. Leginkább is azért, mert hájjal kenegeti plovdivi lelkünket, amikor az amúgy tíz kötetes *Utazások könyve*-ben az európai Törökország legszebb városának nevezi Filibét (ahogy a törökök hívták), leírja fekvését, történetét, gazdagságát, virágzó kereskedelmét, etnikai összetételét és építészét. Talán ő az egyetlen utazó, aki vette magának a fáradságot és felkaptatott a város tíz dombjának egyikére – ő tízet számol össze, amúgy hétnek mondják, de ennek inkább a Róma-asszociáció felkeltése lehet az oka, amúgy meg mindenki azt nevezi dombnak, amit annak lát –, a Sahat tepére, vagyis Óradombra. Stoianovich szerint itt állt az első köztéri óra a Balkán területén, s ebből nem nehéz levonni a következtetést, hogy ebben a városban élt a lakosság először a nyugati értelemben strukturált idő szerint (ez akkoriban Nyugaton is elvétve volt jellemző), ami olyan eltérő magatartási mintázatokat alakíthatott ki, melyek máig idegennek – pedánsnak, nyárspolgárinak stb. – hatottak a térség társadalmi környezetében. Szóval, ott állt Celebi az óra mellett a dombtetőn, és onnan számolta össze az ólomlemezekkel lefedett házakat, a kúriákat és palotákat, ahogy ő nevezi a nagyobb építményeket, az etnikailag elkülönülő városrészeket, piacokat: röviden egy valóságosan több dimenziós földrajzi-társadalmi/etnikai-történeti-gazdasági képet fest egy városról, és nem saját lelki tájképét, otthonról hozott vívódásait, és ami a fő, nem a konfliktusokat és konfrontációkat vetíti ki egy útjába kerülő településre, mint keresztény előfutárai és utódai. A Pax Ottomanicát látja megtestesülni a szépséges és gazdag Filibében, a toleranciát és jólétet, amelyről az akkori keresztény-nyugati világ csak ábrándozott – amint erre finom utalást is tesz a szövegében a derék krónikás.

Emlékek ábrázoló

Ez a mai értelemben vett multikulturalizmussal kacérkodó idill készítette elő a terepet mindazoknak a mintázatoknak, melyek a béke és tolerancia, az európaiság és kulturáltság mostani állapotát hivatottak ábrázolni; ez a hivatalos narratíva, köré épül az emlékezetpolitika, a hagyomány. A hagyomány, vagyis amit a történetünkben aktuálisan láttatni

akarunk, amire az emlékezetünk az adott pillanatban érzékeny, az megjelenik a filmekben. Kurzusfilmekben, lehetne mondani, de melyik film nem egy korszak diskurzusainak terméke – még az is, amelyik ezekkel direkt szembehelyezkedik. Az egykori multikulturális Plovdivról szól, ott játszódik Ivan Nicsev *A világ vége után* című 1998-as filmje, melynek zsidó főhőse kisgyerekként éli meg a háborút, majd szüleivel áttelepül Izraelbe, ahonnan a demokrácia beköszönte után visszatér, és találkozik egykori örmény osztálytársnőjével, szerelmével, akinek a családját nem engedték annak idején Franciaországba emigrálni, helyette apját munkatáborba zárták. A gyerekkor egyfajta multikulturális eszményképként jelenik meg, ahol cigány és zsidó, örmény, bolgár és török gyerek együtt rosszkodik, a három felekezet papjai együtt kocsmáznak és meg se lennének egymás nélkül. Aztán jönnek a kommunisták, és felszámolják a város sokszínűségét, a zsidókat elűzik, a görögöket tönkreteszik, az örményeket lecsukják, a cigányok „engedély nélkül épített” házait lerombolják: ez utóbbi a film valóban szívbemarkoló jelenete, főleg amiatt, mert felvehették volna élőben akár az „érett szocializmus” időszakában, 1978-ban, amikor a Csocsoglu néven ismert katonai csúcsvezető unokaöccse meggyilkolása miatt bevezényelt egy páncélos hadosztályt a plovdivi Sztolipinovo cigánynegyedbe, majd évekig kitiltották a romákat a belvárosból; vagy még napjainkban is, amikor felelős politikusok valamilyen vélt, vagy valós bűncselekményért egy teljes közösséget bűnösnek kiáltanak ki, és lerombolják a viskóikat (legutóbb 2019 elején). A deviancia kollektív üldözése, alighanem, szintén olyan „örökség”, mintázat, amit a civilizációs folyamatok érintetlenül hagytak.

A film története, mely egy működőképes multikulturális közösség szétfogácsolódását mutatja be a represszív államszocializmusban, majd végső széthullást a vadkapitalizmus zsarnoksága alatt, bevallottan saját emlékekből táplálkozik, hiszen a főszereplő zsidó kisfiú szülei jiddis akcentussal beszélnek a bolgárt, nem pedig a helyi zsidóság ladino (középkori spanyol) nyelvét keverik bele. Anszel Vagenstajn, a forgatókönyv szerzője ezzel, nyilván, saját családjára, gyerekkorára utal, a közös európai nemzethez való csatlakozás előtt ilyen színezetet kaptak a plovdivi emlékei. Csakhogy érdemes belenézni az 1984-ben forgatott olasz dokumentumfilmbe, melyet egy olasz rendező, Giacomo Pezzali forgatott bolgár stábbal az *Európa kulturális fővárosai* sorozat részeként. A film a felbecsülhetetlen dokumentum-felvételek ellenére meglehetősen

vontatott, helyenként kínosan szimbolikus, művészet- és kultúraszemlélete még a rezsimekhez és korhoz képest is kőkonzervatív. Az összekötő szöveget ugyanaz az Anszel Vagenstajn írta, aki később a plovdivi multikulturális álmodt elírta az 1998-as filmben. Csakhogy itt erről szó sem esik, az emlékek megtörnek az éppen aktuális érvényben lévő államszocialista patriotizmuson, és Plovdiv nemzetiségéről, multikulturalizmusáról szó sem esik, ellenben úgy konferálja fel a települést, mint „mindenek előtt a nemzeti újjászületés városa”. Mi másról is szólhattak volna az emlékek abban az évben, amikor Bulgária kormánya megfosztotta alapvető emberi jogaitól lakosságának mintegy tíz százalékát, keresztény neve felvételére kötelezte török, pomák és roma állampolgárait, és szankcionálta anyanyelvük használatát nyilvános helyeken?

Államszocialista emlékek

Az államszocializmus amúgyis a legnagyobb emléktörőnek bizonyult. Miközben gyerekkori emlékeim nyomát kerestem a visszaemlékezésekben és a legnagyobb közös archívumában, az interneten, alig néhányra találtam utalást, szinte nem találtam társat a közös emlékezéshez. Albena Skodrova *Szocgurmé. A Bolgár Népköztársaság konyhájának története* című társadalomtörténeti monográfia üde kivétel: ebből hitelesen visszaköszönt a hetvenes évek hiánygazdasága, a hervasztó kínálat és a napi küzdelem a minőségi élelmiszerért, a „mintaboltokban” és valutás üzletekben beszerezhető árucikkek leplezetlen pártállami cinizmusa, a szálnalmas közéletkezdés és a gyatra vendéglátás.

Ezzel szemben a feltehetően Plovdiv-specifikus, pártállami kuriózumoknak alig bukkantam a nyomára a világhálón. Az 1976-os „kongresszusköszöntő kocogásról” csupán néhány fotót őrzött meg a plovdivi városi levéltár, azon is klottgatás veteránok állnak a rajtvonalnál. Pedig világosan emlékszem, hogyan terelték ki a nagyszünetben a városi parkba az egész iskolánkat, ahol az igazgató futott elől, kereken 1976 métert, nekünk, kicsiknek csak 800 volt előírva. Szerencsére ebben a parkban nőttem fel, ismertem minden átjárót a bokrok között, túlsúlyos kisgyerekként hordágyon vittek volna el, ha ennyit le kell futnom. A célban aztán lepecsételték az ellenőrző kartont, a megfelelő számú pecsétet be lehetett váltani egy kongresszusi futás feliratú pólóra. Otthon aztán szegény apám panaszkodott, hogy az egyetem kisz-titkára rátörte a dolgozószoba

ajtáját, és ki akarta parancsolni őt is futni a többiekkel. Krasztev elvtárs elhajtotta ugyan a feltörekvő fiatalembert, mert úgy érezte, világhírű tudósként nem ezen fog múlni a további karrierje, de azért pár hónapig szorongott a várható következményektől. És akkor futott a város apraja-nagyja, szinte elképzelhetetlen, hogy nem maradt nyoma.

Mint ahogy annak sem jutottam a nyomára, mi volt az a köznyelvben 30/30-nak nevezett rendelet, ami miatt végül anyámnál betelt a pohár, és hazaszöktetett engem végleg Magyarországra. Az akkori direktíva a szabados életvitelt folytató és nyugatias külsőt öltő kiskorúak megregulázását irányozta elő, s utasításba adta, hogy bármelyik felnőttnek jogában áll saját hatáskörben elvinni és megnyíratni a megengedettnél hosszabb hajat viselő kiskorút, vagy a rendőrségre bevinni a dohányzáson kapott fiatal, illetve előállítani az este kilenc után felügyelet nélkül kint tartózkodó gyereket. Szinte hetente tartottak frizuraellenőrzést az iskolabejáratnál: volt, hogy az igazgató személyesen állt a bejáratnál, túrt bele minden fiú hajába, és akié túlnőtt a kérges uj-jain, azt visszaküldte nyíratkozni – nyilván, halmozati büntetésként igazolatlan hiányzás is járt vele. Sosem felejtem el, ahogy a megaláztatástól zokogva kárhoztattam szerencsétlen anyámat, hogy nem vette észre, mennyire megnőtt a hajam, ráadásul tíz évesen egy fillér sem volt a zsebemben, amivel a borbélyt kifizethettem volna.

Mire a kongresszusi futás piros pólóját megküldték, már Magyarországon éltem, amikor eljutott hozzám, már nem is ment rám, a hajamhoz pedig két évig nem engedtem hozzányúlni...

És, persze, vannak alaposabban dokumentált emlékek is, például a vásárok. A nemzetközi vásárokról később kiváló elemző tanulmányok születtek, magáról a jelenségről, hogy a Nyugatot beengedték ennyire mélyen az államszocializmus ideológiai frontvonalá mögé. Mary Neuburger szellemes *Kebabcse, kaviár, vagy hotdog? A hidegháború fogyasztása a plovdivi vásáron 1947–72* című tanulmányát szintén egy külföldi, történetesen brit résztvevő visszaemlékezéseire alapozza, s a szövegéből meggyőzően kimutatja, mennyire „megtörtek” plovdivi emlékei a korabeli Kelet-Nyugat kliséken. Gyerekként szinte minden nap ott lógtunk a pavilonok között, semmit sem értettünk a kiállított műszaki csodákból, de azért megéreztek a vásárváros utcáin lassan surranó, fényes amerikai limuzinban, a kiállított jachtban és Harley Davidsonban; gyűjtöttünk minden nyugati brosúrát, jelvényt és egyéb kacatot, átszellemülten szorgolattuk

a fényes, színes nyomtatványokat, cserélgettük egymás között a zsákmányt, de kár lenne tagadni, hogy legalább ugyanakkor áhítattal bámultuk a szovjet kiállítás életnagyságú úrmakettjeit, bumfordi háztartási és híradástechnikai eszközeit, miközben szüleink belevették magukat a korabeli konzumőrületbe, mert erre a pár hétre – a számos külföldi vendégre való tekintettel – végre feltöltötték áruval a városközpont üzleteit, lehetett normális cipőt és ruhát is vásárolni, olíva olajat is egy évre előre, és teszt jelleggel olyan új termékek is forgalomba kerültek, melyeket a vásár bolgár pavilonjában akkor mutattak be, hogy aztán végleg és visszavonhatatlannal elnyelje őket a feledés enyészete.

Extrém ideológiai keménykedés és lohasztó hiánygazdálkodás, majd egy éles váltással nyitás a Nyugatra, fellazulás és mesés árukínálat: számomra máig rejtély, hogy bírta ezt a kontrasztot ilyen bele-törődéssel viselni egy város lakossága. Hacsak nincs valami lappangó örökség, vagy „mintázat”, ami immunissá teszi a plovdiviakat az efféle kettősségekkel szemben.

Záró emlék-képek

Plovdivi emlékeim egy gyerek emlékei: képek a szüleimről, egy városról és a lakóiról. Emlékképek anyám heroikus küzdelméről a hétköznapi túlélésért, elvágódásáról egy komfortosabb világba, apám tudományba, főleg saját tudományába vetett hitéről és közönyéről minden más iránt, tudós barátaikról, akik közül időnként egyik-másiknak átmenetileg nyoma veszett, egy úgymond, „politikai vicc” miatt; alsós tanárnóm mérhetetlen elhivatottságáról és felsős tanárain megátalkodott fafejűségéről; a gyerekfejjel is elviselhetetlen posztsztálinista hivatalos légkörről, és a felszabadult szünidei bandázásról a városban, amihez hasonló Budapesten akkoriban már elképzelhetetlen lett volna, az első életre szóló barátokról és gyerekszerelmekről, akiket mára mind elveszítettem szem elől; a város akkori figuráiról, akik az én hétköznapijaim szereplői is voltak: Miljóról, a városi bolondról (hál’isten azóta kapott köztéri szobrot), a hintázó járású és beszólogató jampecekről, a kontinens legszebb utcáját minden éjszaka végig gajdoló korhelyekről, a feltaláló csodabogarakról, mint Ico Ikara (Ikarusz Ico), aki egy VAZ 21011/1300 motorból és Wartburg lökhárítóból felépített egy versenyautót, aminek az egész város a csodájára járt, mégsem versenyzett vele soha senki; Jankóról, a meleg takarítóról, akit

úton-útfélen megverték, mégis folyton mosolygott és énekelt...

Csak idő kérdése, hogy összeszedjek még néhány oldalnyi apró, lényeges és mellékes részletet, mely egytől-egyig legalább annyira esetleges, mint a születésem helyszíne, vagy a taláalomra felszedett agyagcserép: emlékek, melyek megtörnek egy átlagosan boldog gyerekkor és egy nyomasztó önkényuralom peremén, amitől értelmet nyernek, és talán értelmet tudnak adni régi és újabb korok más emlékeinek, melyek szintén megtörtek szerzőik életútjának bukkanóin, ha magát a várost nem is értelmezi, mert egy városnak mi más értelme lenne, mint hogy lakjunk és jól érezzük magukat benne. Vagy esetleg olyanná tegyen bennünket, amilyenek vagyunk.

Felhasznált szakirodalom

- Braudel, Fernand 1995 *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. University of California Press.
- Цвијић, Јован 1922 *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропогеографије 1-2*. Belgrád.
- Harari, Yuval 2016 *Homo Deus. A holnap rövid története*. Animus Kiadó, Budapest. <https://www.scribd.com/document/388452601/Homo-Deus-Harari-Yuval-Noah-pdf>
- Kiossev, Aleksander 2004 Plovdiv: The Text of the City vs. the Texts of Literature. In Marcel Cornis-Pope – John Neubauer szerk. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Vol 2. John Benjamins, Amsterdam.
- Neuburger, Mary 2012 Kebabche, Caviar or Hot Dogs? Consuming the Cold War at the Plovdiv Fair 1947–72. *Journal of Contemporary History* 47(1):48–68. <https://doi.org/10.1177/0022009411422368> <https://www.jstor.org/stable/23248981>
- Obolensky, Dimitri 1974 *Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500–1453*. London, Cardinal.
- Stoianovich, Traian 1994 *Balkan Worlds. The First and Last Europe*. Routledge, London – New York.
- Todorova, Maria 1997 *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.

On-line forráshivatkozások

- <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Bulgarien/XIX/1820-1840/Venelin/framertext1.htm>
- http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XIX/1820-1840/Sadyk_pasa_2/text1.htm
- <https://www.rulit.me/books/aleksiada-read-37025-186.html>
- <http://plovdivskinovini.bg/komentari/137345/spomeni-ot-sotza-prez-1978-g-po-zapoved-na-chochoolu-tankove-gazyat-stolipinovo>
- <https://trafficnews.bg/istoriya/spomeni-sotsakogato-zhenite-minizhup-biaha-zozi-amazhete-108667/>
- <https://www.marica.bg/skelet-na-kyshta-plashisysedite-v-centyra-Article-111408.html>
- <https://plovdivtime.bg/nasledstvo/plovdiv-spomenite-evliia-chelebi-21/>
- <http://www.archives.government.bg/183-%D0%9F%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B4%D0%B8%D0%B2#>

A HAGYOMÁNYOS TÁNCMŰVELTSÉG ANTROPOLÓGIÁJA
Részlet kitekintéssel a *Tánc és közösség* című kötetből

[DOI 10.35402/kek.2020.4.9](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.9)

Absztrakt

Kutatásaim témája a magyarországi táncfolklorisztikai, antropológiai és néprajzi kutatások közös határterületét jelentő társastánc-kutatás, vagyis a magyar tradicionális paraszti táncműveltség 20. századi változási folyamatainak feltárása, ezen keresztül a néptáncok és a társastáncok kölcsönhatásának vizsgálata. A kutatások célkitűzése a paraszti társadalom hagyományos táncműveltsége és az „idegen” kulturális jelenségként belépő társastáncok kölcsönhatásának vizsgálata volt, nem elsősorban táncfolklorisztikai, mint inkább társadalomnéprajzi és antropológiai szempontból. Célom a történeti előzmények, országos tendenciák és az esetpéldák segítségével annak bizonyítása, hogy egy közösség táncműveltsége vizsgálata a helyi társadalom szociokulturális hátterének megértéséhez vihet közelebb. A táncfolklorisztika és a táncantropológia eltérő körülmények között történő kialakulásának, fejlődésének, céljainak, módszereinek bemutatásával érzékeltettem, hogy a két tudományág közötti határok – a viták ellenére is – egyre inkább elmosódnak, az eredetileg két önálló paradigma összeolvadásával pedig a táncműveltség még komplexebb módszere kezd kialakulni. Megállapításaim szerint a társastáncok vizsgálata sajátos módszertant, a társadalmi szemlélet kiszélesítését teszi szükségessé a táncműveltségben, amelyhez az antropológia jelenleg több támpontot ad, mint a folklorisztika. Az antropológia hangsúlyosabban irányítja a figyelmet a tánc társadalmi hátterére, a kulturális jelenségek változása pedig – álláspontom szerint – csak társadalmi folyamatok összefüggésében értelmezhető árnyaltan.

Abstract

Anthropology of the Traditional Dance Culture

(A chapter with some addition from the book „Dance and Society”)

The subject of the publication is the study of the social dances, which is the common research area of the ethnochoreology, anthropology and

ethnography. The other research subject is the exploration of the change in the traditional Hungarian dance culture during the 20th century, and through this the analysis of the interaction between the folk dances and social dances. The publication proceeds from that generally accepted, but less applied scholarly proposition, that the dance culture of a local community can reproduce the social dimensions of the community, enabling the analysis of the sociocultural background of the community having the same dance culture. By presenting the different evolution, objectives and methods of the ethnochoreology and dance anthropology I illustrated, that the borderline between the two scholarly paradigms, despite their controversies, is getting slender, and by the fusion of the two separate paradigms the more complex method of the dance science is emerging. According to my findings, the research and examination of the social dances require a specific methodology, the expansion of the social aspect of the dance research, and the anthropology provides more help to this attempt than the folkloristics. The anthropology calls the attention more accentually on the social background, the transition of the cultural phenomena, however, is interpretable only in the context of the social development.

Másfél évtizeddel ezelőtt nemcsak néprajz-, hanem sokszor táncműveltség-kutatók körében is legalábbis szokatlannak tűnt egy olyan kutatási irány, amely a tradicionális népi táncműveltség átrétegződésének kérdése mellett direkt a társastáncok szerepére koncentrált. Kiváltképp mindez antropológiai módszerekkel kísérve, amikor még a táncantropológia és a táncfolklorisztika képviselői közötti viszonyt nem a maradéktalan békekesség jellemezte. Mára már fiatal és fiatalabb kutatók sora képviseli a táncműveltség-kutatásának komplex, nemcsak táncantropológiai, hanem folklorisztikai, etnokoreológiai, történeti, stb., összességében tehát interdiszciplináris szemléletét.

A lokális táncműveltség antropológiai szemléletű vizsgálatának egyik lehetséges témájaként a

tradicionális táncművelési folyamatok átmenetisége kínálkozott a 21. század első évtizedében. A magyar paraszti táncművelés 20. századi átmenetiségének vizsgálata, monografikus feltárása olyan úttörő vállalkozásokkal indult meg, mint a kilencvenes években Ratkó Lujza három nyírségi település táncéletét feldolgozó monográfiája,¹ vagy mint az ezredforduló utáni első évtizedben Dóka Krisztina és Varga Sándor kutatásai.² A népi táncművelés erős kölcsönhatásba kerülő társastáncok kifejezett vizsgálata is ebben az időszakban vette kezdetét.³ A magyar rurális társadalom és a városiak – hol polgárinak, hol nemesinek, olykor udvarinak vagy szalonnak nevezett – társastáncok közötti kapcsolat felfedezése természetesen nem volt új jelenség, hiszen jelenlétüket és részben hatásukat a hazai táncfolklorisztika lényegében kialakulásától kezdve jelezte. Jóllehet a tradicionális táncművelés hagyományrendszerébe adott helyen és időben nem illeszkedő táncnyelv használata szintén a lokális kultúra egyik megnyilvánulási formája, a társastáncok lokális közösségi mikrovizsgálata direkt módon mégsem került a táncfolklorisztika érdeklődésének fő sodrába. A terepen dolgozó táncutatók, néprajzkutatók azonban mindig is érzékelték jelenlétüket és felismerték szerepüket a falu táncéletében. Jelenlétük okának feltárására, a tradicionális táncműveléssel való kapcsolatuk értelmezésére történtek is kezdeményezések olyan kutatók részéről, akik a leghamarabb indultak el a tánc társadalmi vonatkozásainak értelmezése és komplex megközelítése útján.⁴

Antropológia és folklorisztika

Christoph Wulf a táncantropológia vizsgálati területeiként – elsősorban az európai etnológia és csak részben az angolszász antropológia hagyományait követve – a következőket jelölte meg: (1.) *Tér és idő a táncban.* (2.) *Tánc és mozgás.* (3.) *Tánc és közösség,* mivel a tánc emocionálisan, szimbolikusan és performatív módon is közösséget teremt. (4.)

1 Ratkó 1996.

2 Dóka 2011; Varga 2011.

3 Dóka 2010:59-80; Dóka 2014:49-66; Dóka 2015:69-79; Dóka 2016:59-79; Dóka 2017:52-67; Kavecsánszki 2007:129-142; Kavecsánszki 2012:71-88; Kavecsánszki 2015a; Kavecsánszki 2018:46-72.

4 A néptáncutatók, táncfolkloristák e munkásságáról a 20. század elejétől összefoglalóan lásd Kavecsánszki 2015b:189-210.

Tánc és szerkezet, mivel a táncok szabályrendszere, szabályozottsága, kötetlensége összefüggésben áll a társadalmi viszonyokkal. Így a táncok forrásul szolgálhatnak a társadalmi rend és hatalom viszonyainak elemzéséhez, és viszont: a társadalmi rend elemzése adhat támpontokat a táncok struktúráinak megértéséhez. (5.) *Tánc és identitás,* mivel a mozdulatokon és a testképen keresztül az azokban rejlő normákkal, értékekkel, illetve életstílusokkal és szociális környezettel azonosulunk. (6.) *Tánc és emlékezet,* mivel a táncolás által szinesztétikus, kollektív és egyéni emlékek rögzülnek, illetve elevenítődnek fel, ekképpen pedig az identitásformálással és az emlékezhely-teremtéssel is összefüggésbe kerül. (7.) *Tánc mint a különbségek feloldása,* mivel az együtt táncolással a személy- és csoportközi különbségek, ellentétek háttérbe szorulhatnak és ez elősegíti a közösséggé formálódást. (8.) *Tánc és transzcendencia.* (9.) *Tánc és gyakorlati tudás.* (10.) *Tánc és esztétika.*⁵ A kutatási területeket látva világos, hogy mindegyiknek lehetnek történeti perspektívái is. A történeti antropológiai táncutatók azt jelenti tehát, hogy a táncok történetiségét és kulturális meghatározottságát – az imént felsorolt területek figyelembevételével – az adott közösség történeti, kulturális helyzetére vonatkoztatjuk.⁶

A fentebb felsorolt területek valamennyi társadalmi réteg táncművelésének kutatása során relevánsak, a múltban és a jelenben egyaránt. A táncantropológia tehát nem korlátozódik egyetlen társadalmi csoport kutatására, ugyanúgy vonatkoztathatók a tradicionális paraszti táncművelésre, mint a nemesi-polgári világéra, vagy akár a 20. század végi popkultúrára.⁷

Noha a táncfolklorisztika alapvetően a morfológiai, strukturális, funkcionális, történeti, illetve tartalmi és stílusi kérdések iránt érdeklődik, a kutatók jellemzően néprajzi végzettsége okán többnyire a

5 Wulf 2010:6, 2007:126-129.

6 Wulf 2010:4. A szerző tulajdonképpen nem is táncantropológiáról, hanem az antropológia különböző, az embert a táncon keresztül vizsgáló irányzatairól beszél. Vö. Brandstetter–Wulf 2007:9.

7 Pl. Lisbet Torp vizsgálata a dániai bevándorló fiúk körében kialakult hip-hop táncdivat szociokulturális hátteréről. – Giurescu–Torp 1991:6-7. Szintén megemlíthető itt Joanna Bosse „táncantropológiai” tanulmány a salsa észak-amerikai terjedéséről az 1990-es években. A tanulmány kiemeli, hogy a latin-amerikai népi eredetű tánc társastáncá alakulva kultúrák közötti közvetítő „nyelv” válik. Lásd Bosse 2008:45-64.

szokáskörnyezet sem maradt ki a vizsgálódásokból – jóllehet sok esetben csak mellékszálként szerepelt az elemzésekben. Az antropológia ugyanakkor az emberi test mozdulatainak és mozgásának szemantikai jellegű vizsgálatából kiindulva még komplexebben közelít a tánc társadalmi funkcióinak kérdéséhez, így magát a táncot sokszor inkább eszközként kezeli az ember, illetve a közösség megértéséhez. E törekvése során a táncot sajátos mentális reprezentációként, egyéni vagy közösségi performanszként értelmezi, amely az individuális vagy kollektív társadalmi valóság egy szeletének szemléltetésére is alkalmas. Részben így válik lehetségessé például a tánc szimbolikus vetületeinek, politikai funkcióinak, identitásképző és -megjelenítő tulajdonságainak vizsgálata. Az antropológia természetesen nem kerül meg a formai-morfológiai kérdéseket sem, hiszen a táncok szerkezete, például szabályozott vagy kötetlen jellege szintén társadalmi viszonyokról árulkodik, ráadásul a tánc „testiségének” vizsgálata a – elsősorban angolszász hagyományú – táncantropológia különösen fontos területe.

A magyar táncfolklorkisztika világhírűvé vált teljesítménye mögött álló módszertan kialakítása alapvetően Martin György, illetve Pesovár Ernő nevéhez fűződik. Ez a módszertan azonban a kialakulását követő évtizedekben alig változott valamit. Ennek következtében viszont a 20. században átalakuló, megváltozó, újabb funkciókkal bővülő, míg másokat elvesztő „tradicionális”, „paraszi” táncműveltség változásvizsgálata, illetve ennek *társadalmi kontextusba helyezése gyakran elmaradt* és csak kivételes esetekben került a paraszi táncélet tekintetében megfelelő kontextusba.⁸ A kevés kivétel, amely igen alapos változásvizsgálaton, máig példaértékű elemzésen alapult,⁹ sokszor a folyamatokat *a paraszi kultúra hanyatlásaként*, leromlásaként interpretálta. Jellemző, hogy a táncfolklorkisztika egyre kiforrottabbá váló, főképp a Martin György

8 Itt említhető elsősorban Kaposi Edit munkássága, illetve *Szentpál Olga kutatásai, akinél a társastáncok és a néptáncok érintkezésének problematikája kifejezetten a vizsgálatok fő sodrába került*. Megemlíthető még Maácz László és Pesovár Ferenc is, míg Pesovár Ernő és részben Martin György főként a tánc történeti folyamatok rekonstrukciós kísérletek keretében kerültek kapcsolatba a társastáncok kérdésével. Minderről részletesen lásd Kavcsásnszki 2015a:34-51.

9 E tudomány- és kutatástörténeti kérdés taglalása itt nem lehet feladat. Összefoglalóan lásd Kavcsásnszki 2015a:189-210. A vonatkozó kiváló példákat a teljesség igénye nélkül lásd Kaposi 1999:9-107; Ratkó 1996:309-311.

és munkatársai, tanítványai által fémjelzett munkamódszer valamelyest megmerevedett.¹⁰ *Emiatt olyan új témák maradtak ki a vizsgálatokból, mint a tánc társadalmi szerepének mikroszintű értelmezése, a szociokulturális háttér elemzése, az élő hagyományból revival jelenséggé válás folyamata, a tánc kultúra politikai dimenzióinak vizsgálata, a tánc és etnicitás kapcsolata, a tánc és mentalitás értelmezése vagy akár a tánc kultúra testtörténeti megközelítése*. Főleg utóbbiak jelentették azokat a területeket, amelyek csak igen nehezen illeszkedhettek volna be a táncfolklorkisztika klasszikus szemléletébe, jóllehet a kilencvenes évektől megindult az új utak, témák keresése.¹¹ Az évtizedek múlásával egyre világosabbá vált, hogy a minőségi változások elmaradása a táncfolklorkisztikai kutatásokban komoly és egyre inkább pótolhatatlan hiányosságokat eredményezett. Ratkó Lujza mutatott rá, hogy a precíz egyéniségkutatás, a táncok lejegyzése és a táncfilm-készítés mellett a táncfolklorkisztika igen gyakran elfelejtette rögzíteni a cizelláltan elemzett táncok szokáskörnyezetét, az adott falu táncéletének egyéb jellegzetességeit vagy a változási folyamatokat, „[...] *márpedig e néprajzi háttér nélkül tánc kultúráról csak hiányos és pontatlan képet kaphatunk, ami komoly akadály lehet annak, hogy a szerkezeti elemzéseken túllépve a táncok értelmezésében egy komplexebb megközelítést érvényesítsünk*”.¹²

Az ezredforduló táján kezdődő megújulási folyamat részben belülről, részben viszont az antropológiai paradigma segítségével hívásával indult. Hamar nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a tradicionális tánc kincs vizsgálatát az antropológia csak a táncfolklorkisztika évszázados eredményeire építve tudja megvalósítani. Ez a helyzet pedig nem az egyik vagy másik diszciplína közötti választást jelenti, hanem mindkettő módszertanának együttes ismeretét és alkalmazását. Olyan interdiszciplináris szemlélet és módszertan alakulhat így ki, amely múltbeli (tradicionális) és jelen idejű (revival, új, kortárs, stb.) táncjelenségek komplex értelmezésére alkalmas.

10 Ratkó 2010:25.

11 Minderről részletesen lásd Felföldi é.n.; Maácz 1997:64-69; Ratkó 2010:23-36.

12 Ratkó Lujza kritikai gondolatait lásd: Ratkó 2010:25.

A társastáncok és a hagyományos táncműveltség kapcsolatának antropológiai vizsgálata

A társastáncok és a népi táncműveltség kapcsolatának antropológiai szemléletű vizsgálata során lényeges annak az elvi álláspontnak a hangsúlyozása, miszerint a nem tradicionális paraszti táncnyelv használata is a rurális kultúra megnyilvánulása, így kontextuális vizsgálata – a helyi társadalom szociokulturális sajátosságainak átalakulását elemezve – megkerülhetetlen feladat. A tradíciókhoz ragaszkodó lokális társadalom életében megjelenő kulturális újítások a közösségi mentalitásban bekövetkező módosulások jelei lehetnek, így például a társastáncok megjelenése, közösségi szerepe, funkciója alkalmas lehet e folyamatok egyes összetevőinek szemléltetésére.

Közismert, hogy a társadalmi rétegek közötti kapcsolat, az elit és a népi kultúra találkozási pontja és egymásra hatása minden történelmi korszakban jellemző volt. A paraszti táncműveltség története során több alkalommal is jelentős mértékben átalakult, de e folyamatok belső társadalmi történéseiről sokáig alig rendelkezünk ismeretekkel: a formai, szerkezeti, motívumai, zenei változások a táncfolklorkutatásoknak köszönhetően jól rekonstruálhatóak voltak, sőt az interkulturális kapcsolatok is körvonalazódtak, a rurális kultúra változását eredményező társadalmi dinamizmusok, a lokális kultúra konfliktusmezői azonban jobbra rejtve maradtak. E folyamatok vizsgálata egyrészt az új társadalomtörténet egyes elvi és módszertani eljárásainak a történelmi táncműveltségbe adaptálásával,¹³ másrészt a kontextuális táncantropológia metodológiájával is lehetséges. Utóbbi során a 19. és 20. századi rurális életvilágokban¹⁴ idegen elemként megjelenő társastáncok vizsgálata nem elsősorban a táncok formai, plasztikai jellegzetességeinek dokumentálását célozza, mint inkább az új táncok és a közösség

13 Például a kora újkori táncműveltség mentalitástörténelmi vizsgálatát lásd Kavcsánszki 2019a:298-305; Kavcsánszki 2019b:345-362; Kavcsánszki 2019c:11-56; Tóvay Nagy 2004:169-260; Tóvay Nagy 2016:197-215; Tóvay Nagy 2018:9-26.

14 Az életvilág egy olyan mikrovilágot jelent, amely elválik a makrostruktúrától, a normatív rendszertől. Az életvilág fogalmának kialakulása szorosan összefügg a kultúra antropológiai definíciójával, aminek következtében az életvilág nem osztható részterületekre (pl. gazdaság, politika, stb.), hanem „mindez együtt alkotja azt a közeget, amely a hétköznapi ’életgyakorlat’-ban közvetlenül is megnyilvánul” (Gyáni 1997:152.,155).

viszonyának megragadását. Az antropológiai látásmód ez esetben épp abban rejlik, hogy nem elsősorban a tánc, hanem azon keresztül a közösség válik a vizsgálat alanyává. A táncműveltség vizsgálata, különösen a nagyobb mértékű átrétegződések – például új táncformák, új divattáncok megjelenése – elemzésével a közösségi mentalitás, identitás, értékválasztás jellemző tendenciáinak megértéséhez juthatunk közelebb.

A témában folytatott évtizedes kutatásaim célkitűzése a paraszti társadalom hagyományos táncműveltsége és az „idegen” kulturális jelenségként belépő társastáncok kölcsönhatásának vizsgálata volt – nem elsősorban táncfolklorkutatási, mint inkább társadalomnéprajzi és antropológiai szempontból. Céлом a történelmi előzmények, országos tendenciák és az esetpéldák segítségével annak bizonyítása volt, hogy egy közösség táncműveltsége vizsgálata a helyi társadalom szociokulturális hátterének megértéséhez vihet közelebb. Így a társastáncoknak a paraszti táncműveltségben betöltött szerepe, integrációjának mélysége, vagy annak elmaradása lehetőséget ad a közösségben bekövetkező szociokulturális folyamatok egyes komponenseinek modellezésére. Az ilyen irányú kutatások során figyelembe kell vennünk, hogy a közösség társadalmi valóságának vizuális kivételéseként felfogott táncműveltséget és a hozzá kapcsolódó szokásrendszert a társadalmi jelenségek, történelmi helyzet, etnikai viszonyok mellett politikai-propagandisztikus törekvések, illetve divatirányzatok is befolyásolhatják. Mindezzel kapcsolatban e helyen két példát említek meg, amelyek egyúttal két, egymással szorosan összefüggő módszertani megközelítést is demonstrálnak.

A dél-bihari esetpéldaként kiválasztott Köröstárkány romániai magyar többségű település, több évszázados hagyományokkal rendelkező, hagyományos népi kultúráját magyar identitásának fontos elemeként őrző közösség. A település táncműveltsége a 20. század közepéig elemeztem a kontextuális táncantropológia módszertana szerint. A táncműveltség társadalmi vonatkozásaival kapcsolatban itt elsősorban a határon túlra szakadt falu etnikai sziget jellegét, illetve a hagyományőrző attitűd mögött megbúvó identitásvédelem fontosságát kellett kiemelni, amely a táncműveltségben is jelen volt. Köröstárkányban a táncműveltséggel kapcsolatos elbeszélésekben olyan mögöttes gondolatok húzódtak meg, amelyek a tánc etnikai vonatkozásait emelték ki: a társastáncok „városi” megjelölése több visszaemlékezésben kapcsolódott össze a „román” jelzővel is, vagyis az „idegen” szokáselem megjelenése itt nem

csupán egy eltérő társadalmi réteg, hanem egy eltérő etnikum kulturális „térhódítását” jelenthette a közösség tagjai számára. Minthogy Köröstárkány történelmében a magyarok és a románok közötti viszony – főképp a román irreguláris alakulatok által 1919-ben a faluban elkövetett vérengzést követően –¹⁵ komoly feszültségekkel volt terhelt, ezért az egyszerű „városi” jelző máris megteremtette a lokális tánckultúra etnikai alapozású politikumát. Nem elhanyagolható tény az sem, hogy a negyvenes és ötvenes években mind a falusi iskola igazgatója, mind pedig a lelkész igyekeztek mindent megtenni annak érdekében, hogy az új, városi táncok ne terjedhessenek el Köröstárkányban. Retorikájukban „népi elkötelezettségükre” hivatkoztak,¹⁶ ebben az esetben is sejthető azonban a hagyományörző szerepkör mögött megjelenő etnikai szempont. Innentől kezdve a köröstárkányi hagyományok őrzésének programja szorosan – bár többnyire kimondatlanul, csak utalások szintjén – összekapcsolódott a magyar nemzeti identitás lokális megőrzésének céljával, amelyet Köröstárkány esetében különösképpen megnehezít az etnikai sziget jelleg. Ez a helyzet természetesen a tradicionálisnak tekintett lokális tánckultúra ilyen szempontú vizsgálatának fontosságát is előtérbe emelte. A köröstárkányi ugrós ugyanis jelenleg is a falu egyik legfontosabb etnikai „védjegyének”, magyarsága szimbólumának számít. Az ugrós szerepe a köröstárkányi hagyományörző mechanizmusban nem tekinthető pusztán egy szokáselem rekonstrukciójának, ugyanis a tánc nem „visszatanítás” útján tett szert népszerűsége a közösségben. A köröstárkányi ugrósról az 50-es évek végén a településre érkező tanítónő módszeresen kezdte el oktatni az iskoláskorú gyermekeknek, vagyis lényegében a hagyományos táncélet felszámolódását követően azonnal. A köröstárkányi ugrós tehát hagyományos táncból szinte azonnal hagyományörző táncá vált. A fiatalokból álló táncscsoport a romániai országos fesztiválokon, bemutatókon való részvétellel évtizedek alatt teremtette meg a köröstárkányi ugrós hírnevét és ezzel párhuzamosan, szinte észrevétlenül töltötte fel azt etnikai tartalommal. A köröstárkányi ugrós ezen idő alatt az etnikai identitás kinyilvánításának eszközévé vált, amely a táncos produkció mellett a hagyományos köröstárkányi viselet bemutatására is alkalmat adott, ezzel erősítve fel az identikus jegyeket. A táncprodukciók, maga táncscsoport létezése lehetőséget adott az etnikus identitástudat erősítésére, ekképpen komoly szocializációs szerepet

15 Lásd erről Szalánczy 2016:119-169.

16 Dánielisz E. 2000:67-71.

töltött be a közösségben. A köröstárkányi ugrós (a viselettel együtt) mára az etnikai identitásperformansz legjelentősebb eszköze, a köröstárkányi magyar nemzeti identitás szimbóluma, amely a romániai környezetben a magyar etnikai identitás képzésének, kialakításának, reprezentálásának és fenntartásának egyik legfontosabb lehetősége. A kontextuális táncantropológiai kutatások során bebizonyosodott, hogy Köröstárkány táncéletében nem hagytak mély nyomot a társastáncok, jelenlétük a tárkányi hagyományos táncéletben (vagyis a szabadtéri táncalkalmakon) alig egy évtizedet jelentett. A falun belüli anyagi szempontú társadalmi elkülönülés (alszegfelszeg) lassú felbomlása, a táncterek egységesedése és a hivatásos tánciskola hiánya miatt nem volt olyan csoport a faluban, amely a társastáncokban a további elkülönülés lehetőségét, a polgárosodás eszközt látta volna. A társastáncok népszerűtlenségének, rövid ideig tartó divat jellegének számos, a paraszti polgárosulás folyamatának lassú jelentkezésével összefüggő oka lehet, de a jelenség mögött megbújik a Fekete-Körös völgyi magyar települések kulturális elzártsága is. Nem tekinthetünk el a település szórvány jellegétől sem, amely a kutatási eredmények szerint a hagyományos tánckincset a nemzeti identitás reprezentálásának eszközévé tette, ez pedig védelmet biztosított számára az új táncdivatokkal szemben.

Egy másik terep, Messzelátó-Sóstó esetében a narratív paradigma¹⁷ segítségével rekonstruáltam az egykori uradalmi majorságok agrárcselésége által is látogatott, 1942-ben megszűnt Konyári Sóstófürdő táncéletét. Messzelátó-Sóstó Hajdú-Bihar megye bihari részén, Debrecentől 30 km-re található, közigazgatásilag Hosszúpályihoz tartozik, mint külterületi lakott rész. Maga a település csak a 20. században jön létre: a középkori Fejértó falu a 17. század végi felszabadító háborúk idején elnéptelenedett, határa pusztává vált, amelyet a 18. században – az uradalmak átszervezésekor – Hosszúpályihoz tagosítottak, viszont a hozzá közelebb eső konyári lakosság hasznosította bérlet formájában. A 19. század folyamán az uradalmi mezőgazdasági termelés fokozásával és technológiai fejlesztésével sorra jöttek létre a külső üzemszervezeti egységekhez kapcsolódó majorok, tanyák. A terület utolsó tulajdonosa 1940-ig a debreceni Lichtschein család volt (emlékük még élénken él az idős messzelátói lakosok emlékezetében), akik a zsidótörvények, illetve a földosztások és a szocialista mezőgazdasági struktúra kialakításával elvesztették birtokaikat

17 A beszélés néprajzáról lásd Keszeg 2018:37-60.

(köztük a ma is a településen álló kastélyt). A majork épületeit a földet kapó gazdák felhasználták az 1940-es évek elején lerombolt Konyári Sóstófürdő helyén, illetve a messzelátói kastély mellett felépülő falu, Messzelátó-Sóstó házainak építéséhez.¹⁸

Messzelátó-Sóstó esetében az a tény, hogy a mai település helyén egykoron egy neves fürdőkomplexum állt, illetve hogy a község mai lakossága mesterségesen létrehozott közösség, speciális vizsgálati módszert igényelt. A kutatás indoka maga a fürdő léte volt, amely a tanyavilág kellős közepén létesült és így a környék paraszti sorban élő cselédtársadalmi lakosságát egy igen exkluzív társadalmi réteggel hozta kapcsolatba. A speciális társadalmi környezetben – ahol a majorági cselédek táncélete igen közel került a magasabb társadalmi rétegekéhez – a társastáncok hatásának szokatlan ereje volt megfigyelhető. A narratív módszer itt rámutatott arra is, hogy az egykori táncélet elbeszélése hogyan generálja a múltkonstruálás folyamatát és hogyan építi fel a táncművelés évtizedekkel ezelőtti szinte nyomtalanul eltűnt épített környezetét. A kutatások során az egykori Konyári Sóstófürdő táncéletét úgy kellett rekonstruálni, hogy maga a létesítmény ma már csak az emlékezetben létezik, a fejtérői pusztán élő egykori agrárcselédség pedig az uradalmak és tanyák felszámolásával elvándorolt, kisebb részben a fürdő lebontása után létesített Messzelátó-Sóstó településen él. Ez a speciális helyzet lehetőséget adott a *narratív paradigma alkalmazására*¹⁹ és annak vizsgálatára, hogy az élettörténeti emlékezetben milyen szerepet játszik a táncélet és hogyan vesz részt a múlt (re)konstruálásának folyamatában. Nem véletlenül meghatározó eleme a narratív retrospekciónak a társadalmi különbségek – jórészt nem direkte történet – kiemelése. A kuriozitás, a helyzet társadalmilag és kulturálisan is „szokatlan” volta az oka mindennek. A tanyák lakossága közvetlen és napi érintkezésbe került a „*grófkisasszonyok*” mesebeli világával azáltal, hogy a „felsőbb” társadalmi miliő egy-egy csoportja a fürdőt mintegy – indirekt – kulturális transzferként használva „megjelent” a paraszti világ lokalitásában.

A jelenség egykor paraszti sorban élő szemtanúi ma büszkén mesélik élményeiket, nyoma sincs a felsőbb társadalmi státuszcsoporthoz iránti legkisebb ellenszenvnek sem. Az események mai narrátorai szívesen emlékeznek vissza az „*úri világ*”

18 Bihari-Horváth 2008:5-33.

19 A narratológia fogalmáról lásd Keszeg V. 2011:27-35.

képviselőivel való napi kapcsolatra – amely egyébként nyilvánvalóan nem lépett túl a vizualitás (láták a „*grófurakat*” sétálni, táncolni, stb.) határán.

A narratív paradigma alkalmazása a hagyományos táncélet, illetve a társastáncok kutatásában is nóvumnak számít. Az emlékezési folyamatban az adatközlők először az egykori táncér fizikai környezetét keltették életre mentálisan, majd ezután kezdődhetett meg a táncélet konstruálása. A kutatások során a narratív memoárok reprezentálásának, alapvető törvényszerűségeinek figyelembevételével történt meg a fürdővel kapcsolatos emlék-törödékek értelmezése. Az így létrejövő fürdő-narratívumban jelent meg a táncélet egykori képe, tere. A narratív paradigma alkalmazása egyrészt felhívta a figyelmet a táncélet kutatásában megjelenő konstruktivizmus kérdéseire, az egykor volt jelenségek újrakonstruálásának és a történeti valósághoz való viszonyának problematikájára, illetőleg a *tánc kulturális narratívaként* való értelmezésének lehetőségére. Emellett a sóstófürdő esetében az egykor volt szociokulturális környezet, a paraszti miliőbe belépő „idegen test” jelenségének megragadása is szolgált. Az észak-bihari ruralitásban megjelenő fürdő és annak polgári környezete kiváló lehetőséget adott a társasági táncok és a paraszti táncnyelv kapcsolatának elemzésére. A speciális társadalmi környezetben a társastáncok hatásának szokatlan ereje volt megfigyelhető. Ellentétben Köröstárkánnyal, itt nem létezett olyan zárt közösség, amely akár a külső, idegen nemzeti hatásokkal szemben is, védekezés-képpen összefűzött volna és elutasított volna minden idegen kulturális elemet.

Mindkét esetpélda igazolja tehát, hogy a táncművelésben bekövetkező változások, vagy azok elmaradása a belső és külső szociokulturális környezet dinamizmusával függ össze.

***

A társastáncok megjelenése a táncfolklorisztika alapvetően népi táncműveltséget vizsgáló szemlélete okán maradhatott ki sokáig a kutatások fő sodrából, sőt kaphatott a népi kultúrát veszélyeztető, negatív tónust. A tánc társadalmi funkcióját célzó újabb kutatások²⁰ ugyanakkor egyre inkább kiemelik, hogy a megjelenő társastáncok, ugyan más táncnyelv kifejezési formáival élve, de alapvetően szintén a szórakozó funkció betöltésére voltak hivatottak. A néptáncok tartalmi elemzése kapcsán Ratkó Lujza hívta fel a figyelmet arra az alapvető

20 Legátfogóbban lásd Kovács 2019.

fontosságú tényre, miszerint a tradicionális kultúrában forma nem létezett tartalom nélkül – ez csak a modern kultúrák sajátja –,²¹ amint pedig a tartalom eltűnt, a tánc funkciója szórakozóvá vált. Ez nemcsak a szórakozó funkciójú néptáncokra, hanem a társastáncokra is érvényes. Ratkó Lujza szerint a tánc tartalma nem az aktuális funkcióból származik, hanem éppen fordítva: az egyébként is jelen lévő szimbolikus jelentésük kapcsolja őket egy-egy szokáshoz. Ilyen szimbolikus jelentéssel a társastáncok is feltöltődhetnek.

A társastáncok a nemesi-polgári közegben elsősorban szórakozó funkciót töltek be – bár aktuális társadalmi és politikai reprezentációs szerepük miatt e feltevést is árnyalnunk kell –, de ugyanez megfigyelhető a népi táncművelés rituális funkciójú táncai, illetve a revival néptáncok esetében is. Amikor azonban egy táncnyelv mozgásrendszere elhagyja eredeti közegét és egy másik társadalmi rétegnél talál befogadásra, ismét feltöltődhet tartalommal és ismét szimbólummá válhat. Hiszen főként politikai, illetve identitásteremtő, -kifejező okok miatt ez megtörtént a bálokban megjelenő néptáncokkal és megtörtént fordítva is: a paraszti közösségekben elterjedő társastáncokkal is. Így a társastánc feltöltődhet akár politikai tartalommal, akár az aktuálisan érvényes kollektív vagy egyéni identitás, illetve mentalitás megjelenítésére alkalmas szimbolikus jelentéssel, amellyel a paraszti közösség bizonyos csoportjai vagy azonosulni kívánnak, vagy pedig el akarnak határolódni tőle. Például Messzelátó-Sóstó dohányművészei, cseledei, az uradalom területén elszórva élő tanya-központok lakosai, kiszakadva saját hagyományos közegükből és tradicionális kultúrájukból, részesei kívántak lenni egy koherensebb hagyományokkal rendelkező közösségnek és ennek kulturális mintáját Konyári-Sóstófürdő polgári közönségében találták meg. Ezzel szemben Köröstárkány közössége maga is rendelkezett komplex, tradicionális, és még kellőképpen erős kulturális rendszerrel, amely a társastáncokra olyan divatjelenségeként tekintett, amely ugyan talán vonzó, szórakoztató és izgalmas, de veszélyt jelent a közösség etnikai identitására. A társastáncok a köröstárkányi közösség kultúrájában nem találták meg azt a funkcionális rést, amelyet betölthettek volna.

A kilencvenes évektől fokozatosan erősödő antropológiai szemlélet a táncművelésben is éreztette hatását és lassan kialakul egy olyan látásmód, amely

21 Ratkó 2010:28.

a lokális táncművelés jelenségeit teljes társadalmi kontextualitásban, a változási folyamatok kauzalizációját is előtérbe helyezve értelmezi. Az ezredforduló utáni második évtized az antropológiai szemléletű táncművelés újabb tematikai bővülését hozta el és a kontextuális táncantropológia mellé immár a történeti antropológiai, politikai, etnikai, nemi, vallási, esztétikai és sok más egyéb vizsgálati terület is felzárkózott, jelezve a hazai táncművelés elméleti és módszertani mélyülését, egyre interdiszciplinárisabb szemléletét.²²

Felhasznált szakirodalom

- Ábrahám Nóra 2019 A Szentpál-Rabinovszky rendszertan mozdulat-struktúrája és mozgáselemzése. In Lanszki Anita szerk. *Tánc és kulturális örökség*. VII. Nemzetközi Táncudományi Konferencia a Magyar Táncművészeti Egyetemen. Budapest, MTE, 33-38.
- Bihari-Horváth László 2008 Határ Hosszúpályi, Konyár, Pocsaj és Esztár között. In Bihari-Horváth László szerk. *Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Néprajzi tanulmányok Hosszúpályi külterületéről*. A Bödi István Falumúzeum Közleményei 2. Hosszúpályi, 5-33.
- Bosse, Joanna 2008 Salsa Dance and the Transformation of Style: An Ethnographic Study of Movement and Meaning in a Cross-Cultural Context. *Dance Research Journal*. Vol. 40. No. 1:45-64. <https://doi.org/10.1017/S0149767700001364>
- Bólya Anna Mária 2018 *Interdiszciplináris kitekintések a táncról*. Budapest, Magyar Táncművészeti Egyetem

22 A teljesség igénye nélkül lásd például Bólya Anna Mária összefoglalását a tánc interdiszciplináris megközelítési lehetőségeiről (Bólya 2018); Kürti László írásait a kritikai tánctudományról (2014:740-748, Kürti 2017:1029-1041.); Szőnyi Vivien kiváló elemzését a hatalom és erkölcs csángó táncéletre gyakorolt hatásáról (Szőnyi 2016:190-196), Pál-Kovács Dóra több tanulmányát, amelyek a nemi szerepek kérdését elemzik a néptáncban antropológiai szempontok szerint is (Kovács 2014:84-89; Kovács 2016:113-118; Pál-Kovács 2018:21-28; Pál-Kovács 2019), vagy akár Ábrahám Nóra írását a mozdulatelemzés és mozgásrendszerek ismeretelméleti megközelítési lehetőségeiről (Ábrahám 2019:33-38).

- Brandstetter, Gabriele – Wulf, Christoph
2007 Einleitung. Tanz als Anthropologie. Einbildungskraft, Subjektivität? Kreativität. In Brandstetter, Gabriele – Wulf, Christoph Hrsg. *Tanz als Anthropologie*. München, Wilhelm Fink Verlag, 9-13. https://doi.org/10.30965/9783846743447_002
- Dánielisz Endre 2000 A Fekete-Körös völgyi magyarság. *Honismeret*, (28.) 6:67-71.
- Dóka Krisztina 2010 „Már mi hoztuk bédivatba...” Egy maroszéki falu táncéletének átalakulása a XX. században. In Felföldi László – Müller Anita szerk. *Hagyomány és korszerűség a néptáncutatásban. Pesovár Ernő emlékezete*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, 59-80.
- Dóka Krisztina 2011 *A magyar táncfolklór átalakulása (1896–1945)*. Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/lit/dokakrisztina/diss.pdf> (2020.11.02.)
- Dóka Krisztina 2014 19. századi társastáncok a magyar paraszti tánc kultúrában. *Táncstudományi Közlemények*, 2:49-66.
- Dóka Krisztina 2015 A 20. század elejének társastáncjai a magyar paraszti tánc kultúrában. *Táncstudományi Közlemények*, 2:69-79.
- Dóka Krisztina 2016 Közelkép a 19. század végének népi tánc kultúrájából. *Táncstudományi Közlemények*, (8.) 2:59-79.
- Dóka Krisztina 2017 Társasági táncok, „magyar tánc” és népi tánc kultúra a dualizmus kori magyar nyelvű tánc könyvekben. *Táncstudományi Közlemények*, (9.) 2:52-67.
- Giurchescu, Anca – Torp, Lisbet 1991 Theory and Methods in Dance Research: A European Approach to the Holistic Study of Dance. *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 23:1-10. <https://doi.org/10.2307/768392>
- Gyáni Gábor 1997 A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas*, 1:151-161.
- Kaposi Edit 1999 *Bodrogköz táncjai és táncélete. 1946–1948*. Budapest, Planétás Kiadó.
- Kavcsásnszki Máté 2007 Társastáncok a magyar paraszti közösségben a 19–20. században. In Kiri E. – Kovács L. E. – Szilágyi J. szerk. *Notitiae Iuvenum. Tanulmányok Ujváry Zoltán 75. születésnapjának tiszteletére*. Debrecen, KLTE, 129-142.
- Kavcsásnszki Máté 2012 A társastáncok és a néptáncok egymásra hatásának kutatási programja. In Kavcsásnszki Máté – Szászfalvi Márta *Tanulmányok Ujváry Zoltán 80. születésnapja alkalmából*. Notitiae Iuvenum II. Debrecen, KLTE 71-88.
- Kavcsásnszki Máté 2015a *Tánc és közösség*. A társastáncok és a paraszti tánc kultúra kapcsolatának elmélete bihari kutatások alapján. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.
- Kavcsásnszki Máté 2015b A társastáncok kutatása a magyar táncfolklórisztika történetében. *Ethnographia*, (126.) 2:189-210.
- Kavcsásnszki Máté 2018 A köröstárkányi „porondtól” Rákosi szalonjáig. A népi tánc kultúra antropológiai vizsgálatának módszertanához és elméleti háttéréhez. In Kavcsásnszki Máté – Marinka Melinda szerk. *Táj és kultúra 1*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 46-72.
- Kavcsásnszki Máté 2019a Tánc és habitus: Szempontok a kora újkori népi tánc kultúra egyfajta értelmezési keretéhez. In Karlovitz János Tibor szerk. *Tanulmányok a kompetenciákra építő, fenntartható kulturális és technológiai fejlődés köréből*. Komarno, International Research Institute s.r.o. 298-305.
- Kavcsásnszki Máté 2019b A tánc és szokáskörnyezete a 16. századi reformáció morálteológiájában. In P. Szászfalvi Márta – Kavcsásnszki Máté szerk. *Pietas et Scientia. Tanulmányok P. Szalay Emöke tiszteletére*. Studia Folkloristica et Ethnographica 76. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – Tiszántúli Református Egyházkerület – MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport, 345-362.
- Kavcsásnszki Máté 2019c A tánc és az „utolsó idő” bűnei Tolnai Decsi Gáspár prédikációiban. In Bihari Nagy Éva – Sály Szilvia szerk. *Vallási néprajz 16*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 9-34.
- Keszeg Vilmos 2011 *A történetmondás antropológiája*. Kolozsvár, BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság
- Keszeg Vilmos 2018 *A beszélés antropológiája*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság. Szerk. Jakab Albert Zsolt. On-line: http://kjnt.ro/szovegtar/kotet/NEJ_09_2018_KeszegV_A-beszeles-antropologiaja

- Kovács Henrik 2019 *Néptánc – Társadalmi szerep – Változás. A néptánc funkciójának vizsgálata a XX–XXI. századi hagyományos és revival közegében*. Doktori disszertáció. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/269725/kovacshenrik_disszertacio_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y (2020.11.04.)
- Kürti László 2014 Táncantropológia és kritikai táncstudomány. *Magyar Tudomány*, 6:740-748.
- Kürti László 2017 Tánc történeti mítoszok. A hajdútánc forráskritikai megközelítése. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András szerk. *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, 1029-1041.
- Maác László 1997 Miről nem írunk? *Táncstudományi Tanulmányok*, 64-69.
- (Pál-) Kovács Dóra 2014 Női szemlélet helye a tánc kutatásban. In Bolvári-Takács Gábor szerk. *Táncművészet és tudomány. Alkotás, befogadás, kritika a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánc kutatásban*. Budapest, Magyar Táncművészeti Főiskola, 84-89.
- (Pál-) Kovács Dóra 2016 A társadalmi nemi szerepek kutatásának módszertani dilemmáiról. In Bolvári-Takács Gábor szerk. *Táncművészet és tudomány. IX. Tánc és társadalom*. Budapest, Magyar Táncművészeti Főiskola, 113-118.
- (Pál-) Kovács Dóra 2018 „Női szemmel” – A nők szabadsága a magyarózdai páros táncokban. In Bereczki Ibolya – Sári Zsolt szerk. *Ház és ember 30*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 21-28.
- (Pál-) Kovács Dóra 2019 *Férfiak és nők Magyarózd 20. százai tánc hagyományában*. Doktori disszertáció. Kolozsvár, Babes-Bolyai Tudományegyetem.
- Ratkó Lujza 1996 „Nem úgy van most, mint volt régen...” A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában. Nyíregyháza-Sóstófürdő.
- Ratkó Lujza 2010 A néptánc kutatás hagyományos és új útjai a XXI. században. In Felföldi László – Müller Anita szerk. *Hagyomány és korszerűség a néptánc kutatásban. Pesovár Ernő emlékezete*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézete, 23-36.
- Szalánczy Gábor 2016 A köröstárkányi vérengzés emlékezete. In Keményfi Róbert – Bartha Elek szerk. *Táj és kultúra 2*. Néprajzi tanulmányok a történeti Bihar megyéből. Debrecen, KLTE, 119-169.
- Szőnyi Vivien 2016 *Hatalom és erkölcs a moldvai csángó tánc kultúrában*. In *Tánc és társadalom. Táncművészet és tudomány* (9). Budapest, Magyar Táncművészeti Főiskola, 190-196.
- Tóvay Nagy Péter 2004 „Szabad hát a Táncz?” A tánc motívuma a 16–17. századi magyar és latin nyelvű egyházi irodalomban. *Sic itur ad astra*, (16.) 1–2:169-260.
- Tóvay Nagy Péter 2016 Luther és a tánc. In Bolvári-Takács Gábor – Németh András – Perger Gábor szerk. *Tánc és társadalom. Táncművészet és Tudomány IX*. Budapest, Magyar Táncművészeti Főiskola, 197-215.
- Tóvay Nagy Péter 2018 Szentpéteri István táncbíráló prédikációja. In Tóvay Nagy Péter szerk. *Források a magyar színpadi táncművészet történetéhez III*. Budapest, Magyar Táncművészeti Egyetem, 9-26.
- Varga Sándor 2011 *Változások egy mezővárosi falu 20. századi tánc kultúrájában*. Doktori disszertáció. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargasandor/diss.pdf>. (2020.11.02.)
- Wulf, Christoph 2007 Anthropologische Dimensionen des Tanzes. In Brandstetter, Gabriele – Wulf, Christoph Hrsg. *Tanz als Anthropologie*. München, Wilhelm Fink Verlag, 121-131.
- Wulf, Christoph 2010 A tánc antropológiai dimenziói. Részletek. *Debreceni Disputa*, (8.) 5:4-7. <https://doi.org/10.30965/9783846743447>

*Fortepan / Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény
Gyermek tér, gyermek közlekedési park.*

A 20. SZÁZADI NÉPTÁNCMŰVÉSZET TÁNCANTROPOLÓGUS SZEMMEL
Zórándi Mária „A bartóki út. Pályaképek a színpadi táncművészet 20. századi történetéből” című
könyve alapján

[DOI 10.35402/kek.2020.4.10](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.10)

Absztrakt

A „bartóki útnak” sokféle értelmezése van közudatban a 20. századi színpadi néptánc alkotóinak művészi megfogalmazásával kapcsolatban. De mit gondolt Bartók saját alkotói útnak? Mit tartott róla a közvélemény? Közérthető, vagy inkább útkereső kísérleti nyelvezetként megfogalmazható? Mit értünk a Bartók nevével fémjelzett alkotói habitus alatt? A tradíció természeti jelenség, vagy szigorúan követendő kövezett út? Alkotók, együttesi formák, szórakozás és művelődés, szórakoztatás állnak egymással szoros viszonyban. Autentikus vagy tematikus hangvétel számít a „népi” kifejezési formájának? Csak a néptánc formanyelve lehet „bartóki út”? Esszém ezekre a mélyértelmű kérdésekre keresi a válaszokat, amelyeket a társadalomban létrejövő jelenségek viszonyában tárgyal.

20th century folk dance-art in a dance-anthropologist attitude - Based on Mária Zórándi's book: "The Bartók Mission. Career Images from the 20th Century History of Performing Dance"

Abstract

There are many interpretations of the "Bartók Mission" in the public consciousness regarding the artistic formulation of the creators of 20th century stage folk dance-art. But what did Bartók think of his own creative mission? What did the public think of him? Is it understandable, or can it be developed as an a trailblazer experimental language? What do we mean by the creative habit marked by Bartók's name? Is tradition a natural phenomenon or a paved road to be strictly followed? Creators, ensemble forms, entertainment and culture, amusement are in a close relationship with each other. Does an authentic or thematic tone count as a form of expression of "folk"? Can only the formal language of folk dance be "Bartók Mission"? My essay seeks answers to these profound questions, which it discusses in relation to the phenomena that emerge in society.

Írásom célja, hogy a színpadi tánc világát bemutassam az antropológus nézőpontjából tekintve. Az ötletet Zórándi Mária könyve adta. A táncosok világa a mai napig zárt, önmagába nem beengedő világ saját törvényekkel. Ahogyan azt az előszóban Felföldi László is leírja: ez a könyv sajnos nem teljes, annak korrigálására sajnos Zórándi mesternő halála miatt nem volt lehetőség. Hogy mégis megjelent, értéket képvisel, mindazonáltal kiegészítésre szorul. Mivel azonban egy könyvismertető célja nemcsak a pozitívumok kiemelése, hanem a kritika helye is, így élnék ennek lehetőségével. A könyvben ismertett alkotók művészeti elhivatottságának és megszülető alkotásaik kiváltó okainak társadalmi háttérét is igyekszem felvázolni az olvashatóság reményében és a kívülállók számára is érthetően.

Zórándi Mária nem kisebb jelentőségű munkára vállalkozott, mint hogy élénk tárja a 20. századi színpadi néptáncművészet történetét és alkotóit, a „magyar iskolával” személyes kapcsolatba hozza az olvasót. Zórándi egész életét ebben a közösségben töltötte, így interdiszciplináris kitekintések nem olvashatók a könyvben. A „bartóki út – vagy a bartóki modell” alatt Zórándi „archaikus kultúrát, népművészetet ért, valamint a népi erkölcsi tradíciókat tekintti forrásnak”,¹ ami a magas kultúrával szintézisben „...a mindenkori értékek múltban gyökerező mivoltát rögzíti – örök és tiszta forrásként táplálhatja a jövő nemzedékek kultúráját”.² Így jelentheti az autentikus néptánc „szó szerinti” adaptációját, de anyanyelviséghez és folklórhoz kötődő alkotói habitust is, ami szerintem kiegészítésre szorul. Az antropológus szemével nézve részint a kulturális folyamatok, részint az alkotói szándék megértéséhez fel kell vázolni, meg kell említeni a korra jellemző társadalmi eszméket és irányzatokat mikro- és makroszinten, aminek hatására és behatása alatt (vagy éppen annak ellenszegülve) hozták létre az alkotók személyiségükön átszűrt alkotásaikat. Bartók

1 Zórándi 2014:13.

2 Zórándi 2014:13.

személyisége, zeneisége, alkotói habitusa számomra másként megfogalmazható valóságot takar, ami részben Zórándi megfogalmazásában is megjelenik. S ha már ez a vezérelv és a könyv címadó kulcsszava, akkor tisztázni illenék, hogy mit ért a zeneszerző *saját ars poétikája* alatt. Bartók, amikor a parasztzene műzenére gyakorolt hatásáról beszél – a megújítás érdekében teszi. Szavaiból kicseng a parasztzene anyanyelvi ismerete, annak feldolgozási módozatairól többlépcsős rendszert állít fel:

1. a) A parasztdallamok keretbe helyezése, kísérettel ellátása úgy, hogy kiemelje annak értékeit.
b) A parasztdallam pusztán mottó, a főszerepet a szerző által hozzáírt kiegészítés játssza, de a dallam és minden hozzáadás az elválaszthatatlan egység benyomását keltse.³
2. A szerző nem használ fel valódi parasztdallamot, saját parasztdallam-imitációt készít. Bartók Sztravinszkijra hivatkozva állítja: a szerző számára teljesen mindegy, hogy eredeti vagy kitalált dallamot használ-e fel, mivel a dallamsorok ostinato-szerű többszörös ismétlése által saját szellemi terméké válik.⁴ Afféle mozaikos motívum-komplexum.
3. A szerző sem parasztdallamokat, sem parasztdallam-imitációkat nem alkalmaz, egyfajta kifejezési móddá nemesül az alkotás, aminek olyan atmoszférája van, mint a paraszzenének.⁵ Ez a saját nyelvezet megalkotása, a „tisztá forrás”-ból építkező absztrahált alkotói megjelenítése – alkotói formája.

Bartók alkotói habitusa tudatos szerkesztettségéről, saját nyelvezetként való alkotói megfogalmazásáról, mélyértelmű harmóniáról, harmóniaépítésről, átértékelt új alkotói nyelvezetről szól, nem anyanyelviségről. Inspirációs forrás és bizonyos fokú adaptáció. A megformálás a tulajdonképpeni alkotás – mondja Bartók –, aminek akkor van igazi jelentősége, ha magasabb művészi hatást ér el.⁶

A nyelviség kérdése a nacionalizmushoz kötődő önmagában ellentétes társadalmi folyamat, aminek más értelmezése van a 19. század végén és a 20. század elején is. A „magyar” jelentését a 19.

század végén a soknemzetiségű egységes nemzettest szimbólumaként definiálhatjuk, a 20. század elején pedig inkább szegregáló megkülönböztető meghatározássá válik. A tánc mint a társadalomhoz legszorosabban kötődő kulturális jelenség szempontjából talán a legfontosabb, hogy a szó és jelenség azonos értelmet takarjon. Folklor és folklorizmus között is jelentésbeli eltérés van. Míg a folklor a parasztság társadalmi tudata, szellemi kultúrája és művészi produktuma,⁷ addig a folklorizmus az a folyamat, amelyben a „hivatásos” művészet alkotásaihoz folklor motívumokat, formulákat, stilisztikai fogásokat kölcsönöz.⁸ Ez a zenére, a táncra, a költészetre és az iparművészetre is egyaránt igaz. Ennek értelmében tehát – ahogyan Bartók Kodályt idézi: „a nemzeti tradíció organikus életét” kell hát nyomom követnünk. Engem táncantropológusként a „népi” kérdésének konkrét szemlélete érdekel, ahogyan azt a táncban alkalmazzák. A „nemzedékekre” korszakolt alkotók mindegyike valóban a „bartóki úton” haladt-e? Van-e differencia „népi” és „népi” között? Nézzük hát a színpadi táncban hogyan kap szerepet a „népi” stílusa, miben viszi tovább (ha viszi) a bartóki szemléletet...!

A mai néptáncos berkekben uralkodó és elfogadott felfogás azt veszi alapvetésnek, amit és ahogyan a parasztember legjobb tudása szerint eltáncolt a saját közösségének megfelelő hagyományának, táncéletének formáját hűen tolmácsolja. Ehhez hozzá kell fűzni, hogy amikor megindult a tánc archaikus formáinak, paraszti hagyományainak felgyűjtése, az ugyan saját környezetében, de nem természetes folyása szerint, hanem abból kiragadva történt. Amikor a színpadon a néptánc eredeti formájában alkalmazásra kerül, helyes-e „bartóki útként” aposztrofálni az így szociografikusnak nevezhető koreográfiákat? Valamint „Bartók útján” csak és kizárólag a néptánc területén dolgozó alkotókat sorolhatjuk-e fel, vagy érkezhetsz a mozdulatművészet, a balett, vagy a fizikai színház területéről is alkotó?

Stiláris áttekintés az 1920-as évektől

A tánc történetében a mozdulatművészek voltak az elsők, akik Bartók zenéjére, vagy Bartók szellemiségében alkottak, koreográfiákat készítettek. Akik pályájukat mozdulatművészként kezdték, mint Szentpál Olga vagy Molnár István, egyaránt

3 Bartók 1966:676.

4 Bartók 1966:678.

5 Bartók 1966:679.

6 Bartók 1966:681.

7 Voigt 2014:97.

8 Voigt 2014:108.

a folklorizmus szellemében gondolkodtak a táncalkotásról már az 1920-as években. Szentpál Olga a Sirató (1923), a Medvetánc (1923) az Allegro Barbaro (1923) című koreográfiáit mind Bartók műveire alkotta meg.⁹ Szentpál Olga harmadik alkotói korszakában, mikor nyitott a néptánc felé – annak elemeit is felhasználva – alkotta meg a Júlia szép leány (1930), a Magyar halottas (1935) és a Mária lányok (1938) című koreográfiáit. Szentpál Olga pályáját zenészként kezdte, kortársa volt Bartók Bélának, tehát ebből a szempontból nem kérdés, hogy Bartók zsenije ismeretében és tiszteletében nem megfelelő adaptációt készített volna. A szemlélet és a kompozíciós elvek irányvonalában Szentpál Olga alkotói habitusa egyértelműen követte a „bartóki utat”. Szentpál Olga munkássága és a mozdulatművészet éppen annyira volt „népi” és művészi, mint ahogyan az az akkori művészetfelfogás értelmében elfogadott volt. A mozdulatművészet testkép, filozófia, tudatos alkotás és tradicionális hagyomány együttvéve.

Molnár István számára éppen annyira „magyar” tánc volt az is, amit ő mozdulatművészként vagy verstancként előadott. A külföldi megítélés volt az, ami Molnárt a néphagyomány felé terelte, minek okán nem tudott „magyarul” táncolni.¹⁰ Molnár Bartók-feldolgozásai, mint például az Allegro Barbaro, csak 1948-as kelezésű, a Táncszvit és a Magyar képek pedig 1958-as.¹¹ A bartóki táncnyelvezet megalkotására való törekvés tehát egyértelműen sajátja. Ballada-együttese és a SZOT – a későbbi Budapest Együttes – egyértelműen a kísérletezés útjára lépett. Molnár István kiváló tehetsége és elismerést követelő munkája meg szellemisége tehát egyértelmű, az előző sorokat kiegészítésként jegyeztem meg a „bartóki út” definiálásához. Azt állítani pedig (Szentpál Olga munkásságát ismerve) hiba, hogy Molnár István teremtette meg a táncfolklorisztikai elemzés alapját.¹² Az 1947-ben kiadott Magyar Táncgyagyományok című könyvében konkrét elemzési rendszert nem találunk, ugyan a figurák némiképp kategorizálva vannak. A figurák hely szerinti leírása pontos, de a lépés maga nem, hiszen csak rajzolt ábrák mutatják be magát a lépést, nem kinetográfia. A konkrét elemzési módszert és az ismeretelméletet Szentpál Olga alkotja meg még

1940-ben, mint azt egy korábbi tanulmányomban már kifejtettem.¹³ Táncfilm-készítésben viszont egyértelműen Molnár István az első.

A „népi” – nemzeti vagy kortárs?

Újabb kérdés a harmincas években megjelenő Gyöngyösbokréta műfaja. Az augusztus 20-i felvonulás akkor elsősorban turisztikai célból jött létre, és elsősorban a „nemzeti propagandát” szolgálta. Ennek köszönhetően került fel a néptánc a színpadra 1931-ben, aminek inkább identitásmegőrző ereje volt, művészi értéke azonban kevesebb. Paulini Béla, a Gyöngyösbokréta életre hívója maga is színházi ember volt, tehetséges zsurnaliszta, aki az ország egészét mozdította meg élő, fellelhető hagyományaink megőrzésére. Paulininek azonban nemcsak ez az egyetlen törekvése volt. Létrehozta a Csupajátékot is Milloss Aurél közreműködésével, amiben kortárs zeneszerzők zenéjére, kortárs képzőművészek alkotásaival készült egy kilenc képből álló alkotás, melynek minden darabja különálló koreográfia volt. Ez a kortárs magyar szellemet volt hivatott megmutatni. Milloss Aurél értette Bartók zenéjét. Vele konzultálva alkotta meg saját koreográfiáját a Csodálatos mandarinra, ami nem Magyarországon került bemutatásra. Milloss alkotói habitusa is azonos a „bartóki úttal” – véleményem szerint. Bizonyos tekintetben ő is mozdulatművész, Lábán Rudolf iskoláját is elvégezte balettiskolai tanulmányai mellett. Milloss Gesamtkunst-ban alkotó személyiségéről a magyar tánc történet méltatlanul keveset beszél. A „magyar dalos groteszk” egyetlen bemutatót élt meg Magyarországon, egyet pedig Londonban. Igaz az is, hogy az ő szellemiségének a magyar táncszínpadok szűkösen bizonyultak, a „nemzeti balettstílus” érdekei Milloss sikerei ellenére más stílusú alkotót kívántak, így magyarországi pályafutása nem volt hosszúéletű. Tehát: egy korszakban a folklór által inspirált alkotások számos megnyilatkozása legitimált valóság. Egyszerre jelen lehetett egymással akár ellentétes szemlélet is, igaz nem hosszú ideig. Bartók maga is tisztában volt vele, hogy az ő művészetét megérteni nehéz, hiszen az Operában az 1917-ben bemutatott Fából faragott királyfi-ja megbukott. Bartók tehát a művészeti életben inkább a groteszk stílusába tartozik, semhogy populáris lenne. Ezért talán egyszerre „népi” és nem az, mert saját nyelvezetet alkot és azon beszél. Akkortájt az egyszerű, érthető, szórakoztató alkotói

9 Vincze 2015:52.

10 Ónodi 2017:32.

11 Ónodi 2017:46.

12 Zórándi 2014:24.

13 Ábrahám 2020.

hangot keresték. Ezért lett Harangozó Gyula stílusa végül a nemzeti balett, ami a „népi táncanyagot” motivikailag csak igen kis mértékben, jellegében is szubjektíven sugározta, ami inkább volt népi balett, csakúgy, mint Rábai Miklós munkája.

Muharay és a néprajzi szemlélet

Érdemes azonban kitekintnünk arra, hogy Muharay Elemér a Népművészeti Intézet néprajz osztályának vezetője, aki szintén színházi ember volt, hogyan fogalmazza meg a hagyomány és haladás kérdését. Véleménye szerint a népi kultúrát a leghaladóbb erőknek kell magához kapcsolnia. Muharay a Gyöngyösbokrétáról azt állítja, hogy a haladással ellentétes irányvonalat képvisel, hiszen a népi kultúra változatlan alakban hagyott továbbélése egyet jelent a fejlődés megsemmisülésével. Kijelenti, hogy néphagyományunk fennmaradt javait tudományos és művészi vizsgálat után társadalmi és kulturális életünk számára az élet- és fejlődésképes javakat kell átmenteni.¹⁴ Azt is mondja, hogy e javaknak művészetté nemesítése és a kultúra szerves részeivé tétele társadalmi feladat, így vállalhat a nép a kultúra alakításában személyes, cselekvő részvételt. Muharay Elemér a haladás által vezérelve és annak elkötelezve állította, hogy a hagyomány átörökíthető, megőrizhető akkor is, ha színpadra kerül. A színpad szabályai megkövetelik a szerkesztettséget és formai szabályokat. Kétségtelen, hogy a Gyöngyösbokréta hiába „nemzeti érdek”, mégis több deformitást okozott a még élő paraszti tánc-kultúrában. Ennek értelmében a hagyomány őrzése jelenti a táncok funkcionális konzerválását, a tánc színpadi formája pedig a művészi kompozíciót, ami jelentheti a „bartóki utat”. Azonban a falu zárt társadalmában is megjelennek újszerű divatok és irányzatok, amik, ha lassan is, de megváltoztathatják az „élő hagyományt”. Bartók a népzene felgyűjtő és kategorizáló munkája előtt a köztudat nemigen ismerte fel a magyar nóta és a népdal közti különbséget, ami eredményezhette a csárdás új stílusának szerves beépülését a más kategóriába tartozó, de ugyanúgy kötelező társasági táncokhoz képest, amik korábbi jelenlétük ellenére továbbra is különállóak maradtak.

Talán még ennél is fontosabb azt hangsúlyozni, hogy a „nép” vagy a paraszti kultúra felemelése a nemzetiszocialista törekvések támogatása által – a szinte kötelező „népi derű” valóságát és elsőségét

hangoztatva – mintegy spanyolfalként fedte el, „szellemi atomként” tarolva le a megszülető kortárs művészeti élet korábbi eredményeit. Ez az eszmei váltás okozott törést az alkotók életében is, az életben maradás és boldogulás érdekében önmegvallásra kényszerítve őket. A nacionalizmus jelentésszerű hatásaként a táncművészet is az oroszosítás mintakövető magatartása értelmében felejtett mindent az 1950-es évtől, ami saját értékét őrizte volna. A hivatásos együttesek megalakulásával az 1950-es években megszületett a színpadi néptánc, ami erőteljesen balettszerű megformáltságában az orosz mintát vette alapul. A színpadra kerülő balett és néptánc, ami a nemzeti jelleget hangsúlyozta tehát, nem ütött el annyira sem stilisztikailag, sem motivikájában érzékletesen egymástól.

Az első generációs koreográfusnemzedék (Szabó Iván, Molnár István, Rábai Miklós) „kötött kezekkel” alkot, olyan szempontból, hogy a 19. század végén 20. század elején létrejövő eszmei és stílári burjánzás – aminek a folklorizmus is mint vezérelv része a második világháborút követő időszakban – az ideológiai váltás következtében háromnegyedrészt megnémított, stíláriisan elfojtott világban találja magát. Itt az értékek egy olyan idillikus világot próbáltak reprezentálni, amelyben a társadalommal megpróbálták elfeledtetni mindazt a csodát és azt a messzemenőig kifejező táncművészetünket, ami nemcsak formaiságában, de stílári sokszínűségében az európai szinttől csak kevéssé maradt el, sőt sok szempontból meg is haladta azt. Az „egyszerű”, a „paraszti értékek” piedesztálra emelése, és az, hogy nem választható, hanem kötelező szórakozási formává minősült át, egy olyan külső mázat hozott létre látszólag, ami alatt az alkotók személyiségében az alkotói vágy reményvesztetten keresi megnyilatkozási lehetőségeit. Az alkotói szemlélet azonban annyi szabadsággal bír, hogy a paraszti kultúrát és a hagyományt csak kiindulási pontnak látja, tekintettel a színpad szabályaira, a táncszínpadokon szerkesztett táncműsorok láthatóak. Ettől a propagandától átítatva indul meg a Népművészeti Intézet tánc- és népzene-gyűjtő brigádjainak munkája is, amely a paraszti tánc-kultúra még fellelhető maradványait filmre rögzítette.

Ezt az időszakot legtalálékosabban Kundera *Tréfa* című regényében megfogalmazott valósággal jellemezhetnénk, melynek értelmében egy udvarlási jelenetben megfogalmazott ártatlan vicc az „ellenőrző” hatalom által oly súllyal húzza le és leckézteti meg kényszerszereplőjére ítélve és a tovább haladástól megfosztva a szereplők életét, hogy azok megbánják

¹⁴ Muharay 1947:249.

azt is, hogy valaha nevetnivaló bolondságnak gondolták az ideológiai korlátokat, valamint azt is, hogy önfeledt jókedvvel mertek nevetni. Azt gondolom, ilyen érzés hatotta át a kulturális életet, ilyen lehetett abban az időszakban alkotni. S ha valami kötelező, nem szívesen tesszük szerintem magunk sem. A kérdés azonban továbbra is az, hogy ami ebben az időszakban színpadra kerül, az az egyén mondanivalóját akarja közölni? Nem, semmiképp. Azt várják el, hogy a nép egyszerű gyermeke önfeledt „gyermeki boldogságot” sugározzon, jókedvében mulasson, mert így rendelték? Az 50-es évek eszmei háttere nem enged arra következtetni, hogy az első „koreográfusnemzedék” minden tagja a „bartóki úton” járt volna. Szabó Iván például csak 1950-ig vezette a Néphadsereg (vagy Honvéd) együttest, visszavonult a szerepvállalástól és a szobrászatot választotta. A katonaprofilban lenne a nép hangja? Vagy a nép egyszerű gyermeke merheti megmutatni, mit érez, mit gondol? Lássuk hát a szemléletet alakító tényezőket...!

Táncház-táncszínház – a szórakozás- művelődés „népi” megfelelői – a kifejezőképesség differenciái

A táncház és a táncszínház két különböző és látszólag ellentmondó jelenség, mégis egy, a társadalomban jelentkező hatás indukálta. A néptáncstudomány az értékek felgyűjtésével, rendszerezésével, visszatartásával foglalkozott és foglalkozik a mai napig. Ugyanakkor vidéken, a falusi kultúra, a közös tánc élménye kiveszöbben volt, a hagyományos paraszti viseletet elhagyták, kivették. A faluról elszármazó fiatalság a városba ment tanulni, dolgozni, így szórakozási lehetőségekre is szükségük volt. Az elvesztett néphagyomány értékét és erejét keresve letek rá sokan arra a közösségre, közösségi élményre, amit a táncház jelentett. A táncház a táncos szórakozás és művelődés kategóriáját teremtette meg, ahol mindenki néhány lépés megtanulásával táncélményt szerezhet. Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy elsősorban az értelmiségiek járnak ide, ami szinte népi kollégium szintjén vendégül látott olyan írókat, költőket, mint József Attila, Nagy László, Szécsi Margit, Csoóri Sándor, Kányádi Sándor, Sütő András. A frissen megalakuló népi zenekarok, mint a Sebő Ferenc–Halmos Béla duó, a Muzsikás vagy a Kaláka együttesek nem csak paraszti népzenei játszanak, hanem megzenésített verseket is. De mint társadalmi

jelenség inkább jelenti az identitás keresését, ami popularitásánál fogva érthetően divattá nőhetett ki magát, (ez a funkciót váltott városi népművészet),¹⁵ viszont magában hordozza a nacionalizmus jelenté- ses hatásainak veszélyforrását abban az esetben, ha kultusszá válik.¹⁶ A kulturális szuverenitás kisajátításával, a „magunk vagyunk magunknak” érzésének jelensége zárványszerűvé válásával éppúgy kirekesztő kategóriát jelenthet.

Ugyanígy óhatatlanul indukál stíluskeveredéseket is, mind a zenében, mind a színházban, hiszen a beat a folkhoz hasonló hangot üt meg a fiatalság számára és a folkkal keveredve más közléstartalmat is közvetít. Ezért lett roppan látványos siker először a színházban, majd a táncszínpadon is a Szörényi–Bródy páros *Kömüves Kelemen* rockballadája és a Muzsikás együttes közreműködésével megírt *István a király* rockoperája, ami hivatásos és amatőr táncosok közreműködésével lett formába öltve és ezzel egy új stílus megjelenítője is. Ezek ugyanakkor a 70-es évek színházi életének epigonjai, mint a *Kömüves Kelemen*, vagy a *Magyar Elektra*. Éppen jellegénél fogva jelent más utat a jazz folkkal való keveredése is, hiszen az a világzene szabad stílusát jelenti. Amerikában a behurcolt fekete rabszolgák zenéje miért lehetett sikeres? Mert Muddy Waters megérezhette, hogy a gitárjának ereje van. Hogy zenéje szövegének mondanivalója tömegeket mozgat meg. S ha nincs blues, akkor nincs soul, nincs jazz, nincs beat, sem rock and roll, ami az egyszervolt rabszolgák fájdalomán nevelt szabadság. Maga az alkotás öröme lett a kenyéradó gazdájuk. ...Aztán jött Bob Dylan és a társadalomkritika hangjává tette a népzenei a nép gyermekének egyszerű nyelvén...

Ugyanez a szórakozási-művelődési közösségi érzés hatja át a színház világát is. Olyan színház alakult meg az 1970-es években Budapesten, ami a mindenki színháza akart lenni, amely egyet akar a közönségével, a mindenki számára elérhető népszínházat. Gyurkó László deklarálja a színház művészi szempontjait, amely Mejerhold, Piscator, Brecht és Ljubimov színházi formanyelvén kívül beolvasztja Bartók, Ady vagy éppen József Attila művészi értékeit.¹⁷ Ahogyan a kifejező tánc megszületett mozdulatművészet címen, éppúgy a színház is új vonalat keresett. A kukucskaszínpadból kiszabadulva cselekvő színházat akart. Sztanyiszlavszkij belső

15 Siklós 1977:164.

16 Siklós 1977:163.

17 Gyurkó 1999:9.

érzelmekből kiinduló érzelmkifejezést hirdetett,¹⁸ Mejerhold pedig felbontotta a színház és a mozgás határvonalait, mozgásra épülő minimalista színháza megreformálta a kifejezés értelmezését.¹⁹ A résztvevő színház megváltoztatja a testkép szerepét, olyan programot hirdet, amelyben csak fekete tér van díszlet nélkül. Így a fekete térben megjelenő alak mozgása a tér minden pontján konstruált, jelentéstartalommal ruházza fel a tér használatát. Kilép a szimmetria biztonságos frontális rivaldájából, az aszimmetriában keresi az egyensúlyt. Tudatos mozgást visz a prózai színjáték terébe, amivel átértékelve a test szubsztanciáját is eszköznek tekintve hoz létre mozgásközpontú színházat. Ugyanakkor Brecht a kísérleti színházat jelenti, amiben pedig elidegeníti szereplőt a közönségtől. Az elidegenítés számára annyit tesz, hogy megfosztja szereplőit a történet és a jellem evidenciájától, sajátosságaitól.²⁰ Kimozdítja a nézőt a külső szemlélő szerepköréből, így a néző a változtató szerepébe kerül, aki alakíthatja az általa tapasztalt világot.²¹ S mindezen szempontok így a drámákat olyan közegbe helyezik át, ami leginkább a groteszk kifejezési formának köszönhetően nem vonz széles tömegeket. Mégis olyan hangot tud megütni, ami szembesíti a nézőt saját aktuális problémáival. Brecht, Piscator, Sztanyiszlavszkij és Mejerhold színházi törekvéseinek ötvözésével kísérleti, mégis nézőközpontú mozgásalapú színházat kapunk, ami új irányvonalat mutat. A 25. Színház egy megkerülhetetlen figurája Jancsó Miklós, aki fontos értéket hordoz. Itt kerül színpadra a *Fényes szelek* című filmjének színházi adaptációja. Ennek koreográfusa Györgyfalvy Katalin volt. Jancsó saját ars poétikájaként fogalmazza meg, hogy ő sem filmet, sem színházat nem akar csinálni. Agitálni akar minden arra alkalmas közegben és műfajban. Hisz abban, hogy legalább a művészetben lehet dacolni a társadalmi munkamegosztás szigorával és alkotóként meg kell maradni amatőrnek.²² A 25. Színház olyan gondolati és művészi tartalommal rendelkező kísérleti színház, amely boncolgatja az aktuális társadalmi kérdéseket. Kritikus és felforgató minimalista mozgásszínház pengeéles szavakkal.²³ Ez a hang és alkotói felfogás kelhetett életre a táncszínház alakjában a táncszínpadokon is.

18 Sztanyiszlavszkij 1983:57.

19 Mejerhold 1983:76.

20 Brecht 1983:127.

21 Brecht 1983:128.

22 Földesi 1999:90.

23 Molnár Gál 1999:91.

Ahogy utaltam az ellentmondásosságra, ki is fejteném ezt részletesebben. Hiába mondja azt a táncművész köre, hogy politikamentességre törekszik – ebből a szemszögből mégsem kijelenthető politikától szeparált volta, mert a szocialista eszme hozzá létre, beemeli a város kulturális miliójébe a funkciót váltott „népi kultúrát”. Ennek értelmében széles köröket megmozgató populáris műfajjává válik. A táncszínház nem az, de ugyanúgy a „nép hangja” és a „népnek” szól. Avantgárd groteszk szubkultúráként talán a legjobban hordozza azt az absztrahált kifejezési módot, amit Bartók zenéje jelent. Így, mint ahogyan Bartók zenéje sem populáris műfaj inkább hordozza a „bartóki út” üzenetét.

Mit jelent a „bartóki út? Mit mond a *Cantata Profana* szarvassá változott fiainak balladája?

„...Ágas bogas szarvunk nem fér be az ajtón, csak a hegytetőkön,

A mi testünk nem tűr fonott-szövött inget, csak leveles ágat,

A mi lábunk nem lép tűzhely hamujába, csak leveles ágra,

A mi ajkunk többé nem iszik pohárból, csak iszik forrásból”.²⁴

Amatőr-hivatásos differenciája

A paraszti közösség társadalmában a tánc az egész falu közösségét érintő esemény, morális közeg, amiben ki-ki tudásának megfelelően részt vesz. Végigkíséri az emberi élet fordulóinak minden ritusát. A városba integrált falusi szórakozás, a táncművészet mindenkinek szól, de senkinek sem kötelező, pusztán választható szórakozási forma. A táncművészetben nem kellett táncművészet, így aki jobban-többet akart tudni táncolni, az választotta az amatőr táncgyűjtést immáron „hobbiként” – mint délutáni elfoglaltság. Ott több tájegység táncát tanulják meg, mint a táncművészetben, de továbbra sem kötelező, hiszen pusztán műkedvelésből űzik, akik oda járnak. A hivatásos pedig ezt tekinti a hivatásának, tehát ez a „dolga”. Egész nap a teste képzésével foglalkozik, gyakorol, azt teszi, amit és ahogyan a koreográfus tőle megkíván. Tehát a „táncos” nem feltétlenül azonos az alkotóval. Mindhárom „nemzedék” koreográfus-alkotói végigmentek ezen a számléletrán, mindannyian dolgoztak amatőr és hivatásos együttesben is. Az amatőr együttesbe kedvtelésből járnak táncolni, így bizonyos tekintetben kevesebbet,

24 Nyugat 1930. 1. szám. Bartók Béla gyűjtését fordította: Erdélyi József.

bizonyos tekintetben pedig sokkal többet tudnak adni a koreográfusnak. Itt lehetőség van kísérletezésre, itt kristályosodhat ki az alkotói szándék. A hivatásos együttesben kísérletezésre nincs mód, oda kész ötletek kellene, hiszen a hivatásosnak ez nem „dolga”. Kiszámítható munkaideje van, este pedig előadása. A szíve pedig nem biztos, hogy minden előadásban benne van. Az autentikus hang, az anyanyelv az amatőr együttesek lábán, koreográfiai megfogalmazásaiban jelenhetett meg. A tradicionális előadásmód, a táncrendiség bontotta le a „népies mázat” a hivatásos együttesek arculatáról is.

A második generációs koreográfusnemzedék (Györgyfalvy Katalin, Szigeti Károly, Novák Ferenc, Tímár Sándor, Kricskovics Antal) már az első nemzedékhez képest más helyzetben van és más értékeket képvisel. Novák, Tímár és Kricskovics az ötvenes években amatőr együttesek élén próbáltak meg közel kerülni a néptánc gesztusnyelvéhez, ami nemcsak egy másfajta közlésértéket képviselt, hanem magát az erőt is, ami a hagyományokhoz való kötöttséget jelenti. Györgyfalvy Katalin viszonylagosan rövid hivatásos táncosi lét után Novák Ferenc szárnyai alatt kezdett el koreografálni. A 60-as évek elejétől férjével, Szigeti Károllyal a Vasas együttes égisze alatt teremtette meg sajátos mondanivalóval rendelkező, kifejezésértéket és zeneiséget felvonultató gazdag stílusát. A Vasas az első amatőr népi együttes, 1945-ben alapította a mozdulatművészeti alapokkal és tiszteletet parancsoló műveltséggel rendelkező Pór Anna. Ez a Vasas együttes lesz a néptáncművészet leginkább progresszív oldalának táptalaja, ami a modernnek felfogásához leginkább közelítő vonalat jelenti. A színházi világ drámaiságával, zeneiséggel és a folklorizmus eszmeiségével töltkezik meg ebben a korszakban az „Ötök” által a színpadi néptánc formái kifejezésjellege, ami magába foglalja a politikától függetlenedni muszáj álláspontot, ugyanakkor társadalomkritikai tükörként használja a színpad terének fókuszált mozgásterét. Az „Ötökből” négyen 1968–1970 között elvégzik a Színház és Filmművészeti Egyetem koreográfus-rendező szakát, ahol a Pécsi balett koreográfusa, Eck Imre lesz mentoruk. Eck Imre pedig igazán nagy Bartók-ismerő, -kedvelő és -tisztelő hírében állt. Mindannyiuk „bartóki” vonulatának eszmei inspirációja tehát az „iskolából” fakad, amit mindannyian másképp értelmeznek. A súlyos drámaisággal telt esszenciális mondanivaló Györgyfalvy és Szigeti sajátja, ők dolgoznak a 25. Színházban színészekkel is, ami habár „népi”, a szó klasszikus értelmében mégsem az, inkább avantgárd megfogalmazási

formát jelent. Györgyfalvy kritikus, de mégis érzékeny minimalista eszköztárrá nemesíti a néptánc formavilágát – talán egyedül az ötök közül. Novák Ferenc sajátossága a népi dráma, az emberi sorsok színháza, és ő a populárishoz közelítő sokszereplős produkciónak megálmodója. Ebben találja meg leginkább alkotóterét és lesz az általa vezetett együttes arculatformáló jellegzetessége. Novák darabjaiban elhangzó népdalok szövegével támasztja alá és emeli meg a dramaturgiai kifejezéstartalom ívét, ami alkotói formanyelvi sajátosságának tekinthető. Tímár Sándor a falusi hagyománnyal töltkező dialektusnyelvezet elkötelezett híveként, egyszerűségében elegáns téri megformáltságban, kifejezetten gazdag szvit-szerű szerkesztettségében használja a táncot. Pedagógiai módszere az utánzásos tanuláson alapul, de nem formakövető másolással, inkább anyanyelvi szintű tolmácsolásként. Alkotásaiban szelektál az autentikus formakincsből és azt rendezi színpadra. Fontos jegye alkotásainak az időbeli szerkesztettség és a szabad tánc eszközének használata. Kricskovics Antal az etnicitás délszláv íz- és gondolatvilágát felvállaló és megújító „hatalmasszívű szeretetteljes óriásaként” szintén egyéni hanggal bírt. Részint származása, részint más jellegű iskolázottsága révén olyan kifejezésrendszert alkot, ami az ember szakralitással való erős kapcsolatának megjelenítését vallja magáénak, modern mozgáselemek – a Graham-technika – beemelésével. A mitologikus témaválasztásokat olyan általa montázsokként aposztrofált zenedarabokkal formálta homogén egészé, amiben meg- és átfogalmazta saját kapcsolatát Istennel és délszláv gyökereivel.

A második generációs koreográfus nemzedék, az Ötök (Györgyfalvy, Szigeti, Novák, Kricskovics, Tímár) voltak azok, akik merészebben mertek bányászni a gondolati tartalommal, irodalmi műveket adtak meg szüzsé gyanánt, ami történetté formálódhatott egy-egy koreográfiában. Ebben a tánc, mint a dramatikus cselekvés eszköze adta kezükbe a táncszínház formavilágának megjelenését és megjeleníthetőségét. Fontos jelzőként jegyzem meg, hogy a folklórkincs, mint „eredeti” adaptációja az elsődleges forrás. De nem kell szó szerint ragaszkodnia hozzá, elég csak utalnia rá. Ennek értelmében Györgyfalvy, Szigeti, Kricskovics és Novák inkább a táncszínház közegét érezte magáénak, Tímár pedig inkább az autentikus folklórkincs szépen formált térformái megjelenésében és népdalkincsében is igényes kompozíciót, ez vált jellemző stílusjegyévé. S ha már szóba került a „bartóki út” az eszmeiség és a groteszk, meg kell említenünk azokat az

amatőr együttesi formájukban az alkotók számára lehetőségként aposztrofálható alkotóműhelyeket (különösen a Vasas, a Bihari, a Bartók együtteseket), ahol csírázni kezdetett valami – ami, mint a „romokon emelkedő ragyogás”, megcsillantotta a táncszínház lehetőségét és későbbi kiteljesedését. Ez a második nemzedék érthette el, hogy a táncfolklór kincse valóban anyanyelvi szintűvé válhasson a táncosok lábán, de ismerte, szerette és tisztelte a színházat és a színpadot annyira, hogy tekintetbe vette és tiszteletben tartotta annak szabályait. A feldolgozott drámák témái lehetnek szubjektív egyéni mondanivalójuk megjelenítői, ami a társadalom számára közléstérkével bírt. Ezek voltak azok az apró szögek, amik a hatalom számára nem voltak számottevően lényegesek, mégis a tapasztalt „népi derűn” vertek éket, és a dekadens ragyogás képes volt darabjaira hullani és teret engedni a valami szívből jövő igazinak, ami már nem pusztán kísérletezés, hanem kísérletező út, aminek relevanciája van. A táncszínház stílusa azonban minden esetben alkotótól függő, ki hogyan alkalmazza annak szabályrendszerét. A táncszínház fogalmába beletartozik az is, hogy nemcsak táncot tartalmazhat, lehet benne „civilnek” minősíthető mozgás, beszéd, vagy mimika, a cselekmény kifejezését elősegítő gesztusrendszer is. A táncszínház fogalmi rendszerébe belefér, és együtt velejárója, hogy határait feszegetse. Nemcsak egyféle táncbeli stiliztika használatára van lehetőség, hanem azt keverve egyedi alkotói stílusként, unikális kifejezési formaként irányvonalazva.

Az első generáció „koreográfusnemzedéke” neveli ki a másodikat. A második pedig teret enged majd a harmadiknak. Zórándi Mária a második generációs koreográfusnemzedék keze alatt tanult, formálódott, majd dolgozott és tekintette őket etalonként saját munkájában is.

Számomra személyes élmény volt hallgatni őket a munkájukhoz való viszonyokról, alkotási módszereikről és magáról a folyamatról, ahogyan egy alkotás megszületik. Zórándi Mária kezdeményezésére indult egy koreográfus osztály, amelyben Györgyfalvy Katalin és az Ötök mind tanítottak. GyK akkurátusan pontos, kérlelhetetlenül precíz megnyilatkozásai hatására kezdtem másként gondolkodni a táncról. Akkor vált világossá számomra, hogy a koreográfus munkája a saját hang megtalálásával nem fejeződik be, a koreográfus keze alatt dolgozó táncosoknak elhivatottnak kell lennie a koreográfus és az általa kialakított sajátos formanyelv felvállalásához, személyes-egyéni elkötelezettsége lesz garancia az előadás létrejöttéhez és sikeréhez. Ez

az elhivatottság-elkötelezettség az, ami a harmadik generációnak adja meg a lehetőséget az alkotásra. A harmadik generáció részben folytatja a második által életre hívott autentikus táncra fókuszáló szemléletet, részben meg is haladja azt.

Az a bizonyos harmadik generáció

Stoller Antal Györgyfalvy nyomdokain halad tovább, Varga Zoltán Tímár Sándor tanítványa, egyszerre tudója és alkotója az autentikus táncnak és a verstáncoknak. Foltin Jolán Novák Ferenc műhelyében válik koreográfussá, bár az ő világa az asszonyi sorsot testesíti meg, az asszonyi élet fordulói és a vallásosság szolgálnak koreográfiai központi témájaként. Mindannyian részt vállaltak a megszülető táncművészi divatjának terjesztésében és alakításában. Mosóczi István alkotói habitusa inkább Molnár Istvánra emlékeztet, de van „Vasasos vénája”, az ő alkotói hangja válik a negyedik hivatásos együttes, a Duna Művészegyüttes sajátjává. Mucsi János pedig szintén Novák tanítványa, de szerintem alkotói megnyilvánulásai Kricskovics balkáni ízet és alkotói felfogását reprezentálják.

Ami a könyv egyik fájó pontja, hogy szinte felsorolás-szerűen szerepel benne Énekes István, Janek József, Bognár József és Szögi Csaba neve. Ha az arcvonalat nézünk, Énekes István munkája alapozza meg és vetíti elő a múlt és jelen összekapcsolódását. Györgyfalvy Katalin koreográfusi munkássága 1962-től a Vasas együttesben kezdődött, a 25. színházban folytatódott, amiből 1978-ban kinőhetett Budapest ötödik hivatásos együttese, a Népszínház Táncegyüttes. Ennek vezetéséről GyK²⁵ 1988-ban mondott le. Vezetői attitűdre érdemes munkája e koreográfusok közül Énekes Istvánnak volt. A dunaujvárosi Vasas vezetését Szögi Csaba vette át, ahol amatőr szinten kezdődött a „dunaujvárosi műhely” munkája. Énekes biztos néptánc alapjait Varga Zoltántól sajátította el Egerben, volt táncos az Állami Népi Együttesben és a Honvéd Együttesben is. Mesterének és példaképének tekinti Tímár Sándort és Novák Ferencet is. Az ő figurája, markánsan pimasz, de triviális személyisége nem róható fel neki, mivel elég művelt ahhoz, hogy okosan lázadjon. A jól szerkesztett koreográfiák hangja, képi világa erősen szarkasztikus, egyike a táncművészetben alkotók közötti ritka jelenségnek, akinek munkáján látszik, hogy érti a zenét, hiszen ének-zene-karvezetés szakon diplomázott. Aranysarkantyús táncos címet

25 Györgyfalvy Katalin informális neve.

is úgy szerzett, hogy a kötelező 12-14 pont helyett mindössze egyet táncolt el, de úgy, hogy abba szakmailag nem lehetett belekötni. Még hivatásos táncos korában indult koreográfusi ambíciója a dunaujvárosi Vasas műhelyében, első koreográfiáját 1984-ben a Zalai Kamaratánc fesztiválra készítette *Skaliczky* címmel, amivel megnyerte a fesztivál első díját. Ehhez a fesztiválhoz kötődik beceneve is. A fesztivál meghívást beharangozó Fejér Megyei hír- lap újságírója követte el azt a hibát, hogy Énekes István helyett Énekes Zitának keresztelte a megjelenő sajtóorgánumban.²⁶ Innentől kezdve a „Zita” lett az informális neve, tulajdonképpen ez adta az ötletet az „Újvárosi Műhely” közösségének alkotói művésznevét a Janghy B. Zita nevet.²⁷ Ezt követte 1986-ban a *Szerelem, szerelem* koreográfia Cserepes Károly zenéjére, ami a *Szép Magyar Tánc* televíziós sorozatában is bemutatásra került. Ugyanebben az évben készítette a *Heavy Metal* című koreográfiáját Jimmy Hendrix zenei világát beemelve a táncszínház elemei közé. Ezek lettek az újvárosi „kötelező táncok”. Ezután következett az 1988-as nagy változás. Hivatásos együttesben dolgozó barátai és néhány újvárosi balerina közreműködésével egy alkalmi társulásként a Közép-Európa Táncszínház néven mutatkozik be, akikkel az Állami Népi Együttes stúdiószínpadán mutatta be a *Gulliver komplexus* című darabját. Ennek kritikáját Szúdy Eszter jegyzi, ami a Táncművészet hasábjain jelent meg.²⁸ Ennek szarkasztikus képeit, Örkény egyperceseit idéző hangulatvilágát méltatta a „szakma”, aminek köszönhet-e Énekes a Népszínház együttes vezetői posztjára való kinevezését. Alkotói habitusa, némi nihilista spleennel átítatott szarkazmusa a „női ölek buja erdejében” virágzott és csillapította szűnni nem akaró étvágyát. Ez mély lírájának olvasztótégelye. Egy pillanatra azonban álljunk meg ennél a „dunaujvárosi műhelynél”, mert ez több szót érdemel. A négy hasonló gondolkodású alkotó más utat választott, ami a hivatásos és az amatőr együtteseknél megszokott volt. A Zalai Kamaratánc fesztivál az 1965-ös évtől kezdve olyan szakmai fórumnak számított, ahol kislétszámú kísérletező gondolati tartalommal megalkotott kamaraprodukciónkat mutathatnak be az arra érdemes alkotók. Énekes Janekkel és Szögi- vel azonos körökben mozgott, Bognár pedig a pécsi Baranya táncegyüttesel halmozta sikereit szintén Örkény egypercesinek feldolgozásával. Alkotói

habitusukban hárman voltak egyívásúak Janek, Bognár és Énekes. Janek a ritmikái variációkban és a térformák ügyes alkalmazásában volt különleges, tragikusan rövid élete tele volt emberi-magánéleti kudarcokkal, ami aztán halálának okozójává vált. Pályája magasra ívelt, hiszen az Állami Balettintézet oktatója volt, Kricskovic után ő volt a kísérletező hangú Budapest Együttes élére kinevezve, amit egy véletlen fordulat okán már nem tölthetett be. Szögi Csabának inkább társulatszervezői és menedzselési tehetsége kiemelendő, ami összefogta a kicsapongásoktól nem mentes ambiciózus alkotókört. Zsi-ványok voltak, de talán ez volt a legjobb reklám számukra. Nemcsak híresek, de hírhedtek lettek a szakmában. Ez lett aztán a dunaujvárosi Vasas Együttes egyéni hangja, amiből két hivatásos együttes is létrejött. Az első a Népszínház Táncegyütteséből megalakuló Közép-Európa Táncszínház, ami még a mai napig Budapesten működik, a második 1999-ben jött létre Dunaújváros Táncszínháza néven. A kísérletező koncepció kifejezetten vezérelv volt, hogy határvonalat képezzenek a tradicionális hangot képviselő néptánc és a modern tánc kifejező szabályrendszere között. Így született meg az az absztrahált jelentéstartalommal bíró nyelvezet, amit én táncszínház alatt értek és ami szerintem annak a bartóki meghatározásnak megfelelője lehet. A Közép-Európa Táncszínház markáns hangját pedig Horváth Csaba Csirke koreográfusi hangja adta meg. Horváth a Novák Ferenc által vezetett Honvéd együttesből indult és a néptánc alapú táncszínházból tovább lépett a fizikai színház felé. Számomra Györgyfalvy Katalin után Horváth Csaba által megkoreografált *V. vonósnégyes és Concerto* „Bartók élménye” volt az, amit én annak az esszenciális mondanivalónak érzek, amit számomra Bartók jelent. Dunaújváros Táncszínházának megalapítója, Rácz Attila Ciceró is hű volt az „örkényi hanghoz”, az „Újvárosi Műhely” alapértékeihez. Ciceró világában helye volt a folknak, Örkénynek, Adynak, Énekesnek, Janeknek, Bognárnak, Szöginek, Reichnek, Ionescunak és Cage-nek, akinek mozgásszínházában, saját alkotói hangjának fókuszában a kisember állt. Nekem lehetőségem volt ebben a színházban dolgozni, amit életem egyik legjobb időszakának élttem meg. Itt volt lehetőség a kísérletezésre, megélhettük kreativitásunkat, ötleteink valósulhattak meg, együtt festettük a díszleteket, voltunk jelen a darab elkészültének minden állomásában. Együtt éltük meg a színházat. A mai napig hálás vagyok minden ott töltött percért.

26 Énekes István saját közlése alapján.

27 Ez az anagramma Janek József, Szöghy Csaba, Bognár József és Énekes István nevéből áll.

28 1988/5:1-4.

Összegzés

A könyv kritikája természetesen elismeri annak értékeit, hiszen minden a néptáncban megjelenő alkotó hangja értékes. Nagyon fontos, hiánypótló értékkel bíró munka. Pusztán csak az alkotói habitusra vonatkozó, a társadalomban jelen lévő eszmei vonulatok megemlézése számomra érdekesebbé tenné a könyvet az életrajzok és a művek lexikális felsorolása mellett. Ahogyan a korszakok lehetőséget adtak a tánc megnyilvánulásának és annak fejlődésének, szerepe van benne a tradíciók értékének és a színházi formák megjeleníthetőségének. Vannak közöttük reformerek és kevésbé azok, próféták és követők. Ezért szerintem nem minden „népi” felfogásban azonos Bartókkal. Vannak, akik a tradicionális iskolát követik és vannak, akik a színházat. Néptáncos berkeken belül mindig Martin Györgyre hivatkozva kerül említésre és hangsúlyozásra az „autentikus iskola”, amire hivatkozva divattá válhatott a szociografikus koreografálási mód. De Martin György nagyobb tudós volt annál, hogy ne ismerje fel a kultúrában jelenlévő sajátosságokat, ami akár a paraszti táncművészetben is jelen van. A nemzetiségek együttélése is éppen úgy teremt érdekes kölcsönhatást a paraszti táncok dialektusnyelvezetében, mint ahogyan a színpadi táncban a mozgás megformáltsága. Koltay Gábor Martinnal készített interjújában kiemeli, hogy nem az önmagáért való néptánc és a színpadi tánc szembeállítására vagy az ellentétének kiélezésére van szükség, hanem fel kell ismerjünk kölcsönhatásuk termékenységét és eredményességét.²⁹ Kimondja, hogy a merev, naturalista másolás nem azonos az eredetiséggel. Martin szavaiból az átél, megérlelt, variánsokban gazdag újraalkotott, magasabb rendű tánc megvalósítására való törekvés árad.³⁰ Bartók szavainak relevanciája tehát éppúgy igaz a paraszti kultúra és a műzene kapcsolatára, mint a mozdulatművészet vagy a kifejező kortárs tánc gesztusnyelvezetére is. A nyelv ismerete nem egyenértékű a költészettel. Mert a tánc a ki nem mondott szó, a mozgás és a mozdulatlanság dialektikájában létező test művészete. A hagyomány átértékelése nem zárja ki a hagyomány tiszteletét. Ahogyan a mester és tanítvány közötti viszonyban is mindig megvan annak a lehetősége, hogy a tanítvány nem követi a mester által kijelölt utat, hanem saját hangot talál. Mindig lesznek olyanok, akik a populáris utat választják és lesznek olyanok is, akik nem. Ez utóbbi úton járnak kevesebben, hiszen

29 Martin 1977:192

30 Martin 1977:194

általában nem ez a sikerekkel övezett. Az alkotói folyamat része a gyötörődés, a kilátástalanság, a sikertelenség és a megértetlenség is. Az jár jó úton, aki mer változni és változtatni. Ez így van teljesen rendben. Különben nem lenne olyan megkapóan szép az eredménye.

Ezért én kettéválasztanám a néptáncokoreográfusok tradicionálisnak nevezhető iskoláit markáns arculatú személyiségek és azok követőinek rendje szerint. Ettől szerintem eltér a „bartóki út”. A „bartóki” vonulat számomra Szentpál Olga, Milloss Aurél, Molnár István, Györgyfalvai Katalin, Szigeti Károly, Kricskovics Antal, Énekes István, Bognár József, Janek József, Horváth Csaba Csirke, akik saját hangjukkal, kísérletező koncepcióikkal fogalmazták meg, öntötték formába azt a maga egyszerűségében, amit a Bartók szellemisége jelent. Nekem az erdőben a madár csicsergése, a szeretettel készített otthoni étel íze, az őszinte szó ereje. A nemes egyszerűségben fogalmazott jól szerkesztett kifejező mozgás szűkszavú, de mégis sokatmondó megfogalmazása. Ez nem lehet nagylétszámú közös élmény, mint egy szervezett utazás. Ez mély. Személyes és felforgató. Ez nem olyan élmény, amire megváltod jegyet és megkapod az élményt. Nem fogod azonnal érteni. Megérted, ha kész vagy. Ezekkel a gondolatokkal volna alkalmasabb ez a könyv arra, hogy tankönyvszerű funkcióját betöltsse.

Felhasznált szakirodalom

- Bartók Béla 1930 A szavasokká vált fiúk (román népballada Bartók Béla gyűjtéséből). Fordította: Erdélyi József. *Nyugat*, 1930. 1.
- Bartók Béla 1966 A paraszttzene hatása az újabb műzenére. In *Bartók Béla összegyűjtött írásai I.* (Szerk. Szöllősy András). Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 675-681.
- Brecht, Bertold 1983 A kísérleti színházról (részlet). In *A színésznevelés breviáriuma.* (Szerk. Nánay István). Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 127-128.
- Földes Anna – Galsai Pongrác – Jancsó Miklós – Koltay Gábor – Molnár Gál Péter – Sziládi János 1999 Fényes szelek. In Koltay Gábor – Majoros József szerk. *25. Színház 1970–1977.* Szabad Tér, 87-100.
- Gyurkó László 1999 Milyen színházat szeretnék? In Koltay Gábor – Majoros József szerk. *25. Színház 1970–1977.* Szabad Tér, 7-22.

- Mejerhold, Vsevolod Emiljevics 1983 A biomechanika. In *A színésznevelés breviáriuma*. Szerk. Nánay István. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 75-77.
- Muharay Elemér 1947 Hagyomány és haladás. In Szendrő Ferenc szerk. *A munkásműveltség könyve*. Munkás Kulturszövetség Kiadása, Budapest, 244-249.
- Ónodi Béla 2017 Molnár István második alkotói korszaka a tradicionális magyar folklór jegyében. In *Molnár István, a magyar néptáncművészet egyik iskolateremtője*. Színház- és Filmművészeti Egyetem, doktori disszertáció, 32-34; valamint A színpadi néptáncművészet kezdeti lépései és fő irányai, i.m. 39-48.
- Siklós László 1977 Néphagyomány, magyarság, nacionalizmus – Koltay Gábor beszélgetései Losonczy Ágnessel, Maróthy Jánossal, Vargyas Lajossal, Vitányi Ivánnal. In *Táncház*. Zene-műkiadó, Budapest, 148-176; valamint Hivatásosak-műkedvelők. Tánc a színpadon vagy előtte – Koltay Gábor és Budai Ilona beszélgetései Martin Györggyel és Maác Lászlóval, i.m. 177-195.
- Szúdy Eszter 1988 Gulliver komplexus. *Táncművészet*, 1:1-4.
- Sztanyiszlavszkij, Konsztantyin Szergejevics 1983 A színész és a rendező művészete (részletek). In *A színésznevelés breviáriuma*. (Szerk. Nánay István). Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 57-69.
- Vincze Gabriella 2015 A Szentpál-iskola története és korszakai. In *A magyar mozdulatművészet története és néhány motívumának nemzetközi párhuzama*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Művészettörténet-tudományi Doktori Iskola, 48-55.
- Voigt Vilmos 2014 Folklor. In *A folklorisztika alapfogalmai*. Argumentum Kiadó, Budapest, 97-104; uo. Folklorizmus, 108-109.
- Zórándi Mária 2014 *A bartóki út – Pályaképek a színpadi táncművészet 20. századi történetéből*. A magyar táncművészet nagyjai sorozat (sorozatszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor). Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest.

*Fortepan / Tóth Károly dr
Egyetemváros, Nehézipari Műszaki Egyetem (ma Miskolci Egyetem), az E/3-as kollégium épülete az
"Eper utcában" (E/1, E/2, ... E/6 épületek).*

A. Gergely András

FÖL! FÖL! FÖL!

Ezúttal nehezített felszerelésben, hegymenetben

[DOI 10.35402/kek.2020.4.11](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.11)

Nem, nem..., nemigen szeretném, ha hinnének nekem. Ha úgy vennék, hogy ha már írok, tényleg, valóságos dolgokat veszek sorra. S ez maga is tény lehet – már azután, s addig, míg rám nem cáfol valami-valaki.

Nem szeretném, ha azt a látszatot kelteném, mintha én átlátnám a dolgokat, a fölsejlő komplexitást, a rejtelmeket és mozgásdimenziókat, irányokat és tempókat, mélységeket és horizontokat... Talán ellenkezőleg. Minél árnyaltabb és belátóbb, rétegzettebb és meggyőzőbb egy ismertető mű, annál több a kérdésem, annál erősebb a gyanakvásom, hogy ennyi mindent nem is lehet, s talán nem is kell belátni. De mert erre vállalkozom alább, legalább azt illendő itt jelezni, ki vagyok, mit látok, honnan nézek, miért értékelek, mi közöm az egészhez...

A magyarázkodás hosszúra nyúlna, ezért méltatlanul rövidre fogom. Társadalomkutató vagyok, annyira szociológus, amennyire antropológus vagy politológus, de a történeti, jogi, igazgatási, regionális kérdések és a helyi társadalmi valóság kutatása sem áll tőlem távolabb. Mindez akármire is jó, meg semmire sem. Vegyük úgy: mindeme „érdeklődéssel” megáldott olvasó vagyok, nem több. Hát ennyit belátásaim lehetséges „érvényességéről” és „objektivitásáról”.

Az objektivitás azonban rögvést konkrétabb lesz, mihelyt tárgyat választ. A tárgy jelen esetben egy könyv, elegáns, kemény borítós, ízléses fotóval illusztrált fényes kötet, 486 oldalon. A cím még szerényebb: *Hegymenet*. Beszédes és talányos egyszerre, valahol a „lejtőn lét” ellentétéként, a reménytelenség legyőzését sugalló ködlések erejével, ahogyan a címlapfotó erdei útjának ködei azt még meg is engedik vagy illuzórikussá tehetik. Az alcím már „képbe hoz”, tárgyszerűen pontosít: *Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*.¹ A megjelenés ideje viszonylag közeli, ám a kihívások állandósága és maradandósága, változékonysága és sosem múló újratermelődése látszólag már elavulttá teszi a 2017-es körképet, melynek előkészületei között

két évig zajló mérlegelés, szakmai vitasorozat, a tanulmányok elemző értékelése is megvolt – vagyis éppen öt évesnek mondható gondolatokat talál itt az olvasó. Látszólag. Avagy, a kötetben is többször kulcsfogalomként megidézett „kompország” jegyében akár évszázados is lehetne, mint ahogyan lesz is – tehát mindez nem a „keletkezés” idejére érvényesen marad kérdés, hanem a tárgyalásmódra nézve.

Nagyon fontos áttekintése ez a negyedszázados „új átmenet” dinamikájának, a kihívások természet-történetének e meghatározó korszakáról, és nem propaganda-kiadvány, nem átabotában elbeszélő kedveskedés, de nem is zord társadalomkritikai pamflet. Egészében inkább a könyv egészére jellemzően jól kiválasztott cím illik rá: vélhető és képzel, tudatos és tervszerűnek látszó cél, tornyosodó akadály leküzdésének megidézett törekvése, feljutni a Fentre, csúcsra, magaslatokba, ...ahonnan azután épp ilyen zúzó kérdés lesz, merre tovább, mely völgy felé és újabb irányokba mozduljon tovább a mindenség. Ha ugyan nem reked meg a szirten, vagy nem zuhan a túloldali meredélybe a gondolat s a kérdés is.

Az írások java többsége ugyanis ezt (is) sugallja, utalja, jósolja, érzékelteti. Meg aztán, ahol kihívások vannak, ott jó és rossz válaszok esélye egyenlő rangban lehet. Csak az első lapozás közbeni címekből (és szerzőkből): *Kompország reményei* (Tölgyessy Péter), *Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja?* (Gyurgyák János), *Száz év szorongás* (Orbán Krisztián), *Túlélés vagy remény?* (Kállai Ernő – Papp Z. Attila – Vizi Balázs), *Az elveszett állam nyomában* (Szalai Ákos), *Nincsenek bombabiztos receptek* (Mellár Tamás), *Miért nem képesek a társadalmak megfékezni a természeti környezet pusztulását?* (Bartus Gábor) – s így tova. Hiszem, hogy már a tanulmányok címei is érzékeltetik a problematizálás ügyét, a kérdések idői és térbeli horizontjait, sőt megfogalmazásaik is sejtetik-illusztrálják a remény és kétely egészséges arányát. Még a vállaltan ironikus címek, adott műveltség-eszmény vagy értelmezési tartomány befogadói köreinek szólóan is ott lebeg a megfejtés kínos kényelme és a válaszadás kétes bizonyossága: *Turánbánya?* (Tóth István György), *Nem, ennél még nem találtak ki jobbat* (Boda Zsolt), *Feltárhatatlan fekete doboz?*

1 Szerkesztette Jakab András és Urbán László. Osiris Kiadó, Budapest, 2017.

(Feledy Botond), *Hozott szalonnával* (Gál Róbert Iván), *A haza szolgálatában?* (Gajduschek György), *A köztársaság vagy a bolondok hajója?* (Romhányi Balázs), *Megfélemlített fejőstehenek* (Urbán László), „Muszáj jobbnak lenni” (Burai Petra), *A bürokrácia diszkrét bája* (Reszkető Petra Edina), „Valami van, de nem az igazi” (Scharle Ágota) stb. – ott lapul tehát a címek redőiben és elemzések körmondataiban, hogy mennyiben nem pusztá publicisztikai „üzenetek” ezek. Hanem problematizálások szaktanulmányok formájában, s ha némelyik talán magas esszének inkább elmenne, mint korszakos elemzésnek, az összkép rémisztően súlyos és aggasztóan megfontolatlan, mégpedig veretes szaktudományi összegzés értékével. Ez amúgy szerkesztői szándék is volt, a meghívott szerzői körtől elvárásként a saját történeti és problémátörténeti áttekintés rövid előképe, az elemző mélység és a releváns szakirodalom mellékelése mint feltétel, ami eleve valószínűsíti, hogy nem újságcikkek tárát kapjuk kézhez, hanem forrásértékű tanulmányokat. Azonban az is a várokozás része maradt, hogy olvasmányosan közérthető legyen mindez, tehát még meg is értjük őket, súlyosabb erőlködés nélkül. Politikai közbeszéd ez, magvas dialógus az Olvasóval, terefere a szakirodalommal, birokra kelés a másfajta látásmódokkal. Sőt: az írások maguk is átmenetben a közérdeklődéssel fogadható politikatudomány, a jogelmélet, az igazgatástudomány, a gazdasági teóriák, a társadalmi mozgások, a demográfia, a jelenkortörténeti kutatás és a tranzitológia sokszögén belül.

Huszonnyolc tanulmány, huszonhárom szerzőtől. Az Olvasó kézenfekvően el tudja képzelni, hogy mondjuk az értékválasztások és illiberalizmus témaköre (Tóth István György), a magyar etnopolitika és a külhoni magyarság álságos viszonyrendszere (Bárdi Nándor), a népességcsökkenés tévhitei és programos megoldásai (Kapitány Balázs – Spéder Zsolt), a hiperpragmatikus külpolitika (Feledy Botond), a magyar kormányzati testcselek a magyar etnopolitikában (Bárdi Nándor), a roma közösségek túlélési esélyei (Kállai Ernő – Papp Z. Attila – Vizi Balázs) és további ugyanennyi rész-témakör mi mindent kellett összefoglaljon ahhoz, hogy a korszakos kihívások, részválaszok, elemző és rendszerező deskripciók mellett megállhasson a kötet a színvonalas politika-szociológia-etnicitás-gazdaság-jogelvek keretrendszerében. Meg azt is el lehet képzelni, hogy az esetenként 15-20-25 oldalas tanulmányok akár egyetlen oldalán mennyi témakör, miféle összegző szándék, mely olvasat és értelmezés,

minémű jelenkép és áttekintő magabiztosság kell jelen legyen, ennek pedig mily kicsiny esélye van, hogy kivonatok kivonatai formájában mintegy „ajánlás” tárgyává tehessem őket...

A tanulmánykötet szerzőit egy önálló kétoldalas lista mutatja be. Nem kétséges, hogy többségük szakterületének doktora, akadémiai kutató, egyetemi oktató, hivatott elemző, nem kevesen külföldi vagy hazai kutatóhelyek formális vezetői is. Az akadémiai diskurzusban az utóbbi időben formálissá vált, hogy ami nem „esszé-műfajú” írás vagy szakvélemény, annak kivonatát, rövid ismertetését is közlik. Itt ez hiányzik – pedig könnyebb lenne a válogatás, a témaköri határolás, a tudományterületi keretezés is. (Egyben persze nehezebb is lenne, hisz egzakt szaktudományi szókészlete mindenkinek megvan, elijeszteni meg nyilván nem akarna... De, teszem hozzá: számomra az olvasatok, a „keresztirányú” jelentésterületi hatások horizontja kellemesebbnek is tűnik, mint a kényszeredett lehatárolás. Akinek meg a „kulcsszavakra” van szüksége, úgyis el fog vészni a szaktanulmányok rendezett rendjében! Szakmai olvasó ugyanakkor kiváltképp élvezzi az elemző habitus sodró sokféleségét is, jobban, mint a szerzői nevek „jelentéstöbbletét” vagy tudományterületi önkorlátozását. A kötetnek tehát épp erénye a sokféleség, ahogyan egy lehetséges társaság az együttélés kihívásaival találkozva is eltérő utakon barangol a hegymenetben, talán valami közös cél, esetleg jobb térköz, lenyűgözőbb tájkép felé).

A tájkép térképpé változtatása nem célokom. Minden írást a fentiek okán érdemben ismertetni nem lehet eszközüöm, így az eddig még „elhallgatott” fontos és belátó érdeklődő, a magyar társadalom változás-folyamatait a hetvenes évek óta nemcsak nyomon követő, de ausztrál és amerikai oktatási, szociológiai, válságelméleti szempontból is átlátni képes akadémikus kutató, Szelényi Iván utószavát veszem elő az értékelés hangját és érveit követve. „Szédítő a kötet igényessége. Nem tudnék megnevezni a mai magyar társadalmat érintő olyan fontos kérdést, amellyel a kötet ne foglalkozna mintaszerű interdiszciplinaritással. Ráadásul szinte valamennyi fejezet több tudományágot ötvöz. Talán a leginkább domináns a politológiai kérdésselvetés, de ezt szinte minden fejezetben kiegészíti történelemtudományi, szociológiai, közgazdasági, társadalmpolitikai szemlélet” – írja már bevezetőjében (461. old.). Megteszi, hogy elismerő hangon dicséri a szerkesztőket (Jakab Andrászt duplán is, tekintettel az előző kötetére), de a tanulmányok „általános” megisztelése helyett kiemel hármát, melyekre inkább

fókuszálni próbál, s melyek olyan (öt magát is foglalkoztató) kulcskérdésekkel kelnek birokra, amilyen „a demokrácia, a történeti meghatározottság és az állam/piac problémája”.

Szelényi elismerő „kritikájában” – mely inkább az előző, Jakab András és Gajdusчек György társzerkesztésével 2016-ban *A magyar jogrendszer állapota* címmel megjelent kötet áttekintéséből vett elemző véleményének folytatása lehetne – ismétletten aláhúzza az interdiszciplináris igénnyel megformált jogi szemléletmód kiegészülését a politológiai megközelítéssel. Úgy látja, ennek a 2010 utáni magyar politika alapkérdéseiben megkerülhetetlenek összefüggései, melyek itt és most is érvényesülnek, „a szerkesztők és a szerzők következetesen kombinálják a higgadt hangvételi tudományos elemzést az időnként akár szenvedélyes hangúvá is forduló társadalom- és politikakritikával”, ezzel is „túllépnek a magyar (gyakran tudományos színben tetszelgő) közbeszéd személyeskedő túlfűtöttségén, de úgy, hogy az éppen hatalmon levő politikai erővel szemben semmiféle kompromisszumot nem tesznek”. Ebben például helyeselhető, de kevés lenne az MTA elnöke által is hangsúlyozott kompromisszum-mentes állásfoglalás, szerinte a Boda Zsolt írta „demokrácia kultúrájának megerősítése” igény (86-109.) fölöttébb függ nemcsak „az írás központi, kritikai elemzésnek alávetett fogalma Orbán Viktornak a 2014-es tusnádfürdői beszédében meghirdetett 'illiberális demokrácia' programja” közötti kibékíthetetlen ellentmondástól, hanem „feltételezi is a hatalmi ágak világos különválását, a jog uralmát és a média függetlenségét, a *free and fair* választásokat”. De, bár „Bodának igaza van: 2014 esetében a *free* áll, de áll-e a *fair*? Jogos kérdés, s ennek alapján ő megkérdőjelezi (bár gondos tudósként kerülve az állásfoglalást) 2014 demokratikus jellegét” – csak hogy itt nemcsak a többségi számszerű elfogadásának kérdése áll fenn. „A történelem során számos olyan politikai rezsim volt, melyet így vagy úgy, de elfogadunk demokráciának, bár a választások nem nevezhetők se szabadnak, se méltányosnak. Ez áll elsősorban a választásra jogosultak körének a meghatározására, azonban a választási procedúrákban az általános választójog, akárcsak a szabad beszéd alkotmányos védelme, nemcsak új jelenségek, de még a mai világban, a legliberálisabb demokráciákban is csak kvalifikációval érvényesülnek. Montesquieu nyomán hajlamos vagyok különbséget tenni a hatalmat gyakorlók kiválasztása és a hatalom gyakorlásának módja között. Olvasatomban a demokrácia egyszerűen többségi uralom, bár

az, hogy mi a többség, történetileg különbözőképpen meghatározott, s a kiválasztás módja is igencsak variábilis. Nem tudom megkerülni, hogy a Fidesznek, Putyinnak és Erdoğannak van többségi felhatalmazása. Ezért számomra a liberalizmus a hatalom gyakorlásának a módjával van összefüggésben, s az ellenzékeiknek, hogy leváltásuk őket, ezt a többségi jóváhagyást kell erodálniuk, egyébként azok autoriter diktátorokká válnak” (262-263.). Ugyanakkor a liberalizmus mint a hatalom gyakorlásának „moderált módja” a hatalmi ágak elválasztásával kezdődik: „A rendszer akkor 'illiberális', ha a hatalmi ágak ilyen különválása megszűnik (erre csak diktatúrákban van példa: náciizmus, Mao, Sztálin az újabb kori történelemben) vagy erősen sérül (ilyen a 2010 utáni magyar politikai rendszer, a putyini és az erdoğan szisztéma)”. Viszont el kell ismerni: „Ugyanakkor nem kétséges, Bodának igaza van: az 'illiberális' és a 'demokrácia' házassága csak törékeny, átmeneti és boldogtalan lehet, különösen a 21. század világában. A demokráciából vagy liberalizmus lesz, vagy ha fennmarad az illiberális, akkor a rendszer tekintélyelvűvé vagy akár diktatórikussá válik. /.../ Különösen Magyarországon esetében az 'illiberális' még csak a 'projekt', amelyet eddig nem sikerült teljesen megvalósítani. A bíróságoknak még van valamennyi autonómiájuk, bár az ügyészségnek vagy a törvényhozásnak, úgy tűnik, szinte semmi önálló hatalma nincs (s a 'negyedik hatalmi ág', a média függetlensége is erősen sérült)... – írja ugyanott.

Ide kapcsolódik, amit áttekintése második főbb pontjaként Szelényi kiemel: „Gyurgyák János írása: *Uralja-e a jövőt, aki a múltat uralja?* Itt is messzemenően egyetérték a dolgozat fő mondanójával: ne a múlt értelmezése körül harcoljunk, hanem legyen jövőképünk, és hiteles jövőképünk csak akkor lehet, ha megértjük: múltunk sokrétű jelenség, nincs jó múltunk, amelyhez vissza kellene térnünk, s nincs olyan szégyenteljes múltunk, amellyel a szembenézést elkerülhetjük s annak a szégyeneit mások nyakába varrhatjuk. Sajnos a nyolcvanas évektől kezdve s egyre hangsúlyozottabban a rendszerváltás után (és 2010 óta szinte nyomasztóan meghatározó módon) a nagy eszmei küzdelmek a múlt értelmezése körül folynak. Ez elkezdődött rögtön a rendszerváltás után a köztérek átnevezésével és a köztéri szobrok és egyéb műtárgyak eltávolításával. Az államszocializmus analógiájára, amelyben a régi rendszer az 'átkos' volt, most az 1989 előtti kor lett az 'átkossá', annak elismerése nélkül, hogy ez a korszak igencsak különbözött egyes szakaszaiban (amint Gyurgyák

pontosan megjegyzi, az elmúlt évszázadban nem egy, hanem tíz rendszerváltás volt, s közöttük voltak élhetők – a közelmúltban a Kádár-rendszer 1963 után – s voltak szégyenteljesek, s a jó történetírás mindegyikkel szembenéz)” (453-464.). De a szembenézésnek, amely a szimbolikus térfoglalásban csúcsosodik ki, nemcsak a „történelmi amnézia” veszélyes tartozéka, de még veszesebb, ha „jövőképünk ké a múlt válik”. A szuverenitás elvesztésének kérdése, a ’44-es megszállás jelentéstartalmainak átírása és a múltból jövőt fakasztó programosság még rosszabb is, mint az átmenet 1945-47 közötti időszaka, ha az válik jövőnké, ami a múltból kihatottan nem vállalható örökségként lesz biztosítékunk.

Végül a kiemelt értékszempontok között a harmadik Szalai Ákos tanulmányához kapcsolódik, „az államközpontú gondolkodás értelmetlenségéről”. A szerző legfontosabb üzenete elfogadható: az „állam” nem „aktor”, aktorok a kormányok, pártok, s legfőképpen – „liberális demokráciákban” – az állampolgárok. „Orbán Viktor az ’illiberalizmus’ lényegét abban látja, hogy a liberalizmussal ellentétben nem az egyének érdekét teszi a nemzet érdeke elé, hanem fordítva: a nemzeti érdeket részesíti előnyben az egyéni érdekekkel szemben. Orbán gondolkodásának van egy fontos igazságmagva: létezik ’közérdek’...” – ámde ha Adam Smith használ is az egyéni érdek (mások szimpátiájának elnyerése) értelmében egy közérdek-fogalmat, még kérdés marad, átlátják-e ezt a szavazópolgárok egyénileg, s mi akkor a „nemzet” érdeke, ha a nemzetet alkotó egyének azt nem látják át (464-465.)? S mert a kérdésfeltevés jogos, a kritikai észrevétel is érvényes lehet: ha „az állam nem aktor; csak annyit tennék hozzá, hogy a ’nemzet’ sem az. Aktorok csak egyének lehetnek (liberális demokráciában a politika alakításában azonos joggal s egyenlő feltételek között cselekvő egyének)...” – fejezi be észrevételeit Szelényi. De hozzát teszi záró bekezdésként, mintegy „keretezve” értékelő hozzászólását a kötet egészéhez: vissza kell térnünk az alapkérdéshez: „van-e olyan, hogy illiberális demokrácia? Az illiberalizmus eszméje fel kell hogy tételezze az államnak mint aktornak a szerepét. Az állam, amelyik túllát az önérdekű egyéneken. A gondolat, ami az államot (és nemzetet) alkotó egyéneken túl valamiféle kollektív cselekvőként tételezi fel, az a damaszkuszi út, amely a tekintélyelvű rendszerek felé vezet. Higgadt elemzéssel – mint amilyeneket ez a kötet tartalmaz – még van idő ezt megállítani” (465.).

Mármost..., jól részletezve „bemutattam” a kötetet bemutató-értékelő Szelényi Iván írását. A

bevezetőben említett kétely, hogy ugyanis a „komplexitás” igényével lehet-e objektív az ismertetés, avagy talán a fölfejlő rejtelmek és mozgásdimenziók, irányok és mélységek és horizontok és hegymeneti perspektívák engem is befogadói kérdésfeltevésekre ösztökélnek – nyilván „általánosíthatók” bárki (akár szakmabeli) olvasóra is... Talán fontosabb itt az elismerő értékelés mellett a továbbgondolás... – ahogyan Szelényi is ellenpontoz, rétegzettebb és meggyőzőbb érveket keres, vagyis továbbgondol. Más kérdés, de nem a kötetet kizárólagosan, hogy a tanulmányok sorából kiragadott kulcsfontosságú fogalmak köre kellőképpen körüljárható-e. Ha Szelényi nem a Smith-féle 18. századi *Nemzetek gazdasága*, munkamegosztás, foglalkoztatás és jóléti érdek körében talál érvet az állami beavatkozás totális voltának kínosságához és a közszereplés állampolgári mintázatához, hanem mondjuk az amerikai állampolgári egyenlőtlenség ellen tiltakozó Henry David Thoreau engedetlenségi viselkedését veszi alapul az állam elleni aktorok harcában, vagy a modern amerikai tőkegazdaságban a „közérdeket” állampolgári alapszükségletként megfogalmazó Walter Lippmann „új köztársasági” érveit, akkor az aktorok fogalma többszörösen árnyaltabb lehetne kontrasztként is. Arról meg csupán álcázott lábjegyzetként érdemes szólni – még a tanulmányában az „illiberális” fogalmát a folytonos megszakítottóságú, személyekre és családokra is elnyomóan ható politikai befolyásolás aktív évszázadát említő Gyurgyák János írása kapcsán is –, hogy a kötetben néhányszor valóban előforduló „illiberális” fogalom Szelényi megjegyzése szerint „sajátnak” minősülő fogalmi terméknek tűnt 2013-ban, mikor azt vélte, büszke lehet a nemlétező differencia specifikus megalkotására, de kiderült, hogy Charles Gáti ebben három hónappal megelőzte... Csakhogy a fogalom már egész fejezetként szerepel Pierre Rosanvallon francia politológus 2007-es kötetében, ahol „a francia mintájú politikai racionalizmus” kategóriájaként írja le mint „a közérdekről alkotott elképzelések” és a „leminősítő szuverenitás” egy monarchikus abszolutizmusban gyökerező, a „cézárizmus” és „bonapartizmus” bázisát adó fogalmi alapját. A fogalmi verseny tehát csak formális, bár tény, hogy a Hegymenet-kötet nem túl sok efféle filológiai célképzettel íródott. Csakhát a hegynék fölfelé is lehet átlátni, belátni, félrenézni, tisztán látni, ködpárába sétálni vagy letisztultabb fogalmakkal utat törni. S a kötetnek ez kétségtelen erénye, nem kevésbé célja és módszere is.

A feltörekvés, a föl-föl-föl! célképzete minden bizonnyal nemcsak a politikusok, politikai rendszerek, de talán a kutatók eszköze is. A fölfedezés, megnevezés, árnyalt érvelés és szaktudományos eljárás mód sokszínű, de alapcéljaiban mégis harmonikus megoldása, a könyv alapszándéka és kivitelezése mindehhez mégis sokban hozzásegít. Olvasóként viszont talán csak azt nem szabad elhinnünk, hogy a kötet lapozgatása körben mintegy véletlenül elértük a hegymenet célját. Ha a cél pusztán a „följutás” – azt közvetlenül és több tudományos tónusban ténylegesen is kínálja... De a rálátás és a belegendolás együttese ezt a hegymenetet is közös társadalmi feladattá, kihívássá teszi. Ahogyan kihívás volt talán a kötet egészét az „objektivitás” látszatától tartózkodva bemutatni. Elfogultnak (is) kell lenni! Ami jó, attól nem illik sajnálni az elismerést. Márpedig ez jó könyv. Kínosabb, hogy a keletkezése óta eltelt évek csak még fontosabbá és még váteszibbé teszik...

Fel, fel... – ha lehet, s ha mindjárt az ingemért is

A társadalmi feltörekvéseknek, sőt sokszor már az adaptációs stratégiáknak is régi mintázata rejlik az aulikuságtól a stratégiai libertáriánusságon át a szocializáció számos formájában, egyebek között a liberálisnak vagy toleránsnak mondott államiság asszimilációs szándékainak intézményesítéséig. E gyakorlati útmutatók, elvárások, adminisztrációs kényszerek nemcsak a feudális vagy ahhoz hasonlítható államiságban kapnak teret, de rendre a liberálisnak mondott politikai berendezkedés vagy államiság feltételei között is főhelyre kerülnek. Ettől a magyar polgári fejlődés sem volt mentes (talán érdemes emlékeztetni a 48-as magyar forradalom időszakában a liberálisok kisebbség-ellenes felfogását és a – többségükben aulikus – konzervatívok kisebbségpártoló magatartását övező vitákra, eszmetörténeti magyarázatokra), de a polgárosodás is alaposan kimódolta a maga beillesztő és kirekesztő eljárás módját, akár menekültekről, akár vándorokról, akár marginalizált szubkultúrákról volt is szó. E folyamat egyik jellegzetes fejezete a magyarországi cigányság létformáira és szociális helyzetére vonatkozó eljárások hosszú sora, melyről a roma történelem és a hazai társadalomtörténet-írás is méltóképpen megemlékezett már seregnyi kiadványban. A társadalmi mobilitás és a „hegymenetek” reménytelensége azonban számos nehezebb sorsú népesség-csoport esetei mellett is

(úgy mint falusi szegények, városi cselédek, iskolázatlan rétegek, rokkantak, háborús vesztesek, polgárosodásból kiszorultak, lezüllött arisztokraták, stb.) alaposan kimunkálta a magyarországi cigányság kultúráját, s mint ennek sokáig leglátványosabb megjelenés módját, a cigány zenét is „kordában tartó” vagy megfegyvelmezni próbáló törekvéseket. A cigányzene évtizedekig nemzetközi hírű és közmegebecsülésben tartott akadémiai kutatója, Sárosi Bálint írja *Cigányzene...* című kötetének előszavában, mennyire hiteltelennek mondható a cigányok zenéjét a magyar népzenei hagyományoktól elkülönítő, a magyar népzene a további zenékről mereven leválasztó szemléletmód érvényessége: „Kinek higgyünk? Azoknak, akik pozitívan, vagy azoknak, akik negatívan értékelik cigányzenészeinknek zenénkben betöltött szerepét? A tény világosan áll előttünk: ma is – több évszázados magyarországi pályafutásuk után – nagy számban léteznek és működnek cigányzenészek, s igen sokan kedvelik játékukat. Nemcsak ’a tömegek’. Bámulóik között olyan kényes ízlésű zenész is akadt, mint Claude Debussy. Létezik mindaz a zene is, ami működésükkel összefügg: verbunk és falusi hangszeres tánczene, magyar nóta és népdal. Ügyük tisztázása ma már elsősorban a népzene kutatás feladata...”²

Sárosi kötete ezután 250 oldalon át taglalja a kulcskérdést, mi a cigányzene, mi a magyar nóta, hogyan azonosul és válik el a kettő, miképpen illesztk ezek és azok a társas csoportok a magyar zenei kultúrába mindezt, s miképpen hatnak egymásra ezek mint zenék, pártolható vagy értékmérésre méltó hagyományok, etnokulturális törekvések, kizáró és bekebelező megoldások. De már bevezetésének mottójában idézi Bartók Bélát: „...kijelentem, hogy amit önök cigányzenének neveznek, az nem cigányzene. Nem cigányzene, hanem magyar zene: újabb magyar népies műzene”.³ A könyv utószavának végén ismét földidéz Bartók reflexióit, aki a szerint „nálunk a ’könnyű’ zenét legnagyobbbrészt a magyar népies műzene, ez a magyar specialitás szolgáltatja. Távol áll tőlünk, hogy ennek a tömegcikknek felszolgálóira, a cigányzenészekre pereat-ot kiáltunk. Sőt ellenkezőleg, azt kívánjuk, tartsák meg még jó sokáig helyüket minden jazz és sramli-ostrom ellenében”. S

2 Sárosi Bálint 1971 *Cigányzene...* Gondolat, Budapest.

3 Bartók Béla 1931 *Cigányzene? Magyar zene?* In *Bartók Béla válogatott írásai*. Szerk. Szöllőssy András, Budapest, (1956), 239-318.

mind e szövegrészek, mind Sárosi kötetének alapónusa valamiképpen rejti/sejteti a feszültséget az elnevezések, megtűrések, kiszorítások, beilleszkedések, sikerek és népszerűségek, hagyománykövetés és modernizációs hatások felől nézve is. S nem először: Liszt Ferenc cigányzenéről írott értékelő kiáltványa (Paris, 1859), vagy Markó Miklós századvégi cigányzenész-krónikája (*Cigányzenészek Albuma*, 1896) egyaránt valamely (Sárosi szerint a magyar rapszódiaikhoz hasonlítható) „romantikus cigány(zenei) éposz” legitimálásának és magyarázatának kezdeményezése (im. 6. old.). S amiként ezt kötete *Urak és cigányzenészek*, vagy *Cigányzenész a „munkahelyen”* fejezeteiben alaposan ki is bontja, a társadalmi és polgári békeidők jellemző korszakában a muzsikusként körül kialakuló presztízs jelentősége kihat, avagy visszahat nemcsak a magyar zeneszerzési hagyomány, a műzene és szórakoztató zene számos jelenségére, de a roma társadalom tagozódásától a városi népességben egyre biztosabbá váló helyéig, a zenei kultúra és ízlés „rétegződéséig” is befolyásol egy sor stratifikációs modellt (persze ilyesféle fogalmakkal nem él Sárosi, csupán „fordítok”!). A folyamat egészében még Sárosi is fölhívja a figyelmet a népzenei és „komolyzenei” hagyományban olyan hatásokra, amelyekről Bartók vonósnégyeseiben, Kodály hangszeres műveinek háttérében „a laikus is felismeri a cigányzenészeket” (im. 221.), s a kontrasztot képező csoportra is figyelmet fordít: „Ma Magyarországon – 1968. januári kimutatás szerint – a foglalkoztatott cigányzenészek száma 3670 (ugyanakkor a tánczenészeké 3163)”, miközben a mellékfoglalkozásban muzsikálókkal együtt nagyságrendben „mintegy hét-nyolcezer cigányzenésze” beszélhetünk Magyarországon” (u.o.). Viszont tevékenységük szervesen hozzátartozik kultúránkhoz, s belőle „az is, amivel a művelt magyar nem szívesen ért egyet”. S e kételyekkel, integrációs elvárásrenddel is megtöltött szemléletmód fölidézése nem pusztán azért került ide, mert a „népies műzene” ízlésvilága és az autentikus cigány népzene egészen más világa kerek másfél évszázada látványosan foglalkoztatja a zenei közvéleményt és a befogadói társadalmat is, hanem mert a Brahms és Liszt óta sem elülő cigányzene/magyarzene vita megannyi más társadalmi térre is kiterjedt, korosztálytól, szórakozási formáktól, ízlésvilágoktól, értékrendektől sokszor erősen függetlenül. S amiért mindez még koncentráltabb figyelemre érdemes, azt éppen az alábbi mű taglalja kellő hitelt érdemlően...

„A megszállott területek elszakított magyarsága nem a szaxofont várja és nem a dob fülhasogató lármáját, hanem a magyar cigányokat, hogy a magyar feltámadás idején velük sírhassák ki szívük bánatát”

(Füredi Foszák Fábán cigányzenész, kisbögös, MCOE budapesti helyi csoport elnöke)

A zenei stílustörékvések és stílustörések sem mindenképpen történeti tünemények, de a történeti hegyek és idői átmenetek között helyét kereső, a széteső Monarchia utáni hazai életvilágban szinte láthatatlan módon is (és számos társadalmi csoportban egyképpen) olyan identitás-kriszist eredményeztek, amilyeneket éppen a trianoni centenáriumi évben okkal lehet már fölidézni. Egyebek között azért is, mert definiált tematikus kutatásukra is éppcsak most került sor, s nyilvánosságra is nemrégiben kerültek. Csakhogy a megidéző szempontok, a megnevezés oka és tónusa ma is éppúgy tükrözi az értékrendi beállítódásokat, társadalmi státuszt, életviteli különbségeket, mint egykoron. Ma sem különb a kapcsolatok árnyalt sokfélesége, mint a századforduló előtt vagy a húszas években kezdődően volt, s ma sem ritkulnak a történések felfogásának, értelmezésének változatai, a politikai alkuk, gazdasági érdekek, hatalomtechnikai cselek módoszatai, mint amilyenek a sűrűn problematikus Horthy-korszakban voltak, vagy épp előtte is. Hiszen a háború, a forradalmi és katonai dűlások rettenetes nyomai még világosan látszottak a korabeli Magyarországon, de máris megindult az újrendeződés a feltörekvő csoportok, a helyüket újonnan kereső szereplők, az aulikus vagy royalista, rebellis vagy arisztokrata sikeremberek helycseréi, a merész vállalkozók és a hadviselt feltörekvő tömegek körében. Sőt: aligha akadt a magyar századelőnek olyan társadalmi köre, amelyet ne érintett volna deklasszálon a háború, ne fosztott volna meg korábbi rangjától, presztízsétől vagy életkilátásaitól az a körülmény-együttes, mely az átalakulásra részben nyitott társadalmat letaglóztta a hovátartozás identitás-elemei terén is. Lett legyen szó vagyoni helyzetről, társadalmi státuszról, kapcsolati tőkéről, iskolázottságról vagy lakóhelyről – az átrendeződés mindenütt serényen zajlott. Sőt: zajlott még az egyes pályák, szakmák, hivatások, pályamódosulások terén is. (Legyen elég itt csak Bartók, Kodály és Dohnányi 1919-es zenei direktóriumai szerepvállalására, majd az ellenük, főként Kodály ellen folyó meghurcoltatásra utalni, mely közel másfél-két évtizedre elakasztotta egész pályáját és megannyi félhivatalos megalkuvásra is kényszerítette őt, de későbbi életútjaik eltérései is

az alkalmazkodási cselek legkülönbözőbb változatait mutatták – pedig „csak” neves zeneszerzők voltak...).

Eközben a kor arisztokratikus nevelési értékrendje, a polgári társadalomfejlődés útjának folytathatósága, s ellenoldalon a folyamatokat megszenvedő tömegek polgárságtól elzáródó életvilága ugyanakkor kihatott nem csupán a monarchiától búcsúzó államiság identitás-cseleire, de legalább ennyire a „mellékszereplőnek” látszó irodalmi és művészeti világ más képviselőire is. A háborús emlékművek a szépirodalomban, a kor „nyugati” és „folklorisztikus” lenyomatai a nemzeti zeneszerzés terén is megjelentek, ahogy a színház vagy a képzőművészet oltárain ugyancsak. De voltak ennek a szcénának további szereplői is, akiket viszont jóval kevésbé ismerünk – holott a feltörekvés, az „előbbre jutás” éppúgy jelen volt mentalitásukban, mint a „magas művészetek” protagonistái esetében. E körök törekvéseiről épp napjainkban számos monográfia kel életre, ezért itt most csupán egyetlen momentumra próbálnék érdeklődő pillantást vetni: a társadalmi közérzet és a közviselkedés egy egészen kicsiny, ám annál jelentőségtejtesebb tartalmára, közelebről nézve a zene uralmára és az uralom zenéjére – a cigányzenei diskurzus rendjébe illesztve. Talányos tónusok ezek, de netán mégis olyasféle szólampróbák felhangjai, amelyek a két világháború közötti magyar társadalmi életben meglátható kardos szembenállások, gyöngyöző viták, személyes fenekedések tónusaiból szinte közvetlen módon átszivárognak a zenei világon belüli stílári térhódítási küzdelmek kísérleteibe, erőfitogtatásaiba, markáns uralmi fölényre, kiszorítósdira és bekebelezésre emlékeztető állapotaiba. Mert persze „muzsikálni” akár minden magyarok tudnak, a „zenéhez mindenki ért” – hivalkodott a közép-európai közvélekedés –, mint erre Sárosi is idéz egy „szakvéleményt”: „Mint minden igaz magyar, én is könyitok valamit a zeneművészetéhez” (*Budapesti Hírlap*, 1929. június 14., lásd Sárosi 6. old.), de közben hálás kísér(l)etként megszólal a roma identitás is – magyarra festve, hisz szíve csakis a magyar nótának van, ez hozza „a magyar szívekbe a magyar érzést” (Hajnáczy 226. old.). E hang, stílus, világkép és műfaj azonban sosem volt, sosem is lesz elnyomás, drótkerítések, akaratok, kényszerek, alkudozások körülményeitől függetleníthető – mindig is körülverték a megrendelhetőség, felbérelhetőség, a kiszolgáltatottság és a szolgálatra „rendeltség” normái, konvenciói, feltételei, intézményei és értékrendjei. Izgalmas tanulmányt közölt erről a magyar jazz-történet újabb korszakának legkiválóbb szakértője, Zipernovszky Kornél „Ki fog győzni - a jazz vagy a cigány - nehéz

megjósolni”: a cigányzenészek megvédik a magyar nemzeti kultúrát címmel,⁴ pontosan jelezve, hogy „a magyar nemzeti kultúra és a cigányzene útjai többször keresztezték egymást, össze is fonódtak hosszú időszakokra. Évszázados távlatban együtt éltek azt megelőzően, hogy az Észak-Amerikából érkező első új táncok és zenék népszerűvé váltak volna az Óvilágban a századfordulón. Valójában az autentikus népi 'parasztzene' és az urbánus, divatos zeneszerzők által komponált magyar nóta közti különbséget először tudományos alapon a népdalgyűjtők, elsősorban Vikár Béla, Bartók Béla és Kodály Zoltán tevékenységének kezdetén, a századelőn határozták meg. Szembe kellett szálljanak azzal a közkeletű félreértéssel, ami a cigányzenét és 'parasztzenét', amit ők autentikus népzeneként mutattak fel, egy kalap alá vonta. A magyarnóta kifejezést a cigányzene részleges szinonimájaként használja a köznyelv, de eredete más irányba mutat” – írja tanulmánya bevezetőjében Zipernovszky (2017:67.).

A szituatív elemzés ugyanakkor nemcsak a „cigányzene...” hatvanas-hetvenes évekbeli kutatóját, sőt nemcsak Bartók és kora zenetudományi törekvéseit készítette mérlegelésre, hanem a zeneszociológia művelőit is (lásd Losonczy Ágnes, Vitányi Iván, Sági Mária, Tibori Tímea, Lendvai Ernő, Andrásy Mária, Józsa Péter), de nem feledendő az etnográfusok, cigánykutatók, zenetanárok, zeneoktatási intézmények diákjainak gyűjtő munkássága, néptáncosok és folklórkutatók megannyi törekvése, eredménye sem. Mindeközben a történeti szakirodalom tanúsága szerint a társadalomtörténet más forrásai is látni engedik, hogy a „parasztzene” („népzene”), a „munkászene” („a zenei analfabéták” köre, a „malacbandák” előtérbe kerülése) és a cigányzene („magyar nóta”) belső és intézményes háborúja a húszas évektől már szabályosan nekivadult öldöklés területre lett. Az akkoriban számlált mintegy tízezer roma muzsikuskíméletlen egyesületi hadjáratot folytatott nemcsak önlegitimáló szerepköréért, piaci jelenlétéért, de még önnön (fizetett, megbecsült, egyesületi szervezettségben érdekvédő) presztízséért is. Utóbbi szinte harsány és látványos érdekvényesítéssel próbálta mereven elkülöníteni a bármely más zenei és szórakoztatóipari irányzatok jelenlététől, a bárki mások feltörekvő térnyerésétől, majd utóbb már azt is sikerre vigye, hogy önnön hagyományhordozó tevékenységét egyfelől „magyar nemzeti” örökségként és nemzeti hagyományokat tartósítóként tüntethesse fel – eközben mintegy észrevétlenül vagy könnyeden

4 Replika, 101–102:67–87. On-line: https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=148515

kezes házciselédnek is szegődött a nemzetépítő kultusz intézményeihez, korszakaihoz is, ezzel készségesen megtestesítette az irredenta eszmék érzelmi aláfestését is, amikor éppen ennek kellett táncos lába alá a verbunkost húzni. S merthogy a roma muzsikuskok 1918-ig a Magyar Népzene Szek Országos Egyesületének tagjai voltak, ám szervezetüket ekkor megszüntették, s át kellett igazolniok az Országos Magyar Zenészövetségbe (ennek Népzene Szek tagozatába), ezért mint országos egyesület alakíthatták saját identitáspolitikájuk mellett a nemzetét is. Tették is: hangot formáltak a sanyarú sorsú cigányzenészek érdekében, sőt mint országos egyesület a Revíziós Ligába is csatlakoztak, fáklyás felvonulást rendeztek Horthy Miklós tiszteletére és József királyi herceg üdvözlésére is, majd 1929-ben a *Magyarság* hasábjain küldtek testületi levelet egyenesen Benito Mussolininek, s a belügyminisztérium támogatásával kiváltságokat értek el a foglalkoztatás garanciái, a „kóborcigányoktól megkülönböztetés”, a trianoni veszteségek terén a korszellemezhez illő nemzeti érdekek védőinek aktoraiként.⁵ E közpolitikai célokkal harmonizáló törekvések és a velük járó sikerek persze nemcsak a más muzsikuskok (falusi bandák, kávéházi zenészek, más zenei műfajok) ellen hatottak, de a cigányságon belüli megkülönböztetett „muzsikuscigány” státuszukat még a zenészekben belüli elkülönüléssel is kiegészítették, amivel saját brancson belül is ördögi megosztottságot eredményeztek. Így azt sem egyöntetűen vállalhatták, amikor az Egyesület létrejötté után az egyes nagyvárosi, helyi kormányzati rendeletek kiváltságokat és kedvezményeket biztosítottak a cigányzenészek egyes csoportjainak, vagy feltételeket szabtak, iskolázottságot kívántak meg és zenei előképzettség feltételeihez kötöttek engedélyeket, hogy mintegy letörjék „a falusi fúvósbandák garázdálkodását”, a „gyilkos konkurencia” megrendszabályozását is követelve (*Az Est* cikk-címeiből, 1925).⁶

„Ott tartunk ma már, hogy a családi életet is
megmételeyezi
az erkölcsrontó, minden jobb érzést kiölő dzsessz
muzsika,
ma már a gyermekek is charlestont táncolnak”.

(Rác Zsigmond cigányprímás, nótaszerző, MCOE
ügyvezető alelnök)

5 Zeneiskolánk, 1929. 14. oldal. Bővebben lásd Hajnáczy 2019:9-12.

6 *Az Est* (1925. január 22.); Cigányzenészek működési engedélye. *Friss Újság* (1931. május 21.); Irtsuk ki a jazzband-et! *Nyírvidék* (1927. október 2.)

Kétségtelen, hogy a belső, intézményes történészekbe belelátni vagy belegondolni is kihívó szembesülés, de a történeti hitelű forrásközléseket a maguk ritkán szép belső ellentmondásosságával együtt dokumentálni, korszakosan áttekinteni még áldottabb vállalás. S ahogyan nem előzmények nélküli a trianoni diktátum és békekötési kényszer, úgy a roma asszimiláció csoportképviselési háborúszása sem volt az. S mert a magyarul egyetlen szót sem ismerő kozmopolita Liszt Ferenc is a kor hivatkozási készletéhez tartozott már, mivel egykor „a cigány zenéről” pártolólá szolt, mikor (kicsit persze hősies retorikával fogalmazva) azt merete leírni: »a magyar zene nem a magyar nemzeté, hanem a cigányé«. S e zenetörténeti érdekesség – melynek nyomán Liszt még „magyarabbnak” érezte magát, mint a feltörekvő magyarkodók korabeli hőszei –,⁷ melyért ugyanakkor lelkes híveitől is felháborodott levelet kapott, de személyének hivatkozása jellegzetes korszakossággal találkozott a magyar nemzeti életérzés és ennek reprezentatív szférái körül is. E korszakos érdeklődés szinte leereszkedő odafordulása a roma muzsikuskok sorsa felé, majd szinte kegyeletos bevonásuk a nemzeti retorikába, árulkodóan köszön vissza a viszonylag közismert fotóról, melyen a legjelesebb primások állnak csoportképet a Nemzeti Múzeum lépcsőjén, hogy ünnepeles orcával a „magyarságot” reprezentálják az „idegen”, a „diktátummal” fenyegető, a gádzsó világ más idegen övezeteiből jövő hatások, vagy ezek konstruálói, befogadói, értelmezői előtt, vagy velük történetesen összhangban is. S persze e helyzetben is legalább annyira „főszereplő” a „gádzsó” fotós, amint akkurátusan beállítja a saját „házi/nemzeti muzsikuskaink” látványos portréját, mint maguk a legjelesebb roma muzsikuskok, akik a „nemzeti” csoportképpel a gádzsó történelemezbe illeszkedő kultúrát és népiséget hivatottak reprezentálni... Ezek ugyan csupán a korabeli sajtó vagy a nyilvánosság harsány felszínének tüneményei, ám a maguk nemében elképesztő kontrasztok is, melyeknél világosabban és komponáltabban talán semmiféle érvelés nem beszélheti el azt, ahogyan közösen és kölcsönösen „konstruálják” egymást, s egyik sem lehetséges a másik általi meghatározottság nélkül. Együttal viszont mindketten építik maguk körül, maguk és a Mások ellenében is azokat a falakat, elválasztó paneleket, melyek nehezítik az átlátást, áthallást, azonos hangnemben játszást, megértést, megismerést. S ezek csupán a

7 ehhez lásd a Parlando hasábjain korábban írott ismertetőmet: http://www.parlando.hu/2020/2020-5/A_Gergely_Andras-Liszt.html

távoli kontrasztok, tónusháborúk a zenei műfajok és a maguk műfaját megjelenítő muzsikások között, de mint ilyenek is tanulságosan látványosak. Hiszen ezidőben a cigány ábrázolása a kor képzőművészetét, a cigányzene pedig a kor kávéházi muzsikáját, a látványosságok az operák „autentikus” szereplőit, a cigányprímások „udvari” jelenléte a „beemelt nemzetiség” elfogadottságát illusztrálják, kimondatlanul leplezve viszont a mintegy százezer vándorcigány jelenlétének és kizsároltságának egyéb társadalmi felfogásmódjait.⁸

A zene „nemzetiségét”, majd többségi és kisebbségi érdekérvényesítési háborúit még ennél is rejtélyesebben mutatják fel a kor sajtójából, magazinjaiból, leveleiből, visszaemlékezéseiből vett illusztrációk. Az utóbbi időkben ebben a zene- és köztörténeti tárgykörben az egyik legkitűnőbb forráskiadvány igényelheti joggal az elismerést, mégpedig e belső ellentmondásosságok mélyebb rétegekbe gyökerező problémáival foglalkozva, vagy még pontosabban szólva: elemző és áttekintő műbe szerkesztve. A Hajnáczy Tamás szerkesztésében *Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon* címmel megjelent kötet éppen ebben a zenetörténetileg is kihívó időszakban, a tradicionalitás és modernitás korának ütközőpontján kínál meglepetéseket.⁹ A kötet hat fejezetben jeleníti meg a jazz és a magyar nóta hangászati

8 Lásd ehhez a cigány-ábrázolások izgalmas válogatását a Szuhay Péter és Kovács Éva rendezte kiállítás anyagában, *Roma & Sinti. „Zigeuner-Darstellungen” der Moderne*. Kunsthalle, Krems, Ausztria. A kiállítás katalógusát szerkesztette: Gerhard Baumgartner – Tayfun Belgin. Kiadó: Kunsthalle, Krems, 2007. 112 oldal; valamint több munkája között Szuhay Péter 2014 *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest. https://issuu.com/szuhay/docs/a_magyarorszag_i_ciganysag_kulturaja ; Karsai László 1992 *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz*. Budapest, Cserépfalvi Kiadása; Sárosi Bálint szerk. 2012 *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében 1904–1944. II kötet*. Budapest, Nap Kiadó.

9 Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Budapest, Gondolat Kiadó, 2019, 354 oldal. Kivonatos tanulmány ebből Hajnáczy Tamás 2020 *Hungarian Gypsy Musicians’s National Association: Battles Faced by Gypsy Musicians in Hungary during the Interwar Years*. *Social Inclusion* (ISSN: 2183–2803) 2020, (Vol 8.) 2:327–335. On-line: https://www.academia.edu/43256343/Hungarian_Gypsy_Musicians_National_Association_Battles_Faced_by_Gypsy_Musicians_in_Hungary_during_the_Interwar_Years DOI: 10.17645/up.v8i2.2760

ütközeteit, ehhez korabeli rendeletek, jegyzőkönyvek, sajtóanyagok, feljegyzések, közlemény-részletek tematikus válogatásával teszi hozzáférhetővé a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének és a Roma Civil Participation projekt segítségével mindama történeti korképet, melyre ki-ki tekinthet büszkeséggel is, ahogyan kárvalottként vagy ellenérdekeltként is. A szerzőnek nem első publikációja ez, tanulmányai és más válogatásai, sajtószemléi és összegző áttekintései ugyancsak megjelentek már (jobbára a későbbi, elsősorban a szocialista időszak megkülönböztető cigánypolitikájáról),¹⁰ de e Horthy-korszakot tárgyaló kötetben a szerzteágon sokszínű, olvasói értelmezésre is igényt tartó gazdagságú forrásanyag már pusztán elrendezését, tartalmát és megértési perspektíváit tekintve is izgalmasan fölmutatja a sem nem kevésbé bonyodalmas, sem nem pusztán zenetörténeti konfliktushelyzetet. Olyanokat ugyanis, mint a zenei műfajok kölcsönhatásai a zenei térben, a trianoni nemzetvesztési ideológiába belesimulni látszó, ebben partnerként megmutatkozó cigányzenészek részvétele a közéleti háborúkban, a zenei kultúrák és piacok belső harcai, a cigány társadalmon belüli megosztottság következményei és intézményesülési megérdeklődési folyamatai, a cigányzenész képzés rendszere és iskolái, irányzatai és kultuszhozó felületei, stb. Mindezekhez jól jön a szerkesztői előszó, melyben már az első oldalon cirkalmas ellentmondásra kapunk utalást. Jelesül arra, hogy a Horthy-korszakban a „cigánykérdés” csupán egyike volt a legkihívóbb problémáknak, ezért kezelésének és társadalmi elfogadottságát érintő evidenciáinak (értsd: kóborlók, koldulók, közrendészeti esetek, érdekvédelem, szociális elismertség és láthatóság, bürokratikus ügyvitel és eseti elbánás mindennapos nyugjei), de sem kizárólagos nemzeti probléma nem volt mindez, sem „szubkultúra”-kérdés nem lett belőle – akkor. Talán látszólag megmaradt „szubkultúra-problematikának”, a zenei élet piacát feszegető belső konfliktusnak – áttételesen azonban szinte magában hordozta a Trianon utáni magyar világ legkihívóbb társadalmi válságjeleit. Sőt, olykor nem is áttételesen, hanem kihívóan harsányan is.

„Nincs szebb ó, mint a magyar nóta. Ez az irredenta leghatalmasabb fegyvere. A legnagyobb propaganda. A szívbe markol! A legigazibb hazafi a jó cigány!”
(Brassói Kozák Gábor cigányprímás, MCOE elnök)

10 lásd pl. https://www.academia.edu/43365027/The_forced_assimilation_Gypsy_policy_in_Socialist_Hungary (2020)

A korszak hivatalos vagy egyesületi közlönyei-nek, lapjainak, testületi jegyzőkönyveinek, közgyűlési határozatainak, és cigány képviselők hangadó köreitől jövő „lojalitási” tanúsítványainak e széles horizontú válogatása viszont bizonyítja, hogy a másik oldalon, a társadalmi szintéren mindez korántsem találkozhatott valamiféle „osztatlan” és egyhangú támogatói háttérrel, mely a magyar nóta és cigány zene sajátosságait nem nemzeti kontextusban, hanem zenei és kommunikatív világképi teljességben vélte megnevezhetőnek. Az előszóra épülő bevezető fejezet (17-69. old.) épp ezért megannyi társadalmi közérzeti jelenségre, hatások és elenhatások kontrasztjaira, a hatalommal folytatott küzdelmek belső relációira, illetve mindezekből a korabeli nyilvánosság elé is került forrásokra koncentrálnak, nem ritkán feljegyzés-értékű újságcikkek, bejegyzések, vagy helyi rendeletek köréből is kihangzó döntések megtörténtének folyamataira épít, ezeket mutatja be és illusztrálja. Sőt, még ezen belül is külön figyelemmel van a zenészcigány társadalom belső osztottságára, meghatározó személyiségeinek hatására, a vagyoni különbségek és életlehetőségek ellentmondásaira, de nem utolsósorban a dobogóra lépő más zenei műfajok képviselőivel kialakuló „zeneháborúra” fókuszálva – s épp e küzdelmek egyik kulcskérdése lehetett a címbe emelt hangászati vita is: nótaünnep vagy foxtrott, magyarított népzene vagy importált giccs érdemel-e méltó piaci jelenlét...?! A kulcskérdések expozíciója tehát (csupán a hivatkozott források jegyzéke másfél tucat oldalnyi) jócskán eltér a magyar zene- és népzene tudományi források kínálta evidens „kottaképektől”, s (talán némi leplezetlenséggel) társadalomtudományi problematikaként, történeti forráskutatási eszközként tekinti saját forrásanyagát – ettől pedig önértéke is jóval súlyosabb, mint szimpla egyesületi dokumentum-históriaként, helytörténeti vagy közösségtörténeti forrásként. A mikrotörténetekre is érzékeny forrásbemutató nemcsak a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének (MCOE) megalakulás-történeti, fenntartási, szervezeti-kulturális jelentőségét tekintve árnyalt eseménymenetét részletezi (21-44. old.), hanem példaképpen kitér a Magyar Népzeneészek Országos Egyesülete megszűnését követő érdekképviseleti kérdésekre, a státuszmegegyező 1923-as Tisztújító Közgyűlés „viharos” jelentőségének hatására, a cigányzenészek működési engedélyeinek problematikáira, az egyesületi tagsághoz kötött esélyek (költségek, vizsgák, ellenőrzések, stb.) korlátozó mivoltára, a helyi csoportok intézményesülésének módjaira, a tagdíjak

kérdésére, a nyilvánosságban vállalható szerep szabályozási feltételeire, a korszak vendéglőseinek és mulató-tulajdonosainak ízlésvilágára, ezek piaci orientációjára, a rendeletek és szabálmódosítások okaira, a kontárok – vagyis zenei vizsgával vagy hangszeres végzettséggel nem rendelkező, sőt egyéb forrásokból is megélő egyedek – foglalkoztatásának ügyleteire éppúgy. A cigányzenészeket fenyegető konkrét veszélyforrást a jazzbandek, külföldi zenészek és stílusok megjelenésében nevezik meg, ugyanígy, hogy mintegy kezdeményezik és várják is a belügyminisztériumi tiltást ellenük. Azaz, nem is csak a jazz egyre erőteljesebb hódítása ellen, hanem minden más „nemzetietlennek” vélhető hatás és intézményesülés ellen is.¹¹

Mindez persze nemhogy nem javított, hanem közvetlen következményként még rontott is a magyarországi cigányzenészek helyzetén, előkerültek a „sztrájkoló és sztrájkoló prímások”, kiújult a dacos sztrájk és a harc a rádióval meg a nyilvánosság korabeli fórumaival a térnyerésért, előjogokért, biztosítékokért és prioritásokért (44-58. old.).¹² Ilyen körülmények közepette „jól jární” alighanem senki sem tudott, de ettől talán tisztábban muzsikálni sem, ártani viszont sokaknak sikerült – így egymásnak, a belsőleg is megosztott MCOE testületeinek és rangjának, a zenekedvelőknek, a sajtónak, a zene presztízsének, a Főváros által pártfogolt muzikus köröknek, 1929-től már a Bihari zeneiskolának, a zenei ízlésnek és a szakoktatásnak egyaránt. Az Egyesület, később már Szövetség „az 1930-as évek első felében már szembenőnen vesztett érdekérvényesítő képességéből, a belső feszültségek, a behajthatatlan tagdíjak, a helyi csoportok mindinkább a szervezet végét jelentették” (43. oldal).

A jól hangolt bevezető fejezet ekkénti, teljesebb értékű körképe után a részkérdések sajtóanyaga következik a kötetben, az egyes kulcskérdések hívószavait követően: a *Harc* fejezet („olyan a jazz-band mint a járvány, küzdeni kell ellene...”) száz oldalon át ontja a sajtócikkeket (71-163. old.), a *Rendeletek* fejezet (165-206.) „...hatósági védelmet a nemzeti ízlést rontó idegen és kontár invázióval szemben” sürgető törekvéseket követi korabeli dokumentumokkal, a *Közgyűlések* anyaga (207-268.) a Magyar Cigányzenészek Lapjából szemezgeti a jegyzőkönyvi kivonatokat, a *Zeneiskola* fejezet a boldogulás útjának a tanulás formalizálását tekinti végig

11 A cigányzenészek a jazz band-ek ellen. (*Pesti Napló*, 1922. január 8.)

12 lásd még A cigányzenészek és a rádió között kiélesedett a harc. (*Magyarság*, 1932. március 9.)

(269-288.), s a roma szülők „szemefényét” mint „a cigányság minden reménye, a cigányság jövő generációjának letéteményese” alkalmazkodását sürgeti. Mindeközben a *Nótaünnep* rendezvényét a jótékony hatás és a kemény elutasítás kontrasztjában írja le aprólékosan – a pénzügyi és elszámolási ügyviteli kérdések tükrében, sőt az elnök buktatásának tervével (289-326.), végül a *Színház és zene* blokk „az ötszáz éves cigánymuzsika” további sorsának, „a cigányzenészség ünnepélyes hitvallása” révén „az öt befogadó magyar haza iránti” elköteleződést meghálálandó várakozást exponálja (327-342. old.). Mindeme sodró, sűrű és békétlenül kies hangoskodást a háború emléke, s a következő előérzete serkenti: az 1937-es közlemények (cigányünnep az országzászlónál, „Gypsyológiai világtalálkozó” szervezésének híre, a „Magyar Hiszekegy” vállalható szerenádjának megrendezése, stb.) egyúttal azt is biztos tudattal sugallják: „Sztétviszük a világba, amerre a magyar cigányzenész jár, hogy a magyar igazságnak győzni kell! Mert velünk az Isteni igazság!” S elvitathatatlan a szándék magában a korban is, hogy a hívekként önmagukat fényező kinyilatkoztatathassák: „...együtt ünnepeljük a magyar nóta fáradhatatlan és tagadhatatlanul művész munkáival” (331. oldal).

Az ekképpen elgondolt és megkonstruált ünnep nyilván sikeresnek tetszhetett, kellően nótásra sikerült. A folytatásban ugyan már nem egészen csak a primásoktól és rajongóiktól függő eseményeket ismerjük, de a belső, egymás közötti harcot kétségtelenül saját csoportjaik között is bőszen megvívták. Más-más vonóval, biztosan más hangnemben, nemegyszer eltérő tempóban, olykor erős blattolás kíséretében, vagy a kegyes megrendelőnek szívet melengető édesmészes tónust adományozva..., s akár önkörükben is (még kellő számú rendezvény hiánya esetén is) a visszafogott bazseválást előnyben részesítve. Így aztán a magyar nóta sikeresen és eredményesen legyőzte a jazz pokoli mótelyét (lám csak, milyen elementáris hang ez, mely azután visszatér még tíz, huszonöt, negyven év múlva is, végigharsog a műfajoktól idegen lemez- és koncertpiacon, rádiós műsorválasztékban, rendezvényszervezésben, művelődéspolitikában is...!), s áldásos hatásaival fennmaradhatott még egy fél évszázadig a „jó ebédhez szóló nóta” ábrándos kíséretének kiváltsága. Mert „a megszállott területek elszakított magyarsága nem a szaxofont várja és nem a dob fülhasogató lármáját, hanem a magyar cigányokat, hogy a magyar feltámadás idején velük sírhassák ki szívük bánatát” – ahogyan a kötet hátoldalát

illusztráló hangadó idézetek között kisbögős Füredi Foszák Fábrián megjósolta akkoriban.

Aztán idővel a magyar feltámadás is meglelt. Másként és másért, ha nem is hegymenetben, de valamiképpen mégis lett. A szaxofonokat pedig máshol szólaltatták meg, sőt idővel a zongorákhoz, dobokhoz, gitárokhoz, hegedűkhöz is méltó cigányzenészek kerültek. Ma már a belső csaták (ha ugyan meg nem szüntek...?) a fúziók vállalásában, a műfajok váltakozásában, a külföldi roma zene térhódításában, a „nemzeti zene” mellett a világzene erőteljesebb piaci jelenlétében, valamint az új cigány zenészek és zenekarok mindennapos fellépésében oldódnak fel. Vagy csak a látszata ez is valaminek, s belül még durvább a piaci kenyérharc, mint száz éve volt?

Ne tegyünk fel történetitlen és (különösen a kötet szerkesztő-szerző által nem sugallt) olvasói-hallgatói kérdéseket ilyen exponáltan! Mert ez már egy másik kötet lenne, s nem csupán időrendi, történeti, de műfajváltósi rendben is az. De a fejlemény-következmények mégsem önmagukban állnak, erre is bizonyosság az, hogy a Szerzőnek éppen most jelent meg e munkáját folytató következő műve *Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországon* címen,¹³ továbbá átfogó tanulmánya a trianoni időkről is,¹⁴ talán már várhatjuk, hogy idővel eljut napjainkig is e zene- és társadalomtörténeti ügymenetben. Ami viszont már nemcsak másik válogatás, másik korszak, más kapcsolat- és konfliktustörténet, de másik recenzió tárgya is lesz. A *Cigányzenésze harca...* a harcok cigányzenészeit is megismerteti velünk, s ekként messzebbre világít, mint az „imperialista” vagy „nagybirodalmi döntésekre” fókuszált etnikai nemzetviták száz esztendő problémáikája. A feltörekvések társadalomtörténetéhez és „a boldog békeidők” régmúltjához talán egy jelenmúlt látképével járulhatna hozzá konstruktívan...

Fel-lépés: kulturális bulvártól az interkulturális transzferig

Talán kevés olyan művészeti terület, siker-mércével méricskélte szórakoztatóipari ágazat van, melynek kivagyiság- és látványtörténeti elemei olyan szikrázóak lennének, mint a sztárcsináló filmipart

13 Gondolat Kiadó, Budapest, 2020., 176 oldal

14 Hajnáczy Tamás 2020 Trianon and Revisionist Gypsy Musicians. *Central European Political Science Review*, (Vol. 20.) Nr. 81:129-141.

európai színtereken okkal és barokkos-romantikus túlzásokkal megelőzni hivatott operett világa (volt). Az időhatározó azonban nemcsak kockázatos itt (hiszen mi más éltetné mindmáig ezt a műfajt, ha nem a színpad büvköre és a rajongás műfaja?!), de fölöttébb árnyalásra is szorul az értelmező olvasatban. Kevesen vetemednek ugyanakkor olyan műfajelméleti, kultúratörténeti és művelődéstudományt is érintő mélyebb feldolgozásra, amire Heltai Gyöngyi vállalkozott (szinte korai egyetemi éveitől mai egyetemi tanárságáig egyvégtében), jelesen a számos színház-történeti írását is míves tudományos keretbe foglaló monografikus művében, amely *Az operett metamorfózisai 1945–1956. A „kapitalista giccs”-től a haladó „mimusjáték”-ig* címen jelent meg.¹⁵ Ezt a hetet simán azzal tölthetném, hogy a könyv egyes fejezeteit, impozánsan egymásra épített egész konstruktumát aprólékosan bemutatom..., oly árnyalt és leleményes a hétköznapi színházi és politikai élet antropológiáját elbeszélő megközelítése – de erre kézenfekvően nem is kell vállalkoznom, elmondja Ő nálam hetvenszer jobban! Ám e sokféle mondásból is kiemelésre érdemes néhány momentum – ha nem is Fedák Sári, Latabár Kálmán, a *Csárdáskirálynő* vagy az *Állami áruház* korszakjellemző tónusában, viszont legalább annak szerény érzékeltetésével, mit veszítünk, amikor a „giccs” műnemét közvetlenül is „kapitalista” vagy „szoc. réal.” kulturális transzfer termékeként tekintjük, és sem belső struktúráit, sem izgága harcait, sem forráskritikai alapjait, sem kultúrakutatási perspektíváit nem vesszük szereplőszámba. Pedig az operett – mint azt a kötet első nagyobb blokkja már rögtön jelzi is (9-141. old.) – még az intézmény- és színház-történeti előzmények, szerepviselek és társadalmi támogatóik, a „bécsi modernséggel” vagy a magyar „szimbolikus javak termelésével” összefüggő kollektív emlékezeti funkciója mellett is egyszerre része a karriereknek, politikai klímáknak, művészeti ideológiáknak, színi tradícióknak és „kitalált hagyományok” legújabbkori történeti korszakainak, miként a szemantikai térnek és „szemantikai zajnak” vagy a színház interkulturális közvetítő szerepét meghatározó tudományos közelítéseknek is (143-266. old.). Heltai a két nagy fejezet hét rész tanulmányában mindezt kiválóan körüljárja, belevéve több évtizednyi kutatómunkát, szórakoztatózenei szintér elemzését, intézménytörténeti vázlatokat, olasz és romániai színházi empirikus elemzést, kanadai doktori tanulmányokat és más egyéb végtelen gyarapodási

időszakot, melyekből a társadalomtörténetírás egy saját tartományát építette fel. Mindebben nem az a fontos, hogy nem is képzelnénk, mi minden rejlik tematikusan (is) az operett műfajában, ha kulturális antropológiai, befogadói vagy kulturális közvetítői színtereken megszerezhető tudással továbbépítik a kialakult gondolati konstrukciót, hanem inkább mindezeknek áthatása a kultúraelmélet, a kulturális szigetek és örökségek továbbélése, közösségivá válása, társas relációkat éltető vagy értékfosztásukat intézményesítő mechanizmusok megnevezése területén. Kevés lenne itt „kulcsszavakkal” operálni, tartalomjegyzék-egységeket végiglapozni, fogalmi vagy kutatási módszertanokat „jobban tudni”, elismerni vagy sokra értékelni... – Heltai szinte életmű-összegzéseként találja mindezt, s még apró rész-kérdések értelmezési hatókörének vitatásával sem lehetne impozánsabb konstrukcióba rendezni az összefoglaltakat. Mindezek helyett csupán néhány sor, fogalmi tiráda, kulcsszavak egynémelyike említésére merészkedhetek talán, annyira mélyen és teljességgel átölelő, szakavatott, egy értékelő rendszer minden eleganciáját szem előtt tartva méltóságos a kötet egésze.

Kiemelésnek is kevés, és kulcsfogalomnak is felszínes lenne például az 1954–55. évi bemutatók közül kiemelten elemzett *Csárdáskirálynő* és *Az ember tragédiája* „divatörülletté” szenzációsított jelenségeit másképpen látni, mint ahogyan Heltai teszi, megnevezve a társadalmi kommunikációs csatornákon átáramló hatások és a „szemantikai zajok” kódolásának vagy kódfejtésének kérdésébe belevéve a szükséges befogadói oldal, a „nemzeti emlékezetbe ivódott” művek felújítási szándékainak és az egypárti diktatúra, „a szovjet megszállás közegében, az 1956-os forradalmat nem sokkal megelőzően” értékrendi válsághelyzetben kifejeződő kétféle kultúra, eltérő szocializáció és a kurzuskultúrával szembeni nézői ellenállás együttes kölcsönhatásait (107-141. old.), a rendszer politikai érzékének megfelelő működését igazoló veszélyérzetek körét, a Tragédia sorsképleteiben az 56-os tragédia előképeit meglátni képes „élő dramaturgia” létjogát. S ahogyan kötete a bulvárszínházi kulturális örökség ártékelésének regisztrálásával indul, ahogyan a Fedák Sári mint „tabusított primadonna” újraértékelésének szimbolikus történetét, a Pierre Bourdieu által kulturális tőketípusként megnevezett „szimbolikus javak tömegtermelését” a bulvár „öncélú humorú, sablonos poénteknikájú operettjeinek” szempontjaival illusztrálja mint a „kapitalista kozmopolita bulvárszínház negatív példájaként” beállítható

15 ELTE Eötvös Kiadó, Talentum sorozat, Budapest, 2012., 266 oldal

jelenséget, amely az erőszakos átalakítás szocialista realista igényű színházával szembeni tömegkultúra ellentéte – az valóban felismerhető esélyt kínál arra, hogy e kulturális mezőben a Pierre Nora megfogalmazta nosztalgikus nemzeti hagyományteremtés színhelyévé, „emlékezeti helyé” válhasson egy-egy színpadi mű, melynek „jelentésteli” mivoltát éppen a kor erőszakos szellemisége, a hatalom múlt-ellenes háborús kultúrájának kényszerei és a nézői-befogadói rajongások egyszerre teremtették meg (11-38. old.).

Heltai önálló fejezetet szán az operett „eredetmítoszának” és a politikai értelmezési keretek érzékenységének diskurzusaira (1945–1956), melyben a „kitalált tradíció” jelenik meg a történészek által oly kedvelt és antropológusok által oly gyakran alkalmazott Eric Hobsbawm-féle értelmezési mezőként (39-69. old.), mely egyúttal az *Állami Áruház* szocialista sikeroperett-tervének kudarcáról is tanúskodik „az operett színeváltozásának” jeleként – valójában oly mélyen feltárt, sokrétű sajtó- és levéltári forráskutatással illusztrált anyagra épül, hogy visszafogott szakember kell legyen, aki szak kutatási ellenvetést tesz. Heltai korábbi munkáiban is jellemző volt ez a mély és egyúttal széles látókép vállalkozás, a teleoptika és a mikrofényképezés gyakorlott alkalmazása az elemzendő témakörben, a vállalt mélységesség mutatókon túl a dokumentatív érzékenységű fekete-fehér színkála magabiztos használata mellett. Ennek mint kutatástechnikának kiterjesztése az operett (legfőbbünk által lényegében nem ismert) világára, s mindezek társadalomtörténeti metszetekben felmutatási módja egyszerre biztosítja helyét a történészek, történeti antropológusok, szociológusok, médiakutatók, társadalmi kommunikációk nagy rendszerein belül a direkt tömeghatások elemzésére is alkalmas dramaturgiák keresői-kutatói között.

A kötet minden írását ekképpen „jellemezni” vagy „elemezni” semmiképpen sem célolok. Szégyelleném is, ha találnék néhány keresetlen szót a mű „bemutatására”, melyet nem bemutatni kell, hanem mélyértelműen és részletekbe feledkezően megismerni. Heltai erre több mint lehetőséget kínál, s munkája révén egyszer mind annak belátására is, miképpen alakul a feltörekvések között mégoly látványos operett-műfajok belső történésrendje, a magaslesről „irányadó” turistautakat térképre rajzoló uralmi arrogancia kudarc-története, s mindezek mögött a társadalmi kérdésválaszok végtelen köd-foltjainak mozgása. A szovjet szocialista realizmus

kulturális transzfere, a színházak államosítása utáni kultúrpolitika balvégzetei, a korszak sztárjainak befogadói közönség felől megválaszolt „projektjei”, a „színházi ipar” mint ideológiai nevelési eszköz időszakos kudarcai ugyanakkor – akaratlanul is, hiszen a kötet 2012-es! – roppant kihívó analógiával rímelenek napjaink színházipari drámáira, színészegyetemi autonómia-kérdéseire, s végső soron az otromba léptekkel feltörekvő új undokság izgalmas technokrata/politokrata történeti előképeire.

Képre fel! Avagy az ikonikus fordulat szavakba öltve

Ahogy a hetvenes évek vizuális művészeti és képi kommunikációs fordulata is megkívánta, a korszak közléskutatóinak egyre nagyobb tábora nevezte meg a képek új korszakát valamely visszajára fordult Gutenberg-galaxisnak, a képes beszéd új időrendjét megnyitó innovációnak (emlékezetes a cinéma vérité megannyi rendezője, Kepes György, Borisz Uspenszkij, Perneczky Géza, Abel Gans, Ernst Gombrich, Roland Barthes, Susan Sontag, Arnold Gehlen, Marshall McLuhan, Horányi Özséb, Erwin Panofsky és mások) s a szinte értelmezési „divatként” feltörő elemzéseknek könyvtárnyi irodalma lett. A régmúlt jelenmúttá válása, melybe időközben betört a vizuális rögzítés képi eszköztárának több nemzedéknyi készlete is, ma már nemcsak az ikonikus közlés, értelmezés, adatrögzítés, keresés és emlékezeti lenyomataik világhálóját formálták meg, de vissza is hatottak a hétköznapi életvitel jelcseréinek (képernyő-ikonok, levélformák, válaszközlések, „érintési” felületek megszorodása, kényelmessé tett jelbeszéd-módok általános elérhetősége, emot-ikonok betódulása vizuális ábécéink jelei közé..., stb.) szinte egyetemleges használatára. Elemző pillantással azonban már az is látható: nemcsak visszahatottak, de meghatározóvá is válhattak számos esetben. Elemi, szinte a „modern” életvitelt alapszintű közlések terén is meghatározó függésrend állt így össze, melynek még „leírása” is hatékonyabb a képi eszközökkel, mint a tudományok terébe és közléskultúrába ivódott szavakkal. S talán épp ezért izgalmas „retrográd” megoldás olykor visszanyúlni azokhoz a konvencionálisnak is mondható megoldásokhoz, amilyeneket egy-egy folyóirat, egyetemi jegyzet, ikonográfiai kezdeményezés vagy épp elemző tanulmánykötet kínál. Meglehet, retro-minőségű érdeklődés ez – de a magam ikonosztázán még mindig főhelyet foglalnak el a

könyvek, ha olykor bizony címlapképeiket ki is fordítom látnivaló stimulációként. Ez alábbi esetben egy képkönyv, mely ha nem is képes a szó illusztrált közlés-értelmében, annál megerősítőbb tudást szállít a képtelen világfolyamatok heveny rendszeréről, másképp szólva: az ember külső, képek általi meghatározottságának jelenidejű történésrendjéről.

Amiért talán nem tévedés ebbe a tematikus válogatásba bevenni Pusztai Virág könyvét, a legfelszínebb szempontból esetleg nem egyéb, mint a társadalmi feltörekvésnek, az önképeknek, az önmenedzselő narratíváknak és fogyasztási szintérré vitt énmegjelenítéseknek az a köre, amit (kis csúsztatással, lapos analógiával) a feltűnés esztétikájának lehetne becézni. Pusztai *A képekből összerakott ember* címen egybeválogatott szakmai írásai (alcímmel együtt: *A képkészítő és a képfogyasztó meghatározottsága az ikonikus fordulat és az új média-jelenségek tükrében*)¹⁶ azt a lazán asszociálható vizuális kört idézik meg beleolvasás nélkül, amit a hatvanas évek végi McLuhan-fordulat és az azóta bekövetkezett további két-három kardinális fordulat hozta dráma, a fogyasztóiség és a kívülről meghatározott ember típusának mediatizálódott mibenléte, meg az észlelés, látás, képfelfogás, mediatizáció és ezekre való narratív vagy ikonikus válasz provokál. A látható ember mint fogalom, s vele szemben (de már nem érte!) az érzékelhető és megérzékíthető egyed mint tömegjelenség nemcsak az infokommunikációs kutyuk hallatlan fejlődése(-fejlesztése), fogyasztói érendbe állítása és erőszakolása során kezdett tudatosodni az új beszédmódok igényét és piacát tekintve, hanem az „észlelés és a tapasztalat filozófiai értelmezési lehetőségeinek” kitérülése is jócskán besegített ebbe. Meg aztán a teoretikus döbbenet is, mely a percepciótól az empirizmus nyomán tapasztalással kiegészülő univerzum révén keletkezett, mely mintegy besegített „a képekkel találkozó ember” (15-83. old.), „a képekbe kapaszkodó ember” (85-150. old.), „a képekkel irányított ember” (151-213. old.), a hatásláncolatba és képtörténeti analízisbe simuló „képekből összerakott ember” (215-256. old.) jelenségét szervesítve, ami „a dialogikus médiatérben realizálódó vizuális portfóliók” egyéni mitológiáin túl az önportrék dokumentációjává silányíthatja az egyéni én-építkezést, s teheti a technikai memória foglyává vagy segítőjévé (ld. 215-217.) a sokféle világtársadalom kortárs lakóit. A kép-áradatok egyre duzzadó tömege, a képek által foglyul ejtett egyén vergődése a nyilvános penitenciától, mely a visszavonhatatlanná tett közösségi megosztások

kvázi-örök lenyomatait megőrzi és devalválja is, egy ötödik, záró fejezetben kap esélylatolgatási kegyelmet és végítéletet (*Helyünk a képek között – esélylatolgatások*, 257-267. old.).

A kötet nálam jóval aprólékosabb, helyenként szinte tankönyvi érthetőséggel vezet végig a képek közt kóborló egyént azon az úton, ahol (mint az utószó esélylatolgotó kétértelműséggel ezt meg is erősíti) a fogyasztói státuszú vagy adaptálódni kénytelen egyed szinte képtrópusi viharra áll szemben, s ahol könnyen beláthatóan csakis egymaga lehet a vesztes fél. „A vizuális inflációhoz vezető folyamatban a változás és a változatlanosság kettősének” van szerepe: a képeket a megszokás tömege teszi jelentésfosztottá és jelentéktelenné, s már nem biztosan akceptálható a művészetfilozófus Vilém Flusser egykori jóslata: „Számunkra a változatlanosság lenne informatív, rendkívüli, kalandos” (*A fotográfia filozófiája*. Belvedere – ELTE, 1990). Pusztai úgy említi ezt, mint letűnt múlt időt, ugyanis „a folyamatos megújulás, a képi környezet állandó változása iránti igény sajátos dinamikát ad a létnek a posztfotografikus korban” (ld. 144. old.). S mert „a képi meghatározottság mint tűnethalmaz” a régen még meglévő, helyenként „ingerszegény” környezetből átváltott a folytonos (ön-)stimuláció időszakába, ezért a vizuális impulzusok mérhetetlen tömege már nem is kutatásokban, hanem csupán a képsűrűség egyre növekvő léptékében határozható meg, a látványképek ereje és hatása is redukálódott a pillanatok töredékére, így a jelentésség az inflálódáshoz vezetett. Így pedig még az emberi arckép is megfosztott a „denotáció” (a pusztai leíró megnevezés) melletti konnotáció (a sugallt, kulturális többlet és összefüggések) kétosztatú jelentésméleti értelmezés-lehetőségtől (Barthes képi retorikát megnevező, 1964-es ideájától máig tartó időszakban). Az „egyetemeség kontra kontextusfüggőség” ábrázolási konvencióinak és a vizuális nyelv művészeti vagy közlésméleti hagyományainak efféle mennyiségi „átugrása” nemcsak a (Kepes György által megnevezett) „látás nyelvének” új vizuális nyelvtani korszakával lett teljes, hanem egy szakadék képződésével is: az egyes kultúrák annyira másképpen viszonyulnak a képekhez, hogy semmi sem maradhat ebből „egyetemes” (lásd Pusztai 112-177. old.), de más lett a kép értésének, értelmezésének, felfogásának és „fordításának” technikája is, sokan immár kimaradnak abból, hogy a betűvetés mellett a képi közlés „ábécéjét” is el tudják sajátítani.

A záró fejezet esélylatolgotó kérdésfeltevése ugyanakkor talányok közé vet. Nemcsak azért,

16 Gondolat Kiadó, Budapest, 2019., 279 oldal

mert az ennek elejére illesztett Baudrillard-idézet a szimulakrum, a tárgyi és dologi világ kép és fogalom általi kettőződésének, majd a képzet elsődlegessé, helyettesítővé válásának ideája alá fogalmazódik (256-267. old.), hanem azért is, mert a szerzői szándék sem tér el ettől a szó és kép közötti (dramatizált) konfliktus analízisének túli kimeneteknek rajzolatától. Hangsúlyozza ugyan, hogy sem a maszszívan tömegképi áradat-ellenesek, sem a konvencionálisan optimisták jövőképei nem sokkal meggyőzőbbek. Így kicsit mintha a helyettesítővé váló, a dolgok valóságát az „úgy tűnik” élményével felülíró, a szavakat képi képzeiteikkel mintegy kioltó hatások tömegei között nem vezetne tova semmiféle út, hanem mert a közléstudományi felelősség vállalásának igazán hiteles megoldását maga sem tudja/kívánja eldönteni. Elsősorban inkább figyelmeztet: a szavak sem írhatták le az Embert mint lényt, hiába évezredek törekvése erre az irodalomban vagy szimbolikus közlésformákban, de a „képekből összerakott ember” ezen az úton immár nem a társadalmi előbbrejutást, feltörekvést, kulturális tőkefelhalmozást vagy hierarchikus mobilitást remélheti, hanem még a képi megmaradás eszköztárának ehhez szükséges eszközeit is elveszíti. Ez pedig egészében csalafintább, de végső fokon drámaibb végkifejlet felé visz, esetleg már afelé, ahol a képi értelmezésmódokat sem érdemes megtanítani, mert egyetlen érzelmi ikon milliárdnyi embernek fejezi ki ugyanazt a könnyed közlést, amit a művészettörténet vagy irodalomtudomány még a szavakkal kísért emberi közlésmódok univerzumát nevezhetett meg régen. Az univerzum nélküli univerzum meg olyan közkinccs, amilyen egy kósza vírussal ezredmásodpercek alatt törölhető hatalmas adatbázis megsemmisülése is lehet, az ember önmegkülönböztető alkotó énjének végső megsemmisüléseként pedig szinte totális is. Ez pedig (ha eldöntetlen is, mire nem jó) már biztosan az ikonikus fordulat ironikusba fordulása, az újmédia-jelenségek még újabb sokszorozódása felé vezető válasz lenne. Mert sajnos lehet. S erről Pusztai Virág nemcsak a látás mint fiziológiás folyamat, az észlelés mint eszköz, a közlés mint eredmény és a továbbítás mint lelemény értelmében tudósít, de mentális önképünkhöz szükségképpen tartozó morális felelősségünkre is figyelmeztet. A képből fölépített ember, mint klasszikus Gólem-jelenség modern víziója, ugyanúgy homlokáról egyetlen sor letörlésével semmissé tehető...

Persze nem, még mindig nem szeretném, ha azt a látszatot kelteném, mintha én átlátnám

a dolgokat, a képeket és képzeteket, realitást és szimulakrumot, a fölsejlő komplexitást, a rejtelmeket és mozgásdimenziókat, irányokat és tempókat, mélységeket és horizontokat, hangnemeket és stíluskorszakokat, „szomorú magyar nótákat és vidám csárdásokat”, fel is utakat meg le is ösvényeket. Épp ellenkezőleg. Minél árnyaltabb és belátóbb, rétegzettebb és meggyőzőbb egy ismertető mű, annál több a kérdésem, annál erősebb a gyanakvásom, hogy ennyi mindent nem is lehet, s talán nem is kell belátni. Még szerencse, hogy némi tagolással, némi tematikai válogatással ezt az Olvasó előtt is átláthatóvá próbáltam tenni. Persze, hogy sikeredett-e, azt már nem a recenziók, hanem a művek tudnák megválaszolni...

*Fortepan / Budapest Főváros Levéltára / Városrendezési és Építészeti Osztályának fényképei
Üllői út, szemben a Szentkirályi utca, jobbra a BOTE (ma Semmelweis Egyetem)
II. számú Belgyógyászati Klinika.*

SZERZŐINK

A.Gergely András (Budapest, 1952) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és (olykor) az SZTE oktatója, folyóiratunk főszerkesztő-helyettese.

Ábrahám Nóra (Kiskunhalas, 1981) a Szegedi Tudományegyetem BTK Néprajz MA Táncantropológus szakán végzett. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának Néprajz programjában résztvevő doktorandája.

Boga Bálint dr. (Budapest, 1938) belgyógyász, geriáter, onkológus főorvos, Magyar Hospice Alapítvány, Budapest.

Bugyi Anett (Cegléd, 1996) A Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának szociológia mesterszakos hallgatója. Főbb érdeklődési területei: oktatásszociológia, oktatási méltányosság, ifjúságszociológia, társadalmi rétegződés.

Csáji László Koppány (Budapest, 1971) néprajzkutató, kulturális antropológus, jogász, író, PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék (PhD). Kutatási területei: kultúra- és közösségkonstrukciós folyamatok, etnicitáskutatás, új vallási mozgalmak. Fontosabb tudományos publikációi hazai és nemzetközi folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelentek meg, irodalmi munkái a Napút kiadásában. Bővebben: <http://www.naputonline.hu/2017/03/27/csaji-laszlo-koppany-onszocikk/>

Kavecsánszki Máté (Miskolc, 1985) néprajzkutató, történész, tánckutató, PhD, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék).

Kembe Irén J. (Makó, 1956) Független Okleves Gerontológus, Kommunikátor. Érettségét Battonyán a Mikes Kelemen Gimnázium orosz-német tagozatán, mesterdiplomáját Budapesten, az egyházi fenntartású Milton Friedman Egyetem Andragógia szakán szerezte. Központi témái: *Nyugdíjaskor előkészítése, Aegizmus*, valamint *Diszkriminációk és előítéletek*. Két nemzetközi civil szervezet – EFOS, AIUTA – tagja.

Kerpel-Fronius Balázs (Budapest, 1992) A Berzsenyi Dániel Gimnázium humán tagozatán érettségizett. Ezután élt és kosárlabdázott Pakson, Jászberényben, Zalaegerszegen. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetem másodéves szociológus hallgatója.

Krasztev Péter (Budapest, 1965) társadalomkutató, irodalomtörténész, műfordító, jelenleg a BGE Kommunikáció Tanszékének docense. 1995-ben védte meg a közép-európai szimbolizmusról szóló doktori értekezését, azóta antropológiai, kultúrtörténeti és irodalmi tárgyú tanulmányai és kötetei tizenöt nyelven jelentek meg; készített számos antropológiai tárgyú dokumentumfilmet; tanított többek között a CEU-n, ELTÉ-n, METU-n, az Egri Egyetemen, Pozsonyban a Comenius és a Közgazdasági Egyetemen; vezetett európai uniós fejlesztési programot Belgrádban (2002–2004) és Magyar Kulturális Intézetet Pozsonyban (2005–2010), 2014 óta az Európai Bizottság támogatási programjainak (Erasmus, Horizon 2020) állandó szakértője. Legutóbbi szerkesztett kötete *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy* a CEU Press-nél jelent meg 2015-ben.

Misius Magdolna (Budapest, 1952) 35 éven át az Eötvös József Gimnázium magyar-francia-média szakos tanára volt. Részt vett a hatosztályos gimnáziumi magyar program megalkotásában. A legjobb önképzőköri hagyományokat felelevenítve létrehozta a gimnáziumi diák színjátszó kört és évenként új bemutatókat tartottak.

T. Kiss Tamás (Jászberény, 1949) PhD, főiskolai tanár, a KéK rovatvezetője. Kutatási területe: a kultúra elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a személyközi, a közösségi és a tágabb társadalmi formációkra.

Varga Zsombor (Kecskemét, 1996) a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának szociológia mesterszakos hallgatója. Főbb érdeklődési területei a magyar munkásosztály, a társadalmi rétegződés és az információs társadalom.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,
1113 Budapest, Zsombolyai u. 6.

E-mail: info@tit.hu; **Tel.:** 344-5000; **Honlap:** www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Ismerje meg és ajánlja:

Gombász Szakkör, Ásványbarát Szakcsoport, Csapody Vera Növénybarát Kör...

Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi....

Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga.....

Az előadók, közreműködők ingyenesen válogathatnak a Kultúra és Közösség folyóirat régebbi számaiból... Könyvek böngészése...

Várjuk javaslatait!

Dr. Koncz Gábor igazgató. Az épület lehetőségeinek megtekintése, rendezvényi megállapodások: Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.

E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok...”

Öveges József (1895–1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok...”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

VEDD MEG, VÉDD MEG!

A Filmvilág megjelentetéséhez továbbra is szükségünk van a filmszakma és olvasóink támogatására, mert a pályázati támogatás a költségeknek csak felét fedezi. Minden megvásárolt vagy **előfizetett példány**, minden mecénási gesztus hozzájárul az **egyetlen** magyar filmművészeti folyóirat fennmaradásához.

A szakma szolidaritása különösen fontos számunkra. A filmkultúra egységes egész: ahol nincs kritikai élet, vita és közös gondolkodás a filmekről, ott hamarosan a filmművészet is megszűnik.

Nemcsak milliomos lehet mecénás.

Aki megveszi az újságnál a Filmvilágot – mindössze havi 490 forintért – a Filmvilág megbecsült szponzora lesz. Előfizetéssel még olcsóbb, még egyszerűbb.

És akinek többre telik, többet is segíthet:

FILMVILÁG ALAPÍTVÁNY

MKB Bank Zrt.

10300002-20340016-70073285

Utalás külföldről:

MKKB HU HB

IBAN: HU80 1030 0002 2034 0016 7007 3285

Külön köszönet azoknak a segítőkész olvasóinknak, akik évek óta minden hónapban átutalnak nekünk pár ezer forintot.

A szolidaritás nem oszt, hanem szoroz. Aki filmes, velünk tart!

*Fortepan / Misányi Olivér
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (ma Corvinus Egyetem) épülete és a
Közraktárak a Szabadság hídról nézve.*